

ib revija

št. 1 let. XLVI, 2012

IB revija

Revija za strokovna in metodološka vprašanja trajnostnega razvoja

ISSN 1318-2803

št. 1 / letnik XLVI / 2012

Izdajatelj: UMAR, Ljubljana, Gregorčičeva 27

Glavna in odgovorna urednica: dr. Alenka Kajzer

Tehnična urednica: Urška Sodja

Uredniški odbor: dr. Pavle Gmeiner, prof. dr. Drago Kos, mag. Stanka Kukar, prof. dr. Marjan Ravbar, prof. dr. Matija Rojec, prof. dr. Tine Stanovnik, prof. dr. Pavle Sicherl, prof. dr. Janez Šušteršič, dr. Boris Pleskovič

Oblikovanje: Katja Korinšek, Pristop

Računalniška postavitev: mag. Saša Brečko

Tisk: Tiskarna Littera Picta d.o.o.

Naklada: 160 izvodov

Revija je vpisana v mednarodno podatkovno bazo Internet Securities in uvrščena v Journal of Economic Literature.

IB revijo subvencionira Javna agencija za knjigo Republike Slovenije.

Kazalo

Aljaž Kunčič: Institucije in razvoj formalnega institucionalnega okolja v Sloveniji..... 5

Richard Sendi: Druga stanovanjska reforma: ustanovitev Direktorata za stanovanja 21

Matevž Raškovič, Boštjan Udovič, Sebastian Horvat, Rok Jamnik in Vid Tomić: Analiza medsebojnih izvoznih vzorcev majhnih držav Evropske Unije (EU-27) z analizo omrežij: prikaz treh uteženih mer središčnosti 31

Renata Slabe Erker, Tjaša Bartolj, Boris Majcen: Razlike v prediktorjih prostočasne telesne dejavnosti med evropskimi državami in Slovenijo..... 45

Tine Stanovnik, Miroslav Verbič: Porazdelitev plač in dohodkov zaposlenih v Sloveniji v obdobju 1991–2009 57

Matjaž Uršič: Med deklarativnostjo in aktivizmom – javno mnenje in izvajanje novih prometnih ureditev v Ljubljani..... 71

Spoštovane bralke in bralci,

pred vami je prva letošnja številka Ib-revije. Prinaša šest člankov, ki obravnavajo raznolike teme. Prispevki tako analizirajo institucionalni okvir in stanovanjsko politiko v Sloveniji. Prikazujejo uporabnost analize omrežij pri analizi izvoznih vzorcev držav EU-27 in analizirajo dejavnike prostočasne telesne dejavnosti v Sloveniji. Zanimive pa so tudi ugotovitve analize neenakosti v porazdelitvi dohodkov zaposlenih v Sloveniji v obdobju 1991–2009 in predstavitev javnega mnenja o spremembah prometne ureditve v Ljubljani.

Kunčič obravnava razvoj institucionalnega okvira Slovenije s pomočjo klasifikacijskega okvira, ki ga poveže z empiričnimi kazalniki in jih razdeli v homogene skupine pravnih, političnih in ekonomskih institucij. V analizi ugotavlja, da v mednarodni primerjavi naša država po kakovosti ekonomskih institucij stagnira, po kakovosti političnih pa pada. Najslabše se uvršča pri pravnih institucijah, kjer najhitreje izgublja mednarodno konkurenčnost.

Sendi analizira stanovanjsko politiko v Sloveniji z analizo delovanja Stanovanjskega sklada Republike Slovenije, ki po njegovem mnenju ni ustrezno, zato predlaga njegovo razpustitev. Avtor meni, da je že skrajni čas za izvedbo 'druge stanovanjske reforme' (v tem primeru štejemo reformo iz leta 1991 kot prvo), podaja pa nekaj predlogov za njeno oblikovanje.

Raškovič in Udovič v okviru t. i. omrežnega pristopa z analizo omrežij prikazujeta uporabnost in komplementarnost tega pristopa za analizo medsebojnih izvoznih vzorcev držav EU v primerjavi z neoklasičnim analitičnim pristopom.

Skupina raziskovalcev z Inštituta za ekonomska raziskovanja avtorjev predstavlja analizo razlike v prediktorjih prostočasne telesne dejavnosti med evropskimi državami in Slovenijo. Avtorji ugotavljajo, da so prikrajšane skupine državljanov: starejši, prebivalci kmečkih območij, nižje izobraženi, osebe z otroki, osebe z nižjim dohodkom in družbenim statusom ter osebe slabšega zdravja. Empirični rezultati kažejo, da bi bilo smiselno razmisliti o spremembi osredotočenosti športne politike k javnemu interesu zdrave in zadovoljne družbe ter o konkretnih ukrepih, namenjenih prikrajšanim skupinam.

Stanovnik in Verbič pa predstavljata analizo neenakosti v porazdelitvi dohodkov zaposlenih v Sloveniji v obdobju 1991–2009. Avtorja ugotavljata, da se je dohodkovna neenakost pri porazdelitvi dohodka zaposlenih v tem dolgem obdobju nekoliko povečala, vendar je neenakost porazdelitve neto dohodka zaposlenih dokaj stabilna in kaže celo znake zniževanja. Avtorja ocenjujeta, da se je progresivnost dohodnine v tem obdobju povečala.

Uršič pa predstavlja dožemanje sprememb prometne ureditve v Ljubljani s strani različnih skupin prebivalcev. Avtor poudarja, da je treba zaradi vpliva sprememb prometne ureditve na kakovost življenja načrtovane spremembe v prometni ureditvi predložiti v podrobni pregled prebivalcem. Načrtovanje prometne ureditve namreč prebivalci dojemajo kot obliko posvetovanja in interaktivnega upravljanja, kjer naj se skuša oceniti stopnja legitimnosti načrtovanih sprememb in uravnati interese med različnimi skupinami.

Prijetno branje vam želi

Alenka Kajzer, urednica

INSTITUCIJE IN RAZVOJ FORMALNEGA INSTITUCIONALNEGA OKOLJA V SLOVENIJI

Aljaž Kunčič, raziskovalec, Center za proučevanje mednarodnih odnosov, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

UDK 35.07 (497.4)

JEL: P480, F550, B520

Povzetek

Članek s področja nove institucionalne ekonomike preučuje institucije. Z njim vzpostavljamo enoten okvir tega preučevanja, nato pa prikažemo razvoj institucionalnega okvira Slovenije v mednarodni primerjavi in znotraj države. Najprej predstavimo in primerjamo različne načine razvrščanja institucij, nato teoretične koncepte le-teh na podlagi najprimernejšega klasifikacijskega okvira povežemo z empiričnimi kazalniki, katere razdelimo v homogene skupine pravnih, političnih in ekonomskih institucij. V vsaki skupini za vse evropske države izračunamo faktorske vrednosti, ki zajemajo latentno kakovost institucij vsake skupine, in uvrstimo Slovenijo na evropsko lestvico kakovosti institucij (ELKI) v vsakem letu. Izkaže se, da v mednarodni primerjavi naša država po kakovosti ekonomskih institucij stagnira, po kakovosti političnih pa pada. Najslabše jo odnese pri pravnih institucijah, kjer najhitreje izgublja mednarodno konkurenčnost. Rezultati dinamike institucij v Sloveniji kažejo, da ekonomske in politične institucije nazadujejo le relativno (mednarodno), medtem ko lahko pogojno zatrdimo, da se absolutno (v državi) izboljšujejo. Članek potrjuje še prevladujoče javno mnenje o nedelovanju pravne države, saj razkriva, da se kakovost pravnih institucij v Sloveniji slabša relativno (mednarodno), pa tudi absolutno (v državi), kar je najbolj skrb zbujajoče.

Ključne besede: institucije, konkurenčnost, institucionalne spremembe

Abstract

This paper focuses on institutions within the field of New Institutional Economics. The paper sets up a common framework for examining institutions, and then uses this framework to depict the dynamics of the institutional environment in Slovenia, both in an international comparison as well as within the country. The different classification systems for institutions are presented and discussed, and then the empirical proxies for institutions are clustered within the most suitable classification system, which sorts institutions into three homogenous institutional groups: legal, political and economic institutions. Within each group, we calculate the latent institutional factors for all European countries, which denote the quality of institutions, and use these factor scores to rank Slovenia on the European quality of institutions index (EQII) in each year. The results show that Slovenia is stagnating in an international comparison of economic institutions, while it is slowly losing competitiveness in political institutions. The worst result is seen in the dynamics of legal institutions, where the loss of international competitiveness for Slovenia is the quickest and largest. The results of institutional dynamics within Slovenia imply that economic and political institutions are worsening only relatively in comparison to other countries, but are improving absolutely within the country, while the legal institutions are both worsening relatively to the others, as well as absolutely within the country. Furthermore, this paper confirms the mainstream public perception of a poorly functioning legal state, as the quality of legal institutions in Slovenia is declining relatively — internationally, as well as absolutely — within the country, which is a cause of utmost concern.

Key words: institutions, competitiveness, institutional change

»Ko se bo večina ekonomistov spremenila, bodo ekonomisti prevladujoče ekonomske misli sprejeli pomembnost obravnave ekonomskih sistemov na ta način in trdili, da so to vedeli že od nekdaj.«¹ (Coase, 1998)

1. Uvod

Prevladujoča veja ekonomske znanosti v obliki neoklasične ekonomije ni generična. Njena uporaba

v različnih okvirih, okoljih ali razmerah ne zagotavlja konsistentnih rezultatov. Družbena razmerja in interakcije se namreč ne dogajajo v vakuumu, čeprav so večino časa preučevani na ta način. Ekonomski pristop k raziskovanju običajno endogenizira samo tiste faktorje, ki so središče preučevanja, druge pa izključuje kot eksogene, dasiravno imajo tudi izključeni faktorji svoj vpliv na interakcije subjektov, bodisi posameznikov, organizacij, podjetij ali tudi držav. Preučevanje teh faktorjev, ki nekako določajo in oblikujejo okolje, v katerem so pojavi, ki jih raziskuje ekonomija, je osnovno vodilo nove institucionalne ekonomike.

¹ »When the majority of economists have changed, mainstream economists will acknowledge the importance of examining the economic system in this way and will claim that they knew it all along.«

Cilj tega članka je dvojen. Prvič, da postavi klasifikacijski okvir preučevanju institucij, znotraj katerega je mogoče govoriti o različnih tipih le-teh, in ga poveže z empiričnimi kazalniki, ki te institucije zajemajo. Drugi cilj je prikaz institucionalnega okolja Slovenije v zadnjih 20 letih, pri čemer nas zanima institucionalni razvoj v državi, še bolj pa institucionalni razvoj Slovenije v primerjavi z drugimi državami. Navkljub znanstveni obliki tega prispevka je članek poleg znanstveni skupnosti namenjen še slovenski izvršilni veji oblasti kot opozorilo in prikaz stanja, s katerim ne bi smeli biti zadovoljni.

Institucije so v literaturi od leta 2000 vse pogosteje uporabljene in preučevane. Na makroekonomski ravni imajo razlagalno moč pri gospodarski rasti in razlikah med dohodki na prebivalca po svetu, na mikroravni pa so prav tako pomembne za interakcije med subjekti – pri formalnih institucijah lahko opozorimo predvsem na vpliv na podjetja. Obstoječa podjetja potrebujejo za vsakodnevno poslovanje namreč pregledno in čim lažje razumljivo regulacijo, jasno in učinkovito pravno zakonodajo in njeno uresničevanje, podjetja v ustanavljanju pa poleg že omenjenega potrebujejo še čim manj birokratskih ovir pri samem ustanavljanju in drugih vstopnih stroškov, ki so povezani z regulacijo, birokracijo in pravnim sistemom.

Na podlagi razvrstitve institucij glede na vsebino v članku konceptualiziramo tri skupine institucij: pravne, politične in ekonomske. S konfirmacijsko faktorsko analizo pokažemo, da so vse tri skupine empiričnih institucionalnih kazalnikov homogene, znotraj vsake skupine pa za vsako državo v Evropi in leto izračunamo faktorske vrednosti, ki predstavljajo latentno kakovost bodisi pravnega, političnega ali ekonomskega institucionalnega okolja. Evropske države na podlagi kakovosti vseh treh formalnih institucij trikrat razvrstimo na evropsko lestvico kakovosti institucij (ELKI). V primerjavi z drugimi državami Slovenija na ekonomski ELKI stagnira, na politični in pravni pa pada, pri čemer je izgubljanje institucionalne konkurenčnosti najočitnejše prav pri pravnih institucijah. Izkaže se še, da je padanje predvsem na pravni ELKI posledica ne le sorazmernega nazadovanja Slovenije glede na druge države, temveč da se kakovost slovenskega pravnega institucionalnega okolja slabša tudi absolutno, v državi sami.

Daljši uvod v novo institucionalno ekonomiko in institucije, podatkovna zbirka kakovosti pravnih, političnih in ekonomskih institucij za večino držav po svetu v obdobju 1990 do 2010 ter pripadajoča primerjalna analiza držav so prosto dostopni na avtorjevi spletni strani <http://sites.google.com/site/aljazkuncic/>.

Pričujoči članek je sestavljen iz petih delov. V drugem delu je predstavljena obstoječa razvrstitev institucij, te pa so tudi opredeljene. V tretjem delu so navedeni empirični kazalniki, ki ustrezajo izbranim institucionalnim konceptom. V četrtem delu opišemo

uporabljene podatke in navedemo opisno statistiko. V petem delu empirično predstavimo in razložimo razvoj institucionalnega okolja v Sloveniji z mednarodne in državne ravni. V šestem delu pa povzamemo glavne ugotovitve članka.

2. Opredelitev in razvrstitev institucij

Čeprav je pomembnost institucij v ekonomski analizi danes že splošno priznana in so institucije vključene v čedalje večji del raziskav, zanje še vedno ni vzpostavljenega enotnega klasifikacijskega sistema in opredelitev. Razlog neenotnosti ni toliko v različnih opredelitvah kolikor v različnih ogrodbah, ki so uporabljena za preučevanje institucij in so lahko odvisna od preučevane tematike. Prav tako različne razvrstitve običajno niso predstavljene na istem mestu. To vrzel v literaturi želimo zapolniti, zato v tem delu pogosto uporabljene razvrstitve institucij predstavimo in razložimo.

Najobičajneje in najpogosteje uporabljeno opredelitev institucij je zapisal Douglas North. Opredeljuje jih kot formalna in neformalna pravila igre ter uveljavljanje le-teh (North, 1990, 1993, 2005). North (1993) prav tako ločuje institucije od organizacij, ki so lahko subjekti oz. igralci igre. Slednji so poleg organizacij seveda lahko posamezniki, podjetja, države ali katera koli druga družbena skupina. Igra v tem okviru predstavlja kakršno koli družbeno interakcijo.

Institucije v literaturi se najpogosteje razvrščajo glede na vsebino, formalnost in usidranost. Skupine institucij po različnih klasifikacijskih sistemih se do neke mere med seboj prekrivajo. Prekrivanje je mogoče celo znotraj klasifikacijskega sistema, saj imajo nekatere institucije več razsežnosti, torej lahko institucijo ob upoštevanju prve razsežnosti uvrstimo v prvo skupino, ob upoštevanju neke druge pa je lahko primernejša druga skupina ali celo obe.

Pri razvrstitvi po vsebini razdelimo institucije na pravne, politične, ekonomske in družbene (Joskow, 2008), k čemur bi načelno lahko dodali še eno skupino, in sicer institucije organizacije (imenovane tudi načini upravljanja, ang. *modes of governance*). Pravne institucije so najširše zastopane, saj del zakonodaje in pravnega sistema lahko najdemo pravzaprav v skorajda vseh družbenih interakcijah, razen mogoče tistih najosnovnejših oz. bioloških. Prav tako so pravne institucije večji del tistega, kar imenujemo formalne institucije pri njihovi razvrstitvi glede na formalnost. Pravne institucije obsegajo vse državne pravne institucije, začenši z ustavo in zakonodajo, pa tudi zasebne pravne institucije, ki so običajno udejanjene s pogodbami. Obseg področij in tematik, ki spadajo k pravnim institucijam, je širok, zagotovo pa so med pomembnejšimi lastninska pravica, izvor pravnega sistema in posledice ter uresničevanje oz. uveljavljanje pravnih institucij. Politične institucije kot druga skupina

predstavljajo vsa tista pravila igre, ki jih uporabljamo, ko govorimo o politiki in političnem sistemu v širšem pomenu, torej ko govorimo o volivcih, volilnih sistemih in pravilih, političnih strankah in načinih vladanja ter meji moči vlade in države. Ekonomske institucije se dokaj prekrivajo s pravnimi, saj tu prav tako veliko govorimo o institucijah, ki varujejo zasebno lastnino in delujoči trg, vzpostavljajo regulacijo in ovire ter varovala pri poslovanju ali vzpostavljanju gospodarske dejavnosti. Družbene institucije so koncepti v družbi, denimo norme, prepričanja, zaupanje in družbeno sodelovanje. Gre tudi za nastajanje in razvoj socialnega kapitala in socialnih omrežij. Družbene institucije se dobro ujemajo z neformalnimi institucijami pri njihovi razvrstitvi glede na formalnost. Zadnja skupina glede na vsebino, institucije organizacije, vsebuje mikroorganizacijske institucije, torej pravila v organizacijah, ki se neposredno naslanjajo na teorijo transakcijskih stroškov. V tej skupini se raziskuje, kakšen način organizacije podjetij ali drugih družbenih struktur je najprimernejši za doseg nekega cilja, pri čemer ti načini variirajo od prostega trga na eni strani do popolnoma integriranega podjetja na drugi strani.

Najpreprostejša je razvrstitev glede na formalnost institucij, saj lahko razlikujemo preprosto med dvema, večinoma neprekrivajočima se skupinama: formalnimi in neformalnimi institucijami. Ta razvrstitev sledi neposredno iz Northove opredelitve institucij in je pogosto uporabljena v literaturi v splošnejši rabi. Formalne institucije so povečini pravne, kakršne so zakonodaja in druga formalna pravila, medtem ko so neformalne institucije predvsem norme, konvencije, prepričanja, pravila obnašanja, zaupanje itd. Neformalne institucije niso nikjer izrecno zapisane, vendar so močno zastopane pod formalnim družbenim površjem in imajo vpliv na družbene interakcije. Na tem mestu gre omeniti tudi sorodno, a zgodnejšo Northovo razdelitev institucij, pri kateri govori o konstitucijskih pravilih (ustava in osnovni zakoni), operativnih pravilih (zakonodaja) in behaviorističnih normativnih pravilih, ki legitimizirajo prvi dve skupini (North, 1981). Prvi dve skupini predstavljata formalne institucije, druga skupina pa neformalne.

Razvrstitev glede na usidranost (ang. *embeddedness*) je opredelil Oliver Williamson (2000) in je ena izmed celovitejših, saj povezuje formalnost institucij z njihovo usidranostjo v družbi. Nižje ravni institucij so bolj neformalne, a tudi bolj usidrane v družbo in se prilagajajo počasneje, medtem ko so višje ravni formalnejše in se spreminjajo hitreje. Pogostost sprememb je od nekaj sto let na najnižji ravni do nenehnih sprememb na najvišji ravni. Nižje ravni, denimo kultura in norme, omejujejo možne spremembe na višjih ravneh, na katerih je denimo zakonodaja, obenem pa imajo tudi višje ravni povratni (a manj močan) vpliv na nižje ravni.

Poleg same teoretične razvrstitve in primernosti za izbrano področje je pri izbiri najprimernejšega okvira za

obravnavo institucij treba imeti v mislih tudi možnost konceptualizacije teoretičnih konstruktov. S tem v mislih v članku posežemo po razvrstitvi glede na vsebino (Joskow, 2008), pri čemer nadaljujemo s tremi, dokaj homogenimi skupinami formalnih institucij: pravnimi, političnimi in ekonomskimi. Težava pri družbenih in organizacijskih institucijah je, da je vsaka skupina teh institucij znotraj sebe še vedno preveč različna, da bi jih lahko konceptualizirali kot homogeno skupino in tako tudi obravnavali. Hkrati je za prve tri formalne skupine institucij na razpolago veliko več obstoječih in mednarodno primerljivih empiričnih kazalnikov kakor za drugi dve skupini, kjer jih je malo, še manj pa je mednarodno primerljivih.

3. Merjenje institucij in sprememb

Z vprašanjem merjenja institucij je povezano vprašanje njihove konceptualizacije. Institucije so namreč latentni faktorji, zato je težko ali pa kar nemogoče najti empirične spremenljivke, ki bi bile z institucijami v linearni povezavi. Običajna rešitev v obstoječih raziskavah je, da se avtorji odločijo za enega od obstoječih empiričnih približkov, ki ga izberejo glede na raziskovalno vprašanje, in ga uporabijo v nadaljnji raziskavi ali pa uporabijo enostavno povprečje dveh ali treh kazalnikov. Druga, redko uporabljena možnost v literaturi pa je, da se obstoječi institucionalni kazalniki najprej razčlenijo s faktorsko analizo (ali alternativno metodo glavnih komponent), katere prvi namen je odkrivanje latentnih faktorjev, ki so skupni vsem spremenljivkam, uporabljene rezultate pa uporablja naprej kot mero za kakovost institucij. Slednjo metodo uporabimo tudi v tem članku.

Po pregledu literature v zvezi z novo institucionalno ekonomiko in člankov, ki uporabljajo institucije v ekonomskih kontekstih in kontekstih nekaterih drugih družbenih ved, izberemo tiste obstoječe institucionalne kazalnike, ki imajo sorazmerno veliko geografsko in časovno pokritost ter so v literaturi že preverjeni. Seznam uporabljenih kazalnikov seveda ni dokončen, obenem pa je malce arbitraren. Predstavlja neki presekok dosegljivosti, preverljivosti, pokritja in uporabe v literaturi, vsekakor pa temelj, na katerem je mogoče opraviti analizo za potrebe tega članka, potem pa na tem tudi graditi.

Izbrane institucionalne kazalnike razdelimo v tri razmeroma homogene skupine. Ločimo jih na pravne, politične in ekonomske, kakor izhaja iz tabele 1. Ime kazalnika, ki je najprej napisano v slovenskem prevodu, v oklepaju pa v izvirnem jeziku, označuje tudi, kaj specifično kazalnik zajema.

Tri razmeroma homogene skupine institucij omogočajo zajetje latentne kakovosti legalnih, političnih in ekonomskih institucij. Razvoj teh je mogoče spremljati v eni državi ali med državami, kar je pomembno pri empirični strategiji, ki je odvisna od ravni preučevanja, saj lahko faktorsko analizo uporabimo pri opazovanju

Tabela 1: Institucionalni kazalniki

Skupina	Vir	Oznaka
Pravne institucije		
Indeks ekonomske svobode: lastninska pravica (Index of Economic Freedom: Property Rights)	The Heritage Foundation and The Wall Street Journal	L1
Svoboda tiska: pravno okolje (Freedom of the Press: Legal Environment)*	Freedom House	L2
Svoboda po svetu: državljanske svoboščine: pravna država (Freedom in the World: Civil Liberties: Rule of Law)	Freedom House	L3
Svoboda po svetu: državljanske svoboščine (Freedom in the World: Civil Liberties)	Freedom House	L3sum
Indeks EFW: pravni sistem in varovanje lastninskih pravic: sodniška neodvisnost (EFW Index: Legal Structure and Security of Property Rights: Judicial Independence)	Fraser Institute	L4
Indeks EFW: pravni sistem in varovanje lastninske pravice: nepristranost sodišč (EFW Index: Legal Structure and Security of Property Rights: Impartial Courts)	Fraser Institute	L5
Indeks EFW: pravni sistem in varovanje lastninske pravice: varovanje lastninske pravice (EFW Index: Legal Structure and Security of Property Rights: Protection of Property Rights)	Fraser Institute	L6
Indeks EFW: pravni sistem in varovanje lastninske pravice: vojaško vmešavanje v pravno državo in politični proces (EFW Index: Legal Structure and Security of Property Rights: Military Interference in Rule of Law and the Political Process)	Fraser Institute	L7
Indeks EFW: pravni sistem in varovanje lastninske pravice: neokrnjenost pravnega sistema (EFW Index: Legal Structure and Security of Property Rights: Integrity of the Legal System)	Fraser Institute	L8
Indeks EFW: pravni sistem in varovanje lastninske pravice: pravno uveljavljanje pogodb (EFW Index: Legal Structure and Security of Property Rights: Legal Enforcement of Contracts)	Fraser Institute	L9
Zakon in red (Law and Order)	ICRG	L10
Pravna država (Rule of Law)	WB World Governance Indicators	L11
Politične institucije		
Svoboda tiska: politično okolje (Freedom of the Press: Political Environment)*	Freedom House	P1
Svoboda po svetu: politične pravice: volilni proces (Freedom in the World: Political Rights: Electoral Process)	Freedom House	P2
Svoboda po svetu: politične pravice: politični pluralizem in udeležba (Freedom in the World: Political Rights: Political Pluralism and Participation)	Freedom House	P3
Svoboda po svetu: politične pravice: delovanje vlade (Freedom in the World: Political Rights: Functioning of Government)	Freedom House	P4
Svoboda po svetu: politične pravice (Freedom in the World: Political Rights)*	Freedom House	P2P3P4
Institucionalizirana demokracija – institucionalizirana avtokracija (Institutionalized Democracy - Institutionalized Autocracy)	Polity IV	P5
Sistemska varovala in ravnotežja moči (Checks and Balances)	World Bank DPI	P6
Demokratska odgovornost (Democratic Accountability)	ICRG	P7
Korupcija (Corruption)	ICRG	P8
Kakovost birokracije (Bureaucratic quality)	ICRG	P9
Nadzor nad korupcijo (Control of Corruption)	WB World Governance Indicators	P10
Ekonomске institucije		
Indeks ekonomske svobode: finančna svoboda (Index of Economic Freedom: Financial Freedom)	The Heritage Foundation and The Wall Street Journal	E1
Indeks ekonomske svobode: svoboda pred korupcijo (Index of Economic Freedom: Freedom from Corruption)	The Heritage Foundation and The Wall Street Journal	E2
Indeks ekonomske svobode: svoboda dela (Index of Economic Freedom: Labor Freedom)	The Heritage Foundation and The Wall Street Journal	E3
Svoboda tiska: ekonomsko okolje (Freedom of the Press: Economic Environment)*	Freedom House	E4
Indeks EFW: uravnavanje posojil, dela in poslovanja: uravnavanje kreditnega trga (EFW Index: Regulation of Credit, Labor and Business: Credit Market Regulations)	Fraser Institute	E5
Indeks EFW: uravnavanje posojil, dela in poslovanja: uravnavanje trga dela (EFW Index: Regulation of Credit, Labor and Business: Labor Market Regulations)	Fraser Institute	E6
Indeks EFW: uravnavanje posojil, dela in poslovanja: uravnavanje poslovanja (EFW Index: Regulation of Credit, Labor and Business: Business Regulations)	Fraser Institute	E7
Svoboda poslovanja (Business Freedom)	The Heritage Foundation and The Wall Street Journal	E8

* Merska lestvica je obratno sorazmerna – višja vrednost nakazuje nižjo kakovost.

v državi v vseh obdobjih (tako dobimo notranje konsistentne rezultate po državah v času) ali pa pri opazovanju med državami v vsakem obdobju posebej (tako dobimo notranje konsistentne rezultate med državami v vsakem letu posebej).

4. Podatki in opisna statistika

Podatkovno zbirko sestavimo iz spremenljivk tabele 1, pri čemer se osredotočimo na Slovenijo in druge evropske države. Obdobje pri večini kazalnikov zajema zbirke od 1995 do 2009.² V celotni nadaljnji analizi obravnavamo institucionalni razvoj Slovenije na dva načina. Najprej analiziramo Slovenijo v mednarodnem okolju, torej v primerjavi z drugimi državami. V tej primerjavi gledamo vsako izmed 15 let posebej, standardizacijo pa zaradi mednarodne primerljivosti opravimo za vsako leto posebej, a za vseh 48 držav. Tako so vrednosti kazalnikov primerljive med državami v vsakem letu, medtem ko za posamezno državo same po sebi ne predstavljajo

konsistentne časovne vrste. Potem analiziramo institucionalno okolje v državi, pri čemer obravnavamo samo Slovenijo, standardizacijo spremenljivk (potrebni za faktorsko analizo) pa napravimo na 15 letnih podatkih za Slovenijo. Tako dobimo konsistentno časovno vrsto znotraj Slovenije, kjer so letni podatki med seboj primerljivi. Sestavljanje podatkovne zbirke in modifikacije podatkov so opisane v prilogi 1.

Opisna statistika za vsako izmed treh institucionalnih skupin je prikazana v tabelah 2, 3 in 4. Tabele prikazujejo povprečne vrednosti za vsako spremenljivko, njeno variabilnost, najmanjšo in največjo vrednost ter 10, 50 in 90 percentil. Za povprečno vrednost ter 10 in 90 percentil je pri vsaki spremenljivki navedena tudi ena izmed držav, ki je najbližje tistemu percentilu oz. povprečni vrednosti. Primeri držav dajejo dokaj konsistentno sliko, da so države s slabšimi vrednostmi institucionalnih kazalnikov gospodarsko, socialno in politično praviloma manj razvite, čeprav obstajajo tudi izjeme, ki potrjujejo, da je lahko spremljanje samo enega izmed kazalnikov zavajajoče.

Tabela 2: Opisna statistika za pravne institucije

	Povp.	Std. odklon	Min.	Maks.	p 10	p 50	p 90	Primer*: povp.	Primer*: p 10	Primer*: p 90
L1	62,69	24,11	10,00	95,00	30,00	70,00	90,00	Ciper	Albanija	Avstrija
L2**	6,00	5,51	0,00	28,00	1,00	4,00	13,00	Slovaška	Belgija	Azerbajdžan
L3	12,28	3,79	2,00	16,00	6,00	14,00	16,00	Bolgarija	Armenija	Andora
L3sum	2,18	1,49	1,00	7,00	1,00	2,00	4,00	Belgija	Andora	Armenija
L4	6,01	2,37	1,80	9,82	2,58	6,16	9,00	Češka	Ukrajina	Švica
L5	5,67	2,16	1,16	9,52	2,92	5,44	8,61	Grčija	Ukrajina	Belgija
L6	6,28	2,07	1,22	9,61	3,36	6,48	8,89	Portugalska	Bolgarija	Nemčija
L7	8,82	1,54	2,96	10,03	6,67	9,51	10,00	Bolgarija	Albanija	Češka
L8	8,11	1,67	3,33	10,00	6,67	8,33	10,00	Belgija	Bolgarija	Danska
L9	5,70	1,34	2,67	10,00	3,87	5,55	7,45	Albanija	BiH	Armenija
L10	4,97	1,06	0,00	6,00	3,60	5,00	6,00	Belgija	Armenija	Finska
L11	0,69	0,98	-1,28	1,96	-0,82	0,89	1,83	Češka	Albanija	Islandija

* primeri držav s povprečnimi in percentilnimi vrednostmi so vzeti iz leta 2000 (2006 za L9 in L3).

** obratno sorazmerna lestvica.

Tabela 3: Opisna statistika za politične institucije

	Povp.	Std. odklon	Min.	Maks.	p 10	p 50	p 90	Primer*: povp.	Primer*: p 10	Primer*: p 90
P1**	7,92	6,97	0,00	35,00	2,00	6,00	18,00	BiH	Belgija	Makedonija
P2	10,39	2,94	0,00	12,00	6,00	12,00	12,00	Ciper	BiH	Ciper
P3	13,33	3,86	2,00	16,00	5,00	15,00	16,00	Španija	Kosovo	Belgija
P4	9,34	3,08	1,00	12,00	4,00	11,00	12,00	Grčija	Armenija	Francija
P2P3P4	2,02	1,63	1,00	7,00	1,00	1,00	5,00	Bolgarija	Andora	BiH
P5	7,69	4,22	-7,00	10,00	4,00	10,00	10,00	Hrvaška	Azerbajdžan	Avstrija
P6	3,82	1,47	1,00	10,00	2,00	4,00	6,00	Avstrija	Albanija	Irska
P7	5,14	1,16	1,00	6,00	3,10	5,70	6,00	Albanija	Azerbajdžan	Švica
P8	3,97	1,41	1,00	6,00	2,00	4,00	6,00	Ciper	Albanija	Danska
P9	3,03	1,05	0,80	4,00	1,00	3,00	4,00	Češka	Armenija	Avstrija
P10	0,69	1,09	-1,18	2,47	-0,86	0,71	2,15	Madžarska	Gruzija	Nizozemska

* Primeri držav s povprečnimi in percentilnimi vrednostmi so vzeti iz leta 2000 (2006 za P2, P3 in L4).

** Obratnosorazmerna lestvica.

² Izjeme zaradi manjkajočih podatkov v vseh letih v eni ali več institucionalnih skupinah vključujejo države: Andora, Kosovo, Lihtenštajn, Monako, San Marino in Črna gora.

Tabela 4: Opisna statistika za ekonomske institucije

	Povp.	Std. odklon	Min.	Maks.	p 10	p 50	p 90	Primer*: povp.	Primer*: p 10	Primer*: p 90
P1**	7,92	6,97	0,00	35,00	2,00	6,00	18,00	BiH	Belgija	Makedonija
P2	10,39	2,94	0,00	12,00	6,00	12,00	12,00	Ciper	BiH	Ciper
P3	13,33	3,86	2,00	16,00	5,00	15,00	16,00	Španija	Kosovo	Belgija
P4	9,34	3,08	1,00	12,00	4,00	11,00	12,00	Grčija	Armenija	Francija
P2P3P4	2,02	1,63	1,00	7,00	1,00	1,00	5,00	Bolgarija	Andora	BiH
P5	7,69	4,22	-7,00	10,00	4,00	10,00	10,00	Hrvaška	Azerbajdžan	Avstrija
P6	3,82	1,47	1,00	10,00	2,00	4,00	6,00	Avstrija	Albanija	Irska
P7	5,14	1,16	1,00	6,00	3,10	5,70	6,00	Albanija	Azerbajdžan	Švica
P8	3,97	1,41	1,00	6,00	2,00	4,00	6,00	Ciper	Albanija	Danska
P9	3,03	1,05	0,80	4,00	1,00	3,00	4,00	Češka	Armenija	Avstrija
P10	0,69	1,09	-1,18	2,47	-0,86	0,71	2,15	Madžarska	Gruzija	Nizozemska

* Primeri držav s povprečnimi in percentilnimi vrednostmi so vzeti iz leta 2000 (2006 za P2, P3 in L4).

** Obratnosorazmerna lestvica.

5. Empirična analiza institucionalnega okolja

V vsaki institucionalni skupini s faktorsko analizo izračunamo latentni faktor, ki predstavlja pravne, politične ali ekonomske institucije. Izračun napravimo po letih za vse države, ko primerjamo Slovenijo z mednarodnim okoljem, in izključno za Slovenijo v vseh letih za analizo sprememb v državi.

Faktorska analiza je namenjena redukciji podatkov z analizo prostora skupne kovariance (korelacije) kazalnikov. Cilj faktorske analize je pojasniti povezanost med spremenljivkami in iskanje skupnih razsežnosti, pri čemer jo lahko uporabimo kot merski instrument za naše latentne spremenljivke, saj iščemo (latentne) faktorje, ki pojasnjujejo skupno varianco spremenljivk. Na vsako spremenljivko tako vplivajo primerno uteženi skupni faktorji (skupni vsem spremenljivkam) in posamezen specifičen vpliv (za vsako spremenljivko posebej). Uteži faktorjev kažejo vpliv posameznega faktorja na spremenljivko. Iz tega lahko v matrični obliki zapišemo splošni faktorski model kot $X = FA' + E$, pri čemer je X matrika podatkov, F matrika faktorjev, A matrika uteži in E matrika specifičnih faktorjev. Predpostavke o ortogonalnosti splošnih in specifičnih faktorjev med seboj ter centriranost spremenljivk (ali standardizacija) omogočajo, da iz faktorskega modela izpeljemo faktorsko enačbo v obliki $\Sigma = AA' + \Psi$, pri čemer je Σ variančna kovariančna matrika, Ψ pa diagonalna matrika z variancami specifičnih faktorjev. Enačba razkriva, da lahko varianco vsakega institucionalnega kazalnika razbijemo na varianco skupnega faktorja in na specifično varianco. Delež variance kazalnika, ki je pojasnjen s skupnim faktorjem, se imenuje komunaliteta oz. skupni prostor, ki tudi nakazuje, ali je spremenljivka dober kazalnik za latentni faktor. Da lahko parametre faktorskega modela prepoznamo, mora veljati še $k \leq (m-1)/2$, pri čemer je k število faktorjev, m pa število spremenljivk (potrebni pogoj). Za specifično rešitev je treba narediti še rotacijo (zadostni pogoj). Faktorsko enačbo ocenjujemo v dveh korakih. Najprej ocenimo komunalitete, nato pa z rotacijo enolično določimo faktorske uteži. Za oceno komunalitet uporabljamo

v tem članku metodo glavnih osi oz. PAF (primerna za majhne vzorce), za enolično določitev faktorskih uteži pa pravokotno rotacijo. Če iščemo samo en latentni faktor v vsaki skupini, lahko brez ozira na korelacije med faktorji uporabimo pravokotno rotacijo, pri čemer so uteži v matriki A kar enake Pearsonovim korelacijam (Ferligoj, 2010). Uporabimo rotacijo varimax, ki je najprimernejša, kadar želimo vsak kazalnik pojasniti z enim oz. minimalnim številom faktorjev. Ker ima večina spremenljivk različne merske lestvice, moramo pred faktorsko analizo spremenljivke standardizirati, pri čemer je standardizirana vrednost spremenljivke x naslednja: $z = (x - \bar{x}) / (\sigma_x / \sigma_x)$, oz. kot vhodne podatke v faktorsko analizo namesto variančno-kovariančne matrike uporabimo kar korelacijsko matriko.

Faktorska analiza je primerna tudi za preverjanje naše hipoteze o homogenosti institucionalnih skupin. Pri homogenosti namreč lahko pričakujemo visoke lastne vrednosti prvega latentnega faktorja in majhne lastne vrednosti drugih faktorjev. Varianca skupine mora biti torej dobro pojasnjena z enim faktorjem. Poleg tega lahko ugotovljamo tudi, ali je kateri izmed kazalnikov neprimeren za dano skupino. Splošno pravilo v uporabi pri faktorski analizi je, da je kazalnik slab, če je njegova komunaliteta manjša od 20 %, saj to implicira, da kaže na nekaj drugega kakor vsi drugi kazalniki.

5.1. Dinamika institucij med državami

Zaradi nepopolnosti podatkov zbirko dopolnimo z nekaterimi dodatki. Pri nekaterih državah jo na letni ravni dopolnimo s povprečjem vrednosti vseh držav v tistem letu. Pogoj za dopolnitev podatkov po državah je, da državi manjka le tretjina ali manj vrednosti v posameznem letu. V nasprotnem primeru je namreč država iz analize lahko izključena, čeprav ji manjka samo eden izmed vseh institucionalnih kazalnikov v tisti skupini.

Pri pravnih institucijah namesto kazalnika L3 uporabimo skupni kazalnik civilnih svoboščin (L3sum). Pri političnih institucijah namesto kazalnikov P2, P3 in P4 uporabimo

do leta 2006 skupni kazalnik P2P3P4, od vključno 2006 pa razdružene vrednosti. Faktorsko analizo začnemo zaradi pomanjkljivih podatkov v skupini pravnih institucij z letom 1993, pri političnih z letom 1990 in pri ekonomskih z letom 1995. Za primerjavo so najbolj smiselna leta, v katerih imamo več kazalnikov, predvsem v obdobju 1995–2008 za pravne, 1990–2009 za politične in 1995–2008 za ekonomske institucije. Faktorsko analizo vsake skupine začnemo v letu, ko so na razpolago vsaj trije institucionalni kazalniki. Pri pravnih institucijah je to v letu 1993, pri političnih v letu 1990 in pri ekonomskih v letu 1995.

Tabela 1 v prilogi 2 prikazuje faktorsko analizo skupine pravnih kazalnikov po letih. Število držav v vsakem letu se giblje od 29 do 42, pri čemer nekatere nikoli nimajo dovolj podatkov, da bi jih vključili v analizo. Primerjava lastnih vrednosti 1. kazalnika z lastnimi vrednostmi 2. kazalnika razkrije, da je naša domneva o homogenosti institucij v skupini pravilna, saj pravne spremenljivke merijo le eno latentno razsežnost – kakovost pravnih institucij. Močna je tudi pojasnjevalna moč faktorja, ki pojasni od 64 % do 95 % variance vseh kazalnikov. Kot neprimeren se pokaže kazalnik L9 (indeks EFW: pravni sistem in varovanje lastninskih pravic: pravno uveljavljanje pogodb), ki meri pravno uveljavljanje pogodb, a očitno drugače kakor drugi.

Tabela 2 v prilogi 2 prikazuje faktorsko analizo skupine političnih kazalnikov. Število držav v vsakem letu se giblje od 26 do 43, a za nekatere države spet nikoli nimamo dovolj podatkov, da bi jih vključili v analizo. Homogenost skupine je potrjena s primerjavo lastnih vrednosti 1. kazalnika z lastnimi vrednostmi 2. kazalnika. Imamo torej le eno latentno razsežnost – kakovost političnih institucij. Močna je tudi pojasnjevalna moč faktorja, ki pojasni od 59 % do 72 % variance vseh kazalnikov. Neprimeren za skupino političnih institucij je kazalnik P6 (sistemska varovala in ravnotežja moči), ki označuje število močnih akterjev v političnem prostoru. To merilo očitno ni enopomensko, saj imajo nekatere

razvite države malo takšnih varovalnih mehanizmov v sistemu, nekatere pa več, podobno pa je pri manj razvitih državah.

Faktorsko analizo skupine ekonomskih institucij prikazuje tabela 3 v prilogi 2. V primerjavi z drugima dvema skupinama ima ta več pomanjkljivosti. Število držav v vsakem letu se giblje od 21 do 43. Skupina je dokaj homogena, a manj od prejšnjih dveh, saj je razlika med lastno vrednostjo 1. kazalnika in lastno vrednostjo 2. kazalnika manjša kakor prej, a še vedno dovolj velika, da lahko govorimo o eni prevladujoči latentni razsežnosti – kakovosti ekonomskih institucij. Pojasnjevalna moč faktorja je dokaj močna – pojasni od 38 % do 59 % variance vseh kazalnikov. Neprimerna kazalnika za skupino ekonomskih institucij sta tokrat dva, in sicer E3 in E6 (indeks ekonomske svobode: svoboda dela in indeks EFW: uravnavanje posojil, dela in poslovanja: uravnavanje trga dela). Oba kazalnika označujeta svobodo na trgu dela, kar se ne ujema z drugimi kazalniki, ki so bolj namenjeni poslovnim svobodam podjetij. Torej kaže v nadaljnjih raziskavah morebiti razmisliti o ločevanju ekonomske svobode na dva vidika – podjetij in posameznikov.

Pearsonove korelacijske koeficiente kazalnikov s faktorjem oz. uteži faktorja in končne komunalitete vsakega kazalnika za primer leta 2000 prikazuje tabela 5. Iz nje je razvidno, da sta kazalnika E6 in P6 šibka ter da so uteži tistih kazalnikov, ki imajo obratnosorazmerno mersko lestvico, negativne. Iz tega izhaja, da prvi latentni faktor v vsaki skupini vedno prikazuje kakovost institucij, torej višja vrednost faktorja nakazuje višjo institucionalno kakovost.

Rezultat faktorske analize so tudi standardizirane faktorske vrednosti, ki jih lahko po državah dobimo v vsakem letu za vsako skupino institucij. Splošen pregled si lahko ustvarimo, ko vzamemo povprečja vseh letnih vrednosti faktorjev po državah, pri čemer upoštevamo samo države, ki imajo izračunane faktorske vrednosti (in

Tabela 5: Uteži faktorja in komunalitete kazalnikov

	Pravne institucije		Politične institucije		Ekonomske institucije			
	Uteži faktorja 1	Končne komunalitete	Uteži faktorja 1	Končne komunalitete	Uteži faktorja 1	Končne komunalitete		
L1	0,87	0,76	P1*	-0,95	0,90	E1	0,69	0,47
L2*	-0,75	0,57	P2P3P4*	-0,94	0,88	E2	0,86	0,75
L3sum*	-0,88	0,77	P5	0,78	0,62	E4*	-0,72	0,52
L4	0,76	0,57	P6	0,39	0,16	E5	0,87	0,76
L5	0,89	0,80	P7	0,84	0,70	E6	0,09	0,01
L6	0,81	0,66	P8	0,74	0,54	E7	0,79	0,62
L7	0,76	0,57	P9	0,88	0,78	E8	0,61	0,37
L8	0,88	0,77	P10	0,91	0,82			
L10	0,90	0,81						
L11	0,97	0,95						

Opombe: v letu 2000, * obratno sorazmerna lestvica.

tako podatke o kazalnikih) v več kakor 2/3 obravnavanih let (drugače lahko eno dobro leto spremeni vrstni red, če je edino). Povprečje faktorskih vrednosti v vsakem posameznem letu je nič oz. praktično nič in s standardnim odklonom 1, medtem ko se bodo povprečja faktorskih vrednosti po državah od tega razlikovala. Izračunamo lahko torej nekaj, kar bi imenovali kar *evropska lestvica kakovosti institucij – ELKI*.

Povprečje faktorskih vrednosti za pravne institucije prikazuje tabela 4 v prilogi 3. Najbolj kakovostne pravne institucije najdemo v povprečju v Skandinaviji, torej na Finskem, Danskem in Norveškem, medtem ko so najslabše v Albaniji, Ukrajini in Azerbajdžanu. Slovenijo najdemo na medianskem 19. mestu, s povprečno faktorsko vrednostjo 0,24. Povprečno kakovost institucionalnega političnega okolja prikazuje tabela 5 v prilogi 3. Najboljše politične institucije najdemo v Švici in spet v treh skandinavskih državah, najslabše pa v Rusiji, Srbiji in Albaniji. Slovenija je tokrat v drugi polovici držav, na 17. mestu z vrednostjo 0,34. Kakovost ekonomskih institucij vidimo v tabeli 6 v prilogi 4: najboljše imajo v povprečju na Danskem, v Združenem kraljestvu in na Nizozemskem, najslabše pa v Ukrajini, Rusiji in Albaniji. Slovenija je spet v drugi polovici lestvice, tokrat še bolj zadaj, na 22. mestu, s povprečno vrednostjo -0,15, kar nakazuje tudi, da se je po kakovosti ekonomskih institucij v večini let uvrščala pod mediansko državo.

Večina držav, ki ima več manjkajočih faktorskih vrednosti, se s svojimi povprečnimi vrednostmi uvršča za Slovenijo, zato vključitev ali izključitev teh držav iz obravnave ne vpliva bistveno na mesto, ki ga zaseda naša država na

ELKI. Ker gre izključno za mednarodno primerjavo, lahko pogledamo, kako se je v času spreminjala uvrstitev Slovenije na vsaki izmed treh ELKI, pri čemer višja uvrstitev nakazuje bolj kakovostne institucije in višjo mednarodno konkurenčnost. Graf 1 prikazuje dinamiko uvrstitev Slovenije v preučevanem obdobju za vse tri institucionalne faktorje, od 1995 do 2007, ko je pokritost vseh treh najboljša. Poleg samih vrednosti je vrisan v graf linearni trend. Tabela 6 prikazuje prav tako dinamiko uvrstitev za vse tri latentne institucionalne razsežnosti, vendar skupaj s pripadajočimi faktorskimi vrednostmi.

Pogled na dinamiko nam ne poraja prijetnih občutkov. V grafu namreč višja vrednost nakazuje poslabšanje zunanje institucionalne konkurenčnosti. Pravne institucije kažejo najmočnejše poslabšanje v preučevanem obdobju – kakovost pravnega okolja v naši državi je v mednarodni primerjavi torej vse slabša, Slovenija pa zato izgublja konkurenčnost. Dinamika političnih institucij prav tako kaže neugodno gibanje, a z manjšim naklonom, ki konča približno na enakem mestu kakor uvrstitve po pravnih institucijah. Mednarodno gledano je tudi kakovost političnih institucij čedalje slabša. Drugače je za ekonomske institucije, saj ne kažejo nikakršnega mednarodnega poslabšanja, pri čemer je treba poudariti, da se od vseh treh razsežnosti najslabše uvrščamo na ELKI v povprečju prav na podlagi ekonomskih institucij. Ta analiza razkriva, da slovensko institucionalno okolje v mednarodni primerjavi nazaduje oz. v najboljšem stagnira, kar je problematično predvsem z vidika dobrega in konkurenčnega poslovnega okolja. V vseh primerih pa ne smemo pozabiti, da smo po absolutni kakovosti po večini še vedno v drugi polovici držav Evropske unije.

Graf 1: Uvrstitev Slovenije na ELKI

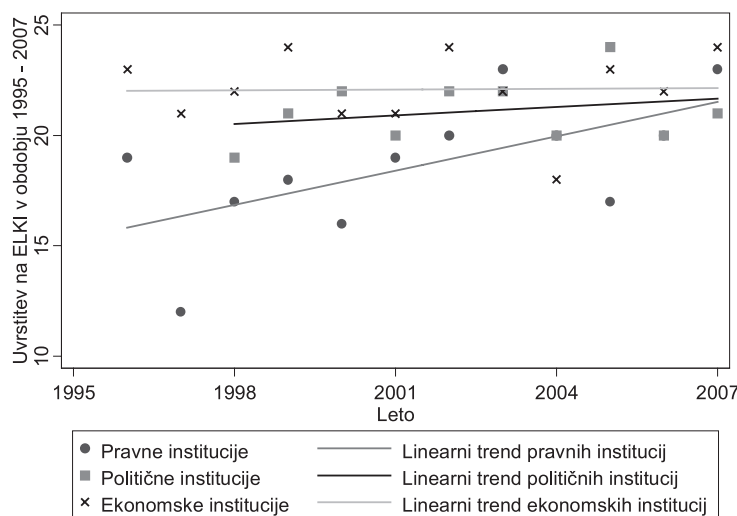

Tabela 6: Uvrstitev Slovenije na ELKI in pripadajoče vrednosti

	Uvrstitev na pravni ELKI	Vrednost	Uvrstitev na politični ELKI	Vrednost	Uvrstitev na ekonomski ELKI	Vrednost
1993	18	0,397				
1994	20	0,368				
1995						
1996	19	0,326			23	-0,167
1997	12	0,819			21	-0,045
1998	17	0,418	19	0,310	22	0,014
1999	18	0,487	21	0,290	24	0,008
2000	16	0,148	22	0,268	21	-0,363
2001	19	0,035	20	0,340	21	-0,340
2002	20	-0,098	22	0,239	24	-0,384
2003	23	-0,218	22	0,201	22	-0,195
2004	20	0,041	20	0,298	18	0,078
2005	17	0,521	24	0,105	23	-0,009
2006	20	0,236	20	0,388	22	-0,195
2007	23	0,059	21	0,316	24	-0,220
2008	20	0,146	11	0,687	26	-0,412
2009	22	0,172	9	0,682	18	0,182

5.2. Dinamika institucij znotraj države

Pri preučevanju dinamike institucij v Sloveniji se pri faktorski analizi kot najbolj problematično pokaže pomanjkanje podatkov pri posameznih kazalnikih in njihovo pomanjkljivo prekrivanje. Zbirko z vrednostmi za Slovenijo tako spet rahlo dopolnimo, kljub temu pa zaradi pomanjkanja variabilnosti ne moremo uporabiti vseh kazalnikov. Vodilo je, da je faktorska analiza statistično izvedljiva in da je korelacija kazalnikov s faktorjem takšna, kakor je pričakovana.³ Pri pravnih institucijah ima večina kazalnikov vrednosti v obdobju od 2000 do 2008, a moramo še vedno nekaj vrednosti dopolniti⁴, uporabimo pa lahko kazalnike L2, L4, L5, L8, L10 in L11. V skupini političnih institucij lahko uporabimo podatke od leta 1998 do 2007, kazalniki, ki so lahko smiselno uporabljeni, pa so samo P6, P7 in P10. Pri ekonomskih institucijah je primerno obdobje od 2000 do 2008, pri čemer nekatere vrednosti dopolnimo⁵, obdržimo pa E2, E5 in E6.

Tabela 7 v prilogi 4 prikazuje rezultate faktorske analize. Najboljši rezultati in tisti, ki jih zaradi dostopnosti podatkov lahko najbolj upoštevamo, so pri pravnih institucijah, saj uporabljamo kar šest kazalnikov v obdobju devetih let. Razlika med lastno vrednostjo prvega in drugega faktorja je povsod občutna, najpomembnejša je prav pri pravnih institucijah, najslabše pa se odreže pri političnih institucijah, kjer *de facto* uporabljamo samo dva kazalnika, saj je eden izmed treh upoštevanih razmeroma šibek.

³ Negativna korelacija samo pri tistih, ki imajo obratnosorazmerno mersko lestvico.

⁴ Pri L2 in L10 podaljšamo vrsto za eno vrednost v letu 2008, pri L4 pa v letu 2000.

⁵ Pri E4 dodamo vrednost v letu 2008.

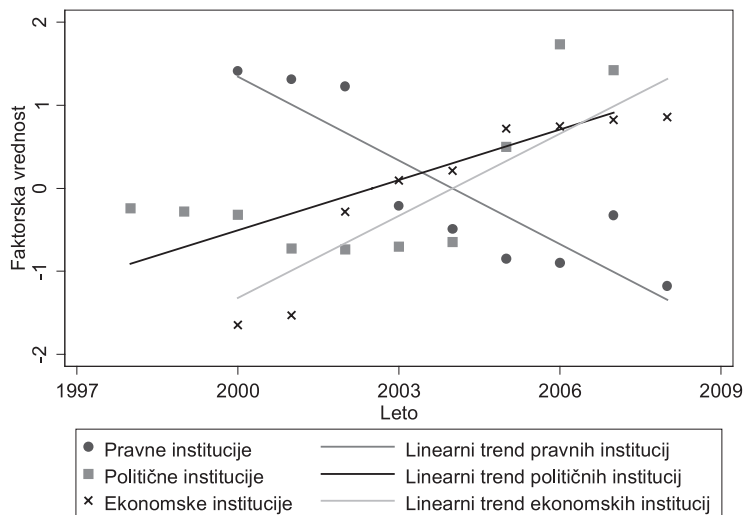
Dinamika faktorskih vrednosti je skupaj z linearnim trendom prikazana v grafu 2 in v tabeli 7, v slednji skupaj s faktorskimi vrednostmi. Pri vseh faktorjih višja vrednost nakazuje izboljšanje notranje konkurenčnosti in višjo kakovost institucij. Razlago trendov s tako kratko časovno serijo je treba ponuditi z velikim zrnem soli, še posebno če so zasnovani na faktorski analizi z majhnim številom kazalnikov (politične in ekonomske institucije). Vendarle, ko je to rečeno, lahko opazimo izboljševanje pri političnih in ekonomskih institucijah. Tudi če to gibanje drži, ni dovolj močno, da bi pretehtalo trende drugih držav v Evropi, torej se slovenske ekonomske in politične institucije izboljšujejo počasneje kakor v bolj razviti Evropi. Zaradi boljših podatkov in zaradi več kazalnikov lahko najbolj verjamemo predvsem trendu pravnih institucij, ki pa je negativen. Kakovost pravnih institucij se torej ne zmanjšuje samo mednarodno, temveč tudi v državi, kar je pravzaprav najbolj skrb zbujajoče.

Tabela 7: Dinamika institucionalnih faktorjev v državi in pripadajoče vrednosti

	Pravne institucije	Politične institucije	Ekonomske institucije
1998		-0,241	
1999		-0,280	
2000	1,412	-0,319	-1,649
2001	1,313	-0,727	-1,532
2002	1,228	-0,734	-0,283
2003	-0,213	-0,705	0,098
2004	-0,493	-0,649	0,214
2005	-0,849	0,500	0,721
2006	-0,898	1,733	0,746
2007	-0,322	1,422	0,826
2008	-1,178		0,859

Graf 2: Dinamika institucionalnih faktorjev v državi

6. Zaključek

Namen tega članka je dvojen. Prvič, vzpostaviti temelj za enotno preučevanje institucij oz. klasifikacijski okvir za njihovo preučevanje, znotraj katerega je mogoče govoriti o različnih tipih institucij, in ga povezati z empiričnimi kazalniki, ki te institucije zajemajo. Drugi cilj je pregled razvoja institucionalnega okvira v Sloveniji, bodisi v mednarodni primerjavi bodisi izključno v državi. Čeprav je članek namenjen predvsem znanstvenemu pregledu razvrstitve institucij in razvoju institucionalnega okvira v Sloveniji, je za izvršilno vejo oblasti lahko tudi kvantitativna ponazoritev pavšalnih ocen o slabi sestavi sistema v Sloveniji in slabem delovanju pravne države, o čemer se veliko bere, še več pa govori.

Z obravnavo različnih tipov razvrstitev institucij v začetku članka najprej izberemo najprimernejši klasifikacijski okvir, ki razvršča institucije glede na vsebino, saj jih ločuje na pravne, politične in ekonomske. Ta razvrstitev je najprimernejša tudi zaradi uveljavitve institucionalnih konceptov. Empirična analiza pokaže, da je uporaba te razvrstitve ustrezna, saj so empirični institucionalni kazalniki znotraj vsake skupine razmeroma homogeni – vsi predstavljajo predvsem eno latentno razsežnost skupine: kakovost bodisi pravnih, političnih ali ekonomskih institucij.

Faktorska analiza držav v Evropi nam ponudi faktorske vrednosti, ki jih povprečimo po državah in primerjamo med seboj. V tej primerjavi je Slovenija približno pri mediani po kakovosti vseh treh institucionalnih meril, a še vedno bolj ali manj pri repu razvitih evropskih držav. Za vsako leto obravnavanega obdobja izračunamo uvrstitev Slovenije in prikažemo dinamiko te uvrstitve skozi obdobje za vsako vrsto institucij. Ti rezultati zbujajo skrb, saj mednarodno primerljiva kakovost slovenskih ekonomskih institucij stagnira, medtem ko kakovost

političnih institucij rahlo pada. Najslabše jo odnesejo pravne institucije, saj se njihova kakovost glede na tujino najhitreje slabša. Vedno manj konkurenčno institucionalno okolje lahko vpliva na manj konkurenčno gospodarstvo, otežuje gospodarsko rast ter zmanjšuje stike s tujino v obliki neposrednih tujih naložb in mednarodne menjave.

Negativna gibanja v kakovosti institucionalnega okolja so lahko posledica hitrejšega izboljševanja institucij v tujini kakor v Sloveniji (naše institucije relativno nazadujejo) ali pa deterioracije institucij v državi (naše institucije absolutno nazadujejo). Dinamika ekonomskih in političnih institucij nakazuje, da se te v Sloveniji v zadnjem obdobju izboljšujejo, torej gre v primerjavi s tujino zgolj za relativno nazadovanje domačih institucij (pri čemer je podatkov pri teh dveh institucijah manj, kakor bi si za robustno analizo želeli). Spet se pokažejo kot najbolj problematične pravne institucije, katerih kakovost v obravnavanem obdobju pada tudi v državi. Pri pravnih institucijah gre torej ne la za relativno, temveč tudi za absolutno nazadovanje, kar je posebno problematično z vidika mednarodne in domače gospodarske dejavnosti, za katero je močan pravni okvir z jasnimi varstvom lastninskih pravic potreben pogoj.

Ugotovitve v članku morajo bralca predvsem zaskrbeti, saj kažejo, da so institucionalni temelji Slovenije majavi, še posebno tisti, ki se tičejo pravnih pravil igre – od ustave do nadaljnje zakonodaje. V akademskem smislu nakaže članek kar nekaj zanimivih smeri za nadaljnje raziskovanje. Gre predvsem za razširitev zbirke empiričnih institucionalnih kazalnikov in preverjanje robustnosti izračunov latentnih institucionalnih faktorjev. Na drugi strani pa lahko obstoječe izračunane latentne faktorje uporabimo še drugače, tako pa obogatimo ekonomska in družbena raziskovanja, ki se še vse prevečkrat znajdejo v vakuumu, opredeljenem le z izbranimi predpostavkami in običajnejšimi spremenljivkami.

Več o institucijah in novi institucionalni ekonomiki, ki se s to tematiko izrazito ukvarja, je na voljo na avtorjevi spletni strani <http://sites.google.com/site/aljaskuncic/>. Tam so prav tako navedene izračunane latentne značilnosti pravnih, političnih in ekonomskih institucij v obdobju 1990 do 2010 za večino držav po svetu, obenem pa na tem temelječa primerjalna institucionalna analiza.

Literatura in viri

Coase, R. (1998). *The New Institutional Economics*. *American Economic Review*, 88(2), 72–74.

Ferligoj, A. (2010). *Faktorska analiza*. *Pedagoško gradivo*. <http://vlado.fmf.uni-lj.si/vlado/podstat/Mva/FA.pdf> dne 30. 10. 2011.

Joskow, P. L. (2008). *Introduction to New Institutional Economics: A Report Card*. V E. Brousseau in J.-M. Glachant (urednika), *New Institutional Economics: A Guidebook*, str. 1–19. Cambridge University Press, Cambridge.

North, D. C. (1981). *Structure and Change in Economic History*. New York: Norton.

North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. Cambridge University Press, Cambridge.

North, D. C. (1993). *The New Institutional Economics and Development*. *Economic History* 9309002, EconWPA.

North, D. C. (2005). *Institutions and the Performance of Economies Over Time*. V M. S. C. Ménard (urednik), *The Handbook of New Institutional Economics*, str. 21–30. Springer.

Williamson, O. E. (2000). *The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead*. *Journal of Economic Literature* 38(3), 595–613.

Priloga 1: Podatkovna zbirka

Osnova naše zbirke so tričrkovne oznake Svetovne banke, iz katerih ustvarimo panelno prazno zbirko vseh držav, ki obsega obdobje od 1990 do 2010 in v katero vnašamo institucionalne kazalnike. Področje zajemanja vsakega kazalnika je opredeljeno s celotnim imenom kazalnika v tabeli 1. Pri nekaterih kazalnikih obstaja nekaj posebnosti. Indeksi EFW obstajajo na letni ravni le od leta 2000, pred tem pa so bili izračunani na petletni osnovi. Raje kakor da bi vrednosti od 1996–1999 imputirali, že v začetku sprejmemo dejstvo, da je panel neuravnotežen. Pri spremenljivkah *svoboda tiska* imamo prelom serije zaradi spremembe metodologije, in sicer med letoma 1995 in 1996 ter med letoma 2000 in 2001. V meddržavnih primerjavah to ne predstavlja težave, saj je enak prelom zaznan v vseh državah, medtem ko je potrebna dodatna previdnost, če uporabljamo kazalnik v časovni seriji v posamezni državi. Za kazalnik pravne države so vrednosti za manjkajoča leta (1997, 1999 in

2001) pripisane kot povprečna vrednost leta prej in leta pozneje. Kazalniki iz vira ICRG so razpoložljivi samo do leta 2007. Spremenljivka *svoboda po svetu: državljanske svoboščine* je v razdruženi obliki na voljo le od leta 2006, zato poprej vključimo v analizo celoten indeks, ki ga poimenujemo L3sum (obsega pa *pravno državo, svobodo izražanja in mnenja, pravico združevanja in organiziranja, osebno avtonomijo in osebno svobodo*), medtem ko del, ki nas najbolj zanima, ostaja L3 (*pravna država*). Podobno velja za spremenljivko *svoboda po svetu: politične pravice*, za katero so razdružene vrednosti na voljo le od leta 2006, pred tem pa uporabljamo skupni kazalnik P2P3P4 (*volilni proces, politični pluralizem in udeležba, delovanje vlade*).

V vseh primerih Srbije ali k njej priključenih držav v obdobju 1990–2010 (Srbija in Črna gora, Jugoslavija) beležimo tvorbo kot Srbijo, kot prevladujočo državo v vseh omenjenih državnih entitetah.

Priloga 2: Faktorska analiza po letih

Tabela 1: Faktorska analiza pravnih kazalnikov

	N	Lastna vrednost 1. faktorja	Lastna vrednost 2. faktorja	Delež pojasnjene variance 1. faktorja [%]	Kazalniki s komunaliteto < 0,2
1990	/	/	/	/	/
1991	/	/	/	/	/
1992	/	/	/	/	/
1993	42	2,21	0,59	64,37	/
1994	42	2,20	0,68	67,17	/
1995	29	5,29	1,17	54,54	/
1996	42	3,61	0,67	68,72	/
1997	40	3,29	0,46	77,14	/
1998	40	3,86	0,67	75,08	/
1999	41	4,01	0,50	76,07	/
2000	34	7,49	0,87	72,34	/
2001	34	7,63	0,95	73,87	/
2002	34	7,60	1,17	66,83	L9
2003	36	7,59	1,29	66,75	L9
2004	38	7,91	1,36	70,07	L9
2005	41	7,88	1,32	69,71	L9
2006	42	7,87	1,32	69,57	L9
2007	42	7,80	1,42	68,95	L9
2008	42	6,15	1,31	68,30	L9
2009	42	1,95	0,05	95,01	/

Tabela 2: Faktorska analiza političnih kazalnikov

	N	Lastna vrednost 1. faktorja	Lastna vrednost 2. faktorja	Delež pojasnjene variance 1. faktorja [%]	Kazalniki s komunaliteto < 0,2
1990	41	4,20	0,92	69,12	/
1991	26	4,06	0,88	62,41	/
1992	27	4,16	0,97	64,38	/
1993	29	4,62	1,06	61,62	P6
1994	29	4,61	1,09	61,86	P6
1995	29	4,46	1,09	59,25	P6
1996	29	5,54	1,02	66,23	P6
1997	29	5,37	1,10	63,82	P6
1998	39	5,72	1,05	68,36	P6
1999	39	5,74	1,01	68,78	P6
2000	39	5,64	1,02	67,38	P6
2001	39	5,76	0,99	68,93	P6
2002	39	5,79	1,02	69,28	/
2003	39	5,88	0,97	70,36	/
2004	39	5,95	0,96	71,44	/
2005	39	5,75	1,04	68,85	P6
2006	41	7,35	1,14	71,33	P6
2007	41	7,38	1,14	71,67	P6
2008	43	4,30	0,89	68,39	P6
2009	43	4,38	0,78	69,54	P6

Tabela 3: Faktorska analiza ekonomskih kazalnikov

	N	Lastna vrednost 1. faktorja	Lastna vrednost 2. faktorja	Delež pojasnjene variance 1. faktorja [%]	Kazalniki s komunaliteto < 0,2
1990	/	/	/	/	/
1991	/	/	/	/	/
1992	/	/	/	/	/
1993	/	/	/	/	/
1994	/	/	/	/	/
1995	21	3,16	1,49	37,88	E6
1996	38	2,55	0,78	51,59	/
1997	39	2,62	0,66	54,40	/
1998	40	2,75	0,58	58,32	/
1999	40	2,77	0,57	59,30	/
2000	34	3,90	1,22	50,09	E6
2001	34	3,77	1,17	47,65	E6
2002	34	4,22	1,13	54,99	E6
2003	36	4,06	1,15	52,57	E6
2004	38	4,15	1,20	54,32	E6
2005	40	4,00	1,70	45,09	E3, E6
2006	40	3,98	1,76	44,56	E3, E6
2007	40	3,91	1,86	43,80	E3, E6
2008	40	3,49	1,65	43,71	E3, E6
2009	43	2,39	1,01	52,09	E3

Priloga 3: ELKI – povprečja faktorskih vrednosti

Tabela 4: ELKI – povprečje faktorskih pravnih vrednosti

Lestvica držav s povprečnimi faktorskimi vrednostmi v obdobju 1993–2009								Države z manjkajočimi vrednostmi		
1	Finska	1,164	16	Francija	0,472	31	Hrvaška	-0,967	Andora	
2	Danska	1,133	17	Ciper (Grčija)	0,368	32	Armenija	-1,077	BiH	-1,506
3	Norveška	1,107	18	Španija	0,266	33	Gruzija	-1,392	Belorusija	-1,594
4	Švica	1,100	19	Slovenija	0,241	34	Rusija	-1,574	Kosovo	
5	Švedska	1,099	20	Estonija	0,202	35	Azerbajdžan	-1,598	Lihtenštajn	
6	Avstrija	1,073	21	Madžarska	0,090	36	Ukrajina	-1,626	Monako	
7	Islandija	1,033	22	Češka	0,027	37	Albanija	-1,682	Moldavija	-1,030
8	Luksemburg	1,033	23	Italija	-0,096				Makedonija	-1,039
9	Nizozemska	1,031	24	Grčija	-0,107		Maks.	1,164	Črna gora	-0,433
10	Irska	0,894	25	Poljska	-0,194		Min.	-1,682	San Marino	
11	Združ. kraljestvo	0,877	26	Latvija	-0,222		Povprečje	0,073	Srbija	-1,737
12	Nemčija	0,856	27	Litva	-0,329		SD	0,923		
13	Malta	0,623	28	Slovaška	-0,514					
14	Belgija	0,568	29	Bolgarija	-0,790					
15	Portugalska	0,492	30	Romunija	-0,886					

Tabela 5: ELKI – povprečje faktorskih političnih vrednosti

Lestvica držav s povprečnimi faktorskimi vrednostmi v obdobju 1993–2009						Države z manjkajočimi vrednostmi					
1	Švica	0,883	16	Španija	0,396	Maks.	0,883	Andora		Črna gora	
2	Danska	0,862	17	Slovenija*	0,344	Min.	-1,863	Armenija	-1,722	San Marino	
3	Švedska	0,860	18	Ciper (Grčija)	0,294	Povprečje	0,194	Azerbajdžan	-2,384	Ukrajina	-1,245
4	Norveška	0,858	19	Češka	0,196	SD	0,781	BiH	-0,933		
5	Islandija	0,844	20	Malta	0,116			Belorusija	-2,601		
6	Nizozemska	0,825	21	Poljska	0,094			Estonija	0,356		
7	Finska	0,777	22	Madžarska	0,090			Gruzija	-1,223		
8	Luksemburg	0,757	23	Grčija	0,079			Hrvaška	-0,417		
9	Združ. kraljestvo	0,721	24	Italija	-0,034			Kosovo	-1,843		
10	Irska	0,693	25	Slovaška	-0,096			Lihtenštajn			
11	Belgija	0,684	26	Bolgarija	-0,487			Litva	0,096		
12	Nemčija	0,637	27	Romunija	-0,944			Latvija	0,034		
13	Avstrija	0,618	28	Albanija	-1,472			Monako			
14	Francija	0,509	29	Srbija	-1,685			Moldavija	-0,984		
15	Portugalska	0,414	30	Rusija	-1,863			Makedonija	-0,803		

* Slovenija je imela manj od 2/3 vrednosti v tem obdobju, vendar jo zaradi fokusa članka obdržimo na lestvici.

Tabela 6: ELKI – povprečje faktorskih ekonomskih vrednosti

Lestvica držav s povprečnimi faktorskimi vrednostmi v obdobju 1993–2009								Države z manjkajočimi vrednostmi		
1	Danska	1,464	16	Španija	0,320	31	Gruzija	-0,978	Andora	
2	Združ. kraljestvo	1,277	17	Češka	0,279	32	Romunija	-1,108	Armenija	-0,872
3	Nizozemska	1,102	18	Ciper (Grčija)	0,180	33	Albanija	-1,169	Azerbajdžan	-1,727
4	Luksemburg	1,076	19	Portugalska	0,003	34	Rusija	-1,600	BiH	-1,390
5	Švica	1,066	20	Madžarska	-0,037	35	Ukrajina	-1,701	Belorusija	-1,323
6	Islandija	1,033	21	Litva	-0,122				Kosovo	
7	Finska	1,027	22	Slovenija	-0,146		Maks.	1,464	Lihtenštajn	
8	Švedska	1,025	23	Latvija	-0,157		Min.	-1,701	Monako	
9	Irska	1,002	24	Slovaška	-0,185		Povprečje	0,120	Moldavija	-0,952
10	Avstrija	0,755	25	Malta	-0,215		SD	0,840	Makedonija	-0,826
11	Norveška	0,677	26	Italija	-0,301				Črna gora	-0,933
12	Belgija	0,662	27	Poljska	-0,422				San Marino	
13	Estonija	0,566	28	Grčija	-0,522				Srbija	-1,043
14	Nemčija	0,410	29	Bolgarija	-0,684					
15	Francija	0,378	30	Hrvaška	-0,764					

Priloga 4: Faktorska analiza v državi

Tabela 7: Faktorska analiza institucionalnih kazalnikov samo v Sloveniji

	Obdobje	Kazalniki	Lastna vrednost 1. faktorja	Lastna vrednost 2. faktorja	Delež pojasnjene variance 1. faktorja [%]	Kazalniki s komunaliteto < 0,2
Pravne institucije	2000–2008	L2, L4, L5, L8, L10, L11	3,95	1,26	60,29	/
Politične institucije	1998–2007	P6, P7, P10	1,77	0,94	48,57	P10
Ekonomске institucije	2000–2008	E2, E5, E6	2,28	0,60	69,23	/

DRUGA STANOVANJSKA REFORMA: USTANOVITEV DIREKTORATA ZA STANOVANJA

Dr. Richard Sendi, Urbanistični inštitut Republike Slovenije
UDK 332.82 (497.4)
JEL: R310

Povzetek

Leto 2011 je označevala dvajseta obletnica stanovanjskih reform, ki so bile izvedene takoj po uvedbi sprememb političnega sistema leta 1991. Ključni reformni ukrepi so bili privatizacija družbenih stanovanj, odprava vloge države kot glavnega dejavnika pri oskrbi s stanovanji in uvedba 'načela omogočanja' dostopa do stanovanj, ki ga je proti koncu 1980-ih priporočila Generalna skupščina Združenih narodov (UNCHS, 1992). Uvedba tega načela je temeljila na podmeni, da je vsak posameznik sam odgovoren za reševanje svojega stanovanjskega problema. Izjema pri tem naj bi bile le posebne kategorije prebivalcev, ki si sami niso sposobni zagotoviti stanovanja. V prispevku najprej povzemamo ugotovitve podrobne analize delovanja Stanovanjskega sklada Republike Slovenije, ki je bil odgovoren za praktično izvajanje načela omogočanja. Na podlagi predstavljenih dejstev (neuspehov) predlagamo njegovo takojšnjo razpustitev. Sledi kratka predstavitev glavnih značilnosti države blaginje kot teoretično izhodišče za oblikovanje rešitev, ki jih predlagamo na koncu. Glede na predstavljene analize trdimo, da je že skrajni čas za izvedbo 'druge stanovanjske reforme' (v tem primeru štejemo reformo iz leta 1991 kot prvo), ki je nujna za zagotovitev večje politične odgovornosti v zvezi s stanovanjsko oskrbo. Pomanjkljivo oz. nikakršno politično odgovornost pa poudarjamo kot ključno slabost sedanjega stanovanjskega sistema. V zadnjem delu prispevka predlagamo ključne elemente druge stanovanjske reforme.

Ključne besede: stanovanjska politika, stanovanjska reforma, direktorat za stanovanja, stanovanjska združenja

Abstract

The year 2011 marked the 20th anniversary of the housing reform that was introduced following the changing of the political system in 1991. The key reform measures were the privatisation of the previous public housing stock, the abolition of the role of the state as the major provider of housing and the adoption of the 'enabling principle', which was recommended by the United Nations General Assembly towards the end of the 1980s (UNCHS, 1992). The adoption of the enabling principle was based on the presumption that each individual is responsible for providing for their own housing needs. The exception to this would be those specific groups of the population that are not capable of resolving their housing problem on their own. The paper starts with a summary of the findings of a previously conducted detailed analysis of the achievements of the Housing Fund of the Republic of Slovenia regarding the practical implementation of the enabling approach. These findings (major failures) provide justification for our proposal in the paper to promptly abolish the Housing Fund. The discussion continues with a brief review of the major characteristics of the welfare state. This offers us a theoretical background on which we base the solutions we suggest in the final part of the paper. Emerging from the presented analyses, we argue that a 'second housing reform' is urgent (in this case we consider the one of 1991 to be the 'first housing reform'). The second housing reform urgently needs to be executed in order to ensure greater political accountability in the area of housing care. We argue that inadequate, if not a total absence of political accountability, is the major weakness of the current housing system. The paper ends with a presentation of the key elements of the proposed second housing reform.

Key words: housing policy, housing reform, Housing Directorate, housing associations

1. Uvod

Stanovanjski zakon iz leta 1991 v 75. členu med drugim predpisuje, da Vlada Republike Slovenije določa nacionalni stanovanjski program (v nadaljevanju: NSP) in zagotavlja sredstva za njegovo izvedbo. Isti zakon v 79. členu določa, da se za izvajanje tega programa ustanovi Stanovanjski sklad Republike Slovenije (v nadaljevanju: SSRS), in skladno s to določbo je bil že oktobra leta 1991 tudi ustanovljen. Prvi NSP je bil sprejet

v Državnem zboru Republike Slovenije šele leta 2000, torej devet let pozneje. Ker je bil SSRS ustanovljen za izvajanje NSP, se bo nepoznavalec razmer upravičeno vprašal, kaj je počenjal sklad od leta 1991 do leta 2000. Tisti, ki so natančneje spremljali dogajanje na tem področju, namreč vedo, da je Vlada Republike Slovenije sprejela prvi osnutek tega programa leta 1995 in ga poslala v parlamentarno obravnavo. Zakaj se je sprejemanje v državnem zboru vleklo celih pet let, nam ni znano. Dejstvo pa je, da je v tem obdobju navedeni

osnutek neizpodbitno veljal kot uradni dokument za izvajanje stanovanjske politike. Vsekakor pa si ne znamo razložiti, kakšne naloge naj bi bil imel SSRS oz. na kateri zakonski podlagi je temeljilo njegovo delovanje od leta 1991 do leta 1995, ko je vlada sprejela osnutek NSP.

To je sicer daljna zgodovina. V tem trenutku pa je ključna ugotovitev, da NSP iz leta 2000 že od leta 2009 ne velja več. V času, ko pišemo ta prispevek, država že skoraj tri leta nima nobenega uradnega dokumenta, v katerem naj bi bili opredeljeni ključni cilji stanovanjske politike in ukrepi za njihovo izvajanje. Z drugimi besedami, država že tri leta nima stanovanjskega programa, kar tudi pomeni, da že tri leta ne izvaja stanovanjske politike. Osnutek novega NSP, ki ga je Ministrstvo za okolje in prostor proti koncu leta 2011 dalo v javno razpravo, pa je bil s strani strokovne javnosti v celoti zavržen kot popolnoma neustrezen. Njegova ključna pomanjkljivost je bila odsotnost preliminarne analize, ki so nujne za utemeljitev potreb in ciljev stanovanjskega programa.

Vse to se dogaja v globalni finančni krizi, ki je izbruhnila v ZDA v letu 2007 in se kmalu razširila po vsem svetu. Posledice te krize v Sloveniji so precej hude na vseh področjih, pri stanovanjski oskrbi pa skoraj katastrofalne. Najbolj prizadeta je vsekakor gradbena industrija, potem ko je, posebno v obdobju 2004–2007, doživela velikanski (žal večinoma špekulativni) razcvet, podprt z neodgovornim ravnanjem finančnih trgov (predvsem bank), ki so investitorjem zagotavljali neomejen dostop do komercialnih stanovanjskih posojil (Sendi, 2010). Nekatera gradbena podjetja (med njimi nekaj največjih) so že propadla, druga še propadajo, tretja pa so se razkrojila in poskušajo preživeti kot manjše specializirane enote. Zato vlada trenutno (nelagodno) zatišje. Gradnja novih stanovanj se je skoraj povsem ustavila. Obseg prodaje novih stanovanj je močno upadel, nekaj investitorjev (predvsem špekulativnih) pa je svojo neprodano nepremičnino umaknilo s trga in čaka na 'boljše čase', ko se bo povpraševanje ponovno dvignilo in bodo cene stanovanj spet naraščale. Stanovanjski trg stagnira, cene stanovanj pa (še) niso padle tako, kakor so nekateri 'poznavalci' vehementno napovedali. Obstaja stvarna možnost uresničitve že izražene bojazni (Sendi, 2009; 2010), da bodo po ponovni oživitvi gospodarstva cene stanovanj spet močno rasle. Država pa medtem molči.

Naše stališče je, da je treba izvesti predvsem korenite reforme samega stanovanjskega sistema in šele na teh temeljih oblikovati nov, celovit stanovanjski program. Glavni namen tega prispevka je torej predstaviti predlog za vzpostavitev novega stanovanjskega sistema, ki se bo sposoben učinkoviteje spopasti s sodobnimi problemi stanovanjske oskrbe. Kot prvi ukrep, ki naj pelje k temu cilju, predlagamo, naj se Stanovanjski sklad Republike Slovenije razpusti, namesto njega pa pri ministrstvu, ki je odgovorno za stanovanjske zadeve, ustanovi Direktorat za stanovanja. Hkrati predlagamo krepitev vloge občin

in ustanovitev posebnih neprofitnih stanovanjskih organizacij.

Predlog za razpustitev SSRS temelji na ugotovitvah podrobne analize njegovega (v glavnem neuspešnega) dela, ki smo jo izvedli pred leti ter jo predstavili strokovni (Sendi, 2007a; 2007c) in širši javnosti (Sendi, 2007b). V nadaljevanju najprej na kratko povzemamo ključne ugotovitve te analize in utemeljujemo predlog za razpustitev SSRS. Pomen, ki ga imajo pri zagotavljanju ustrezne stanovanjske oskrbe država in njene institucije, razčlenjujemo v okviru pojma države blaginje v 3. delu prispevka. V zadnjem delu pa predstavljamo predlog za ustanovitev Direktorata za stanovanja in opisujemo ključne vzvode delovanja novega stanovanjskega sistema.

2. Razpustitev stanovanjskega sklada Republike Slovenije

Kakor že rečeno je leta 2007 izšla knjiga, v kateri smo podrobno analizirali delovanje in dosežke SSRS v prvih petnajstih letih njegovega obstoja (Sendi, 2007a). Analiza dosežkov je temeljila na ocenjevanju uspešnosti pri uresničevanju ciljev, ki so bili opredeljeni v nacionalnem stanovanjskem programu. Preden predstavimo končno oceno njegove uspešnosti, je treba bralce spomniti na ključne dejavnosti, ki jih je SSRS doslej izvedel, in njegove dosežke pri tem. Glavna področja delovanja so bila:

- zagotavljanje ugodnih posojil za rešitev stanovanjskega problema,
- spodbujanje dolgoročnega varčevanja, da bi se povečal obseg ugodnega dolgoročnega stanovanjskega kreditiranja, ter
- ponujanje in gradnja najemnih neprofitnih in tržnih stanovanj po nižjih cenah.

Zagotavljanje ugodnih posojil za rešitev stanovanjskega problema

V prvih desetih letih obstoja se je SSRS ukvarjal predvsem s ponujanjem ugodnih dolgoročnih posojil fizičnim osebam, invalidskim organizacijam in neprofitnim stanovanjskim organizacijam. Analiza uspešnosti delovanja SSRS na tem področju je pokazala te slabosti:

1. nedodelanost meril za oblikovanje prednostnega vrstnega reda pri dodelitvi posojil;
2. nesposobnost zagotavljanja dolgoročnih stanovanjskih posojil vsem prosilcem, ki so izpolnjevali zahtevane pogoje (tudi odobreni zneski so bili praviloma nižji – povprečno za 10 % – od upravičeno zaprosenih);
3. SSRS nima natančnih povratnih informacij, kako so bila dodeljena sredstva dejansko porabljena, se pravi, da ni podatka, koliko je SSRS dejansko pripomogel k reševanju konkretnih stanovanjskih problemov prebivalcev.

Spodbujanje dolgoročnega varčevanja

Ukrep za spodbujanje dolgoročnega varčevanja v stanovanjske namene je bil izveden po t. i. nacionalni stanovanjski varčevalni shemi (NSVS). Po podrobni analizi izvajanja tega ukrepa smo ugotovili:

1. Sistem je servisiral predvsem premožnejše sloje prebivalcev, ki so že imeli rešen stanovanjski problem. To dejstvo so dokazale ankete, ki jih je SSRS opravil med varčevalci med izvajanjem ukrepa. Majhno število najetih stanovanjskih posojil po poteku posameznega obdobja varčevanja je bilo dodaten dokaz, da je bilo varčevanje po omenjeni shemi za večino varčevalcev zanimivo le zaradi ugodnih varčevalnih pogojev, ne pa zaradi reševanja stanovanjskega problema.
2. Največja slabost sheme je bila, da je varčevalcem ponujala premalo sredstev glede na ciljni namen varčevanja.

Po prvem petletnem varčevalnem obdobju leta 2005 je le 16 odstotkov varčevalcev uporabilo privarčevani denar za nakup stanovanja, po drugem petletnem varčevalnem obdobju leta 2006 pa je privarčevani denar vložilo v reševanje stanovanjskega problema le 12 odstotkov varčevalcev. Vse to dokazuje, da je bila NSVS zgrešen ukrep stanovanjske politike in ni bistveno pripomogla k povečanju ponudbe stanovanj oz. zmanjšanju povpraševanja, to pa bi posledično vplivalo na pocenitev stanovanj.

Ponujanje in gradnja najemnih neprofitnih in tržnih stanovanj po nižjih cenah

V letu 2001 se je SSRS lotil še neposrednega vlaganja v stanovanjsko gradnjo oz. nakupovanja in prodajanja stanovanj. Pomembna značilnost teh razpisov je, da mu je pri večini uspelo prodati manj stanovanj od razpisanih, čeprav je število prijavljenih kandidatov na razpise vedno presegalo število ('po nižji ceni') ponujenih stanovanj.

Pri izvajanju teh dejavnosti je imel SSRS velikanske težave. Z vstopom na stanovanjski trg kot neposredni investitor se je vpletel v zelo zapleteno področje inženirstva, ki ga ni bil sposoben obvladati. Večkrat se je znašel v zelo težkih in za njegov ugled neprijetnih položajih, na primer:

- velike zamude pri izročitvi stanovanj končnemu uporabniku,
- številne napake in nepravilnosti pri dokončanih stanovanjih ter slabša kakovost izvedbe, kakor je bila obljubljena kupcem,
- nezmožnost hitrega sankcioniranja izvajalcev za nepravilnosti pri izpolnjevanju pogodbenih obveznosti, ki so se nanašale na roke vselitve ali obljubljeno kakovost gradnje.

Z naštetimi pomanjkljivostmi se SSRS ubada še v času, ko pripravljamo ta prispevek. Zamude pri izročitvi kupljenih stanovanj so standardna praksa, po izročitvi pa se za nove lastnike začne 'mora', saj hitro ugotovijo, kaj vse je z objekti narobe.

Tabela 1: Ocena uresničevanja glavnih ciljev nacionalne stanovanjske politike

Cilj	Uresničitev		
	Uresničen v celoti	Uresničen le deloma	Popolnoma neuresničen
Izboljšati dostopnost do vseh vrst stanovanj na različne načine, odvisno od finančnih možnosti in potreb prebivalstva, mobilnosti in drugih okoliščin.			X
Olajšati in spodbujati različne načine pridobivanja in različne vrste lastništva stanovanj.			X
Zagotavljati primerne oblike pomoči pri uporabi stanovanj tistim, ki ne zmorejo sami.		X	
Izboljšati pogoje za gospodarjenje s stavbnimi zemljišči za graditev stanovanj in stanovanjskih hiš ter za njihovo upravljanje.			X
Povečati obseg graditve stanovanj in stanovanjskih hiš, vključno s preново obstoječih.			X
Spodbujati boljšo kakovost stanovanj in bivalnega okolja ter zagotavljati ustrezen standard tudi glede primerne velikosti stanovanj.			X
Uravnotežiti ponudbo in povpraševanje po stanovanjih, da jih bo zagotovljeno zadostno število za nakup oziroma pridobitev v najem tam, kjer obstaja primanjkljaj oziroma povpraševanje po stanovanjih.			X
Z izboljšanjem celotne stanovanjske oskrbe spodbujati demografski razvoj in omogočati ustanavljanje novih gospodinjstev.			X
Z ustreznim stanovanjsko oskrbo prispevati k varstvu družine, starejših in invalidnih oseb ter drugih ranljivih skupin prebivalstva.			X
Spodbujati stanovanjski trg in njegove koristne razvojne učinke.			X

Od analiz učinkov, ki jih je imelo izvajanje omenjenih ključnih dejavnosti SSRS, smo prišli do splošnega sklepa, da SSRS ni zmožgal uresničiti glavnih ciljev, zaradi katerih je bil ustanovljen. Tabela 1 nazorno povzema oceno uresničevanja glavnih ciljev NSP.

Na podlagi povzetih dejstev in v tabeli prikazanih neuspehov SSRS predlagamo razpustitev tega paradržavnega telesa in temeljito rekonstrukcijo stanovanjskega sistema na ravni države.

3. Teoretična izhodišča

Predlog za preoblikovanje stanovanjskega sistema izhaja iz prepričanja, da mora vlada prevzeti glavno odgovornost za stanovanjsko oskrbo. Dosedanje ne/dejavnosti in obstoječe stanje kažejo na veliko vrzel, ki jo je v politični odgovornosti za to področje povzročila stanovanjska reforma leta 1991. Največja napaka pri izvedbi slednje je bila, da je vlada, ko je odgovornost za zagotavljanje stanovanj preložila s sebe na SSRS in mu prepustila popolno svobodo na tem področju, izpustila bistveni člen v verigi oskrbe s stanovanji (Ambrose, 1991; 1992), tj. državo. Ambrose v svoji teoriji o zagotavljanju stanovanj določi dva ključna dejavnika, in sicer '*demokratsko odgovorne akterje*' (javni sektor) in '*nedemokratsko odgovorne akterje*' (zasebni sektor). Zagotavljanje stanovanj ne more uspešno potekati brez dejavne vloge vsakega od glavnih akterjev. Ta proces je bil v Sloveniji močno otežen zaradi inertnosti demokratsko odgovornih akterjev. Ambrose opredeljuje demokratsko odgovorne akterje kot tiste, na katere imajo (oz. naj bi imeli) občani neposredni/posredni vpliv z volitvami. SSRS to nikakor ni. Dejavna vloga demokratsko odgovornih akterjev pri stanovanjski oskrbi pa je nujna za vsako državo, ki ima v svoji ustavi napisano, da je socialna. Izvajanje politike socialne enakosti mora biti temeljno načelo delovanja vsake vlade, če želi doseči merila države blaginje.

V teh razmišljanjih je pojem države blaginje izhodišče in vodilo pri predlaganju rešitev za preoblikovanje stanovanjskega sistema v Sloveniji. Pri tem se naslanjamo na razvrščanje ureditev države blaginje (Esping-Andersen, 1990), ki velja v znanstvenih razpravah kot ključna teoretska osnova za obravnavanje vloge države pri opravljanju družbenih storitev, med katere štejemo tudi stanovanjsko oskrbo. Pri razvijanju svoje teorije Esping-Andersen izhaja iz spoznanja, da je splošno sklicevanje na »državo blaginje« nesmiselno, ker obstajajo različne države blaginje z različnimi značilnostmi. Njegova analiza tako prepoznava tri tipične države blaginje, in sicer socialno demokratsko, korporativno in liberalno. Opisujemo jih na kratko.

Socialna demokratska država blaginje. Glavna značilnost tega tipa je, da je država najbolj in predvsem odgovorna za zagotavljanje socialnih oz. družbenih storitev. Takšna

ureditev omogoča veliki večini prebivalcev dostop do splošnih družbenih storitev visoke kakovosti. Pomemben učinek take prerazporeditve storitev je, da so razlike med dohodki prebivalcev dokaj majhne. Kot značilne predstavnice te vrste države blaginje avtor navaja skandinavske države in Nizozemsko. Med njimi pa Švedska že dolgo slovi kot država, ki izvaja eno najbolj 'socialnih' politik tudi glede stanovanjske oskrbe (Magnusson Turner, 2008). Posebnost Švedske se kaže tudi v navedbi, da:

»Švedska nima posebnega 'socialnega stanovanjskega sektorja'. Probleme, ki jih v drugih državah rešujejo v socialnem sektorju (socialna stanovanja), rešuje na Švedskem občinski stanovanjski sektor. Ključna značilnost občinskega stanovanjskega sektorja je, da zagotavlja stanovanje za vse (ne glede na socialni oz. ekonomski status, medtem ko so v večini drugih držav socialna stanovanja namenjena predvsem ekonomsko šibkejšim in drugim ranljivim skupinam prebivalcev.« (Magnusson Turner, 2008: 227)

Korporativno ureditev države blaginje označuje precej dejavna vloga države pri zagotavljanju družbenih storitev, vendar ne tako, da bi učinkovala na prerazporeditev dohodkov. Socialne politike korporativne ureditve temeljijo na ohranjanju obstoječih hierarhij v družbi, to pa pomeni, da imajo različne skupine prebivalcev pravico do različnih storitev, pri čemer je jedrna družina v izrecni prednosti. Poleg tega pri tej tipologiji država ne nosi glavne odgovornosti za zagotavljanje družbenih storitev. Zelo pomembno vlogo igrata tudi družina in zasebne neprofitne organizacije (npr. cerkev, sindikati, zadruge ...). V to skupino držav je Esping-Andersen uvrstil Avstrijo, Nemčijo, Francijo, Italijo in Belgijo.

Liberalno državo blaginje označujeta omejeno državno posredovanje in močna tržna naravnost. Za zagotavljanje večine družbenih storitev so odgovorna predvsem zasebna podjetja. Država zagotavlja pomoč le posebnim skupinam prebivalcev, predvsem tistim z najnižjimi osebnimi dohodki. Učinek te ureditve je dualizem, ki se izraža na eni strani s skupinami prebivalcev, ki so upravičeni do socialne podpore, in na drugi strani pa z dohodkovno diferenciranim prebivalstvom. Kot značilni predstavnici liberalne ureditve avtor navaja ZDA in Avstralijo, nekoliko manj pa Združeno kraljestvo in Republiko Irsko.

Kljub temu da Esping-Andersenovo razvrščanje ne obravnava podrobno posameznih družbenih storitev (npr. stanovanjske oskrbe), ponuja koristne teoretične okvire za razumevanje kontekstov, v katerih so se razvili in uveljavili različni modeli stanovanjskih sistemov. Namen rešitev, ki jih predlagamo v tem prispevku, je uveljavljanje skandinavskega modela države blaginje, tj. socialne demokratske države blaginje. V nadaljevanju naštevamo nekaj pomembnejših značilnosti tega modela.

Leta 2004 je izšla uredniška publikacija z naslovom *Housing and Housing Policy in the Nordic Countries* (Lujanen, ur., 2004), v kateri so različni avtorji podrobno analizirali vlogo države pri zagotavljanju stanovanjskih storitev in obliko organiziranosti stanovanjskega sistema v vsaki skandinavski državi. Ključna ugotovitev analiz je, da temeljijo stanovanjske politike skandinavskih držav na enakih temeljnih načelih stanovanjske politike. Primerjalna analiza ureditev v posameznih državah je pokazala pomembne skupne značilnosti njihovih stanovanjskih sistemov.

Vloga države

Prva ključna skupna značilnost je, da mora država vzpostaviti temelje za ureditev pogodbenih odnosov in da te bistvene vloge ne more prepustiti nikomur drugemu. Področja, ki morajo biti zakonsko urejena na državni ravni, so med drugim lastništvo zemljišč, prostorsko načrtovanje in gradnja (tudi gradbeni predpisi in standardi), opredelitev različnih oblik lastništva in pravic uporabe stanovanj, najemniška razmerja, udeleženos najemnikov, spodbujanje konkurenčnosti in ureditev pravic potrošnikov. Drugič, med pomembnejše mehanizme, s katerimi država posega na stanovanjski trg, da zagotavlja ravnotežje med ponudbo in povpraševanjem, v vseh skandinavskih državah spada davčna politika. Poleg tega je pomembna naloga države izvajanje proticiklične politike na stanovanjskem področju. Pri tem si lahko pomaga z uvajanjem ustreznih davčnih ukrepov za omejevanje hitre rasti cen stanovanj in drugih oblik cenovnih nihanj, pa tudi z monetarnimi ukrepi, ki jih izvajajo centralne banke (npr. sprememba obrestne mere, ki vpliva na višino kratkoročnih obrestnih mer).

Avtorji študije so prepoznali te temeljne cilje stanovanjskih politik skandinavskih držav:

- zagotoviti ustrezno ponudbo različnih tipov stanovanj,
- zagotoviti ustrezno ponudbo stanovanj po dosegljivih cenah,
- zagotoviti lahek dostop do stanovanja,
- zagotoviti ustrezno kakovost stanovanj,
- zagotoviti ustrezno kakovost stanovanjskega okolja.

Pri zagotavljanju dostopa do stanovanj se posveča posebna pozornost prebivalcem, ki prvič vstopajo na stanovanjski trg (mladi oz. mlade družine), in brezdomcem. Velika skrb je namenjena tudi doseganju splošnih kakovostnih ciljev in zadovoljevanju posebnih potreb specifičnih skupin, npr. starih ljudi in funkcionalno oviranih oseb. Prav tako si močno prizadevajo za ustrezno stanovanjsko okolje nasploh in za konkretno izboljšanje bivalnih razmer na okoljsko razvrednotenih stanovanjskih območjih. Pomemben vidik stanovanjske oskrbe v skandinavskih državah je tudi spremljanje gibanja višine deleža, ki ga zavzemajo stanovanjski

izdatki v prihodkih posameznih skupin prebivalstva, kakršne so gospodinjstva z nizkimi dohodki, družine z majhnimi otroki in upokojenci. Preobremenjenost gospodinjstev s stanovanjskimi stroški namreč lahko poslabša življenjski standard in kakovost prebivanja.

Na koncu omenimo še eno pomembno skupno značilnost skandinavskih držav, in sicer da vse izvajajo takšno stanovanjsko politiko, ki si prizadeva za čim bolj uravnotežen regionalni razvoj.

Vloga občin

Med temeljnimi nalogami občin je treba omeniti predvsem prostorsko načrtovanje, skrb za lokalno infrastrukturo in zagotavljanje potrebnih zazidalnih površin. Občine v skandinavskih državah imajo v lasti obsežna zemljišča za stanovanjsko gradnjo, pridobivajo pa si jih z nakupom oz. z ukrepi aktivne zemljiške politike. Sredstva, ki jih pridobijo po opremljanju in prodaji dela teh zemljiških skladov, namenijo za nakup novih zemljišč.

Občine nosijo tudi glavno odgovornost za usklajeno vodeno novogradnjo, prenavo obstoječih stanovanj in izboljševanje stanovanjskih razmer prebivalcev. Občine na Finskem, Norveškem in Švedskem opravljajo te naloge po letnih stanovanjskih programih, ki jih pripravljajo vsako leto za naslednjih pet let. Ti programi so podlaga za usklajevanje občinskih dejavnosti tudi na drugih področjih, kakršni sta načrtovanje infrastrukture in izvedba prostorskih razvojnih projektov. Vanje so zajete še dejavnosti, v katerih občine pričakujejo sodelovanje države, npr. ko gre za različne ukrepe in projekte, ki naj omogočijo prenavo obstoječih stanovanj in določijo konkretne roke izvedbenih del.

Vloga zasebnega sektorja

V vseh skandinavskih državah je gradnja stanovanj v rokah zasebnega sektorja, ta v celoti obvladuje tudi industrijo gradbenih materialov.

Skandinavske države se načrtovanja in izvedbe gradbenih projektov lotevajo na dva načina. Prvi temelji na ločitvi vloge razvojnega investitorja (angl. *developer*) od vloge graditelja oz. izvajalca. V praksi to pomeni, da razvojni investitor skrbi le za pridobivanje zemljišča, načrtovanje projekta, financiranje gradnje ter izbiranje izvajalca in podizvajalcev, navadno z javnim razpisom. Izvajalec nato gradi objekt.

Drugi način uresničevanja gradbenih projektov je t. i. 'samostojno prevzemanje del' (angl. *own account contracting*). V tem primeru je razvojni investitor tudi izvajalec projekta. Gradbeno podjetje torej pridobi zemljišče in poskrbi za načrtovanje projekta, po potrebi se posvetuje in dogovarja tudi z občino. V dogovoru z njo

uredi infrastrukturo, izvede projekt in proda stavbo (ali stanovanja) bodočim lastnikom. Večina skandinavskih držav daje prednost prvemu modelu, ki loči razvojnega investitorja od izvajalca.

Čeprav so opisani osnovni elementi stanovanjskega sistema predstavljeni zelo skrženo, nam ponujajo ustrezno utemeljitev za to, da skandinavski model države blaginje predlagamo kot temelj za drugo stanovanjsko reformo v Sloveniji. Izvedbo reforme, ki jo predlagamo, je treba dopolniti z določitvijo nove stanovanjske politike po predstavljenem skandinavskem modelu. V zadnjem delu prispevka dajemo konkretne predloge za rekonstrukcijo stanovanjskega sistema. Njen ključni namen je uveljaviti načela politične odgovornosti vlade, okrepiti vlogo države (vlade in občin) pri stanovanjski oskrbi ter zagotoviti učinkovitejše uresničevanje stanovanjske politike in njenih ciljev.

4. Druga stanovanjska reforma

Dosežke poskusov, ki so jih z različnimi ukrepi stanovanjske politike v tem času izvedle različne vlade, že poznamo. Analiza delovanja SSRS je jasno pokazala, da je bil glavni izvajalec povsem neuspešen pri uresničevanju ključnih začrtanih ciljev stanovanjske politike. Zato smo prepričani, da je nujno treba izvesti temeljite sistemske spremembe na tem področju. Reforma, ki jo predlagamo, vsebuje dva ključna ukrepa, in sicer:

1. da se SSRS takoj razpusti, namesto njega pa v okviru vlade ustanovi nov organ, ki bo politično odgovoren za uresničevanje ciljev nacionalne stanovanjske politike, in
2. da se na lokalni ravni ustanovijo posebne neprofitne stanovanjske organizacije.

Ustanovitev Direktorata za stanovanja

Vzroke in utemeljitev predloga za razpustitev SSRS smo predstavili že v prvem delu prispevka. Predlagamo, da se namesto te inštitucije ustanovi Direktorat za stanovanja na ministrstvu, ki je odgovorno za stanovanjsko oskrbo. Glavni namen njegove ustanovitve je uvesti politično odgovornost vlade za stanovanjsko oskrbo. Vlada in občine morajo namreč prevzeti temeljno odgovornost in učinkovito izpolnjevati vse svoje dolžnosti tako, kakor delajo skandinavske države, ki se odlikujejo kot najuspešnejše in najvzornejše države blaginje. Direktorat za stanovanja je mogoče ustanoviti kot nadgradnjo sektorja za stanovanja, ki je do leta 2011 deloval v okviru Ministrstva za okolje in prostor, vendar s pooblastili, ki jih je imel, ni mogel ali ni bil sposoben vplivati na izvajanje stanovanjske politike. Novi organ na ravni direktorata bi imel na stanovanjskem področju podobne pristojnosti, kakršne ima Direktorat za prostor v zvezi z urejanjem prostora, in tako več vzvodov za vplivanje na učinkovitejše izvajanje stanovanjske politike. Temeljne

naloge Direktorata za stanovanja bodo:

1. **Priprava stanovanjske politike na državni ravni**
Dokument o stanovanjski politiki na državni ravni mora vsebovati tudi konkretne, stvarne ukrepe in instrumente za učinkovito uresničevanje njenih ciljev. Obenem mora ta politika opredeliti posebne ukrepe za urejanje stanovanjskih potreb socialnih upravičencev in drugih ranljivih skupin prebivalcev.
2. **Izvajanje stanovanjske politike in nadzor nad uresničevanjem njenih ciljev** (z natančno določenimi nadzornimi instrumenti)
  - zagotavljanje osnovnih pogojev za učinkovito delovanje stanovanjskega trga: ustrezen pravni okvir, zagotovitev zemljišč za stanovanjsko gradnjo (v sodelovanju z občinami),
  - odprava zapletenih birokratskih postopkov in poenostavitev postopkov za pridobitev urbanistične dokumentacije,
  - ustanovitev in vodenje stanovanjskega informacijskega sistema,
  - nadzor nad učinkovitostjo občin pri uresničevanju ciljev stanovanjske politike,
  - nadzor nad smotrnostjo porabe sredstev, ki jih občina prek Direktorata za stanovanja pridobi iz državnega proračuna, itd.
3. **Skrb za dvig stanovanjskega standarda in izboljšanje kakovosti prebivanja v skladu s temeljnimi načeli trajnostnega razvoja**
Sem spadajo med drugim:
  - zagotovitev raznovrstnosti stanovanjske gradnje oz. različnih tipov stanovanj,
  - izboljšanje udobnosti stanovanjskega prostora oz. povečanje povprečne stanovanjske površine na osebo,
  - prenova in izboljšanje kakovosti obstoječih stanovanj (prilagoditev potrebam starih ljudi in funkcionalno oviranih oseb),
  - uvajanje in uveljavljanje univerzalnega oblikovanja bivalnega prostora (dom za vse življenje – angl. *life-time homes*),
  - razvoj in pospešitev energetske učinkovite gradnje,
  - uveljavljanje okolju prijaznih načinov odlaganja gospodinskih odpadkov itd.
4. **Redna analiza stanovanjskih potreb in občasno ukrepanje za preprečitev neugodnih učinkov na stanovanjski trg**
Bistvene so te dejavnosti:
  - ugotavljanje potreb po stanovanjih (z ustreznimi raziskavami) ter načrtovanje in zagotavljanje potrebnih komunalno opremljenih površin za stanovanjsko gradnjo,
  - občasna izvedba demografskih študij za

preverjanje in zagotavljanje ustrezne sestave stanovanjske ponudbe,

- občasna izvedba ustreznih raziskav za ugotavljanje dejanskih potreb po stanovanjih,
- spremljanje dogajanja na stanovanjskem trgu in preprečevanje špekulacij na njem,
- zagotovitev gospodarne rabe obstoječih stanovanj,
- zagotavljanje regijsko uravnotežene stanovanjske ponudbe itd.

Našteta so le glavna področja delovanja direktorata. Ob sprejetju teh predlogov bi bilo treba njegove konkretne naloge opredeliti in opisati še podrobneje.

Ob ustanovitvi Direktorata za stanovanja bi mu z ustreznim zakonom izročili v last celotno stvarno in finančno premoženje SSRS, nato pa bi stvarno premoženje po ozemeljskem načelu porazdelili med upravičene občine oz. lokalne skupnosti.

Predlagana reforma zahteva kar najtesnejše sodelovanje med državno in lokalno ravni. Za zagotovitev uspešnega izvajanja stanovanjske politike je nujno, da direktorat deluje v tesni povezavi z občinami in njihovimi organi, ki so na lokalni ravni odgovorni za stanovanjsko oskrbo. Občine pa morajo krepiti svojo strateško stanovanjsko vlogo z uveljavljanjem različnih zakonskih pooblastil, ki jih imajo na voljo pri zagotavljanju stanovanj in načrtovanju rabe zemljišč, saj so prve odgovorne za zadovoljevanje stanovanjskih potreb svojih prebivalcev. Glavne naloge občin so:

- priprava občinskih strateških in podrobnih prostorskih načrtov,
- priprava občinskih stanovanjskih programov,
- sprejemanje ukrepov za izpolnitev prednostnih nalog, ki so določene v občinskih razvojnih dokumentih,
- ocenjevanje in načrtovanje sedanjih in prihodnjih stanovanjskih potreb,
- zagotavljanje najsmotrnejše rabe obstoječih stanovanj,
- razvijanje partnerskega sodelovanja z zasebnim sektorjem (neprofitnimi stanovanjskimi organizacijami in gradbenimi podjetji) pri zagotavljanju cenovno dosegljivih stanovanj in večanju stanovanjske ponudbe,
- razvijanje tesnejših delovnih partnerstev z zasebnim sektorjem (stanovanjska združenja) za zagotavljanje učinkovitega upravljanja stanovanj in stanovanjskih območij.

Strateška stanovanjska vloga zahteva od občine, da opredeli ustrezno razvojno vizijo, poskrbi za dobro načrtovanje in programe, ukrene vse potrebno za uresničitev ciljev ter skrbno vodi in nadzira izvajanje programov.

Pomemben sestavni element predlagane reforme je sprejemanje ukrepov in ustvarjanje možnosti za krepitev vloge zasebnih neprofitnih stanovanjskih organizacij, ki so v nekaterih državah EU nepogrešljive pri zagotavljanju cenovno dosegljivih stanovanj. Gre za učinkovito izvajanje instrumenta javno-zasebnega partnerstva, ki je pri nas še vedno slabo razvito.

Ustanovitev posebnih neprofitnih stanovanjskih organizacij

Veljavni Pravilnik o posebnih pogojih delovanja neprofitnih stanovanjskih organizacij predvideva partnersko sodelovanje med nepremičninsko stanovanjsko organizacijo in javnim partnerjem. Po tem pravilniku je javni partner Stanovanjski sklad Republike Slovenije. Naš predlog prinaša dve ključni novosti v primerjavi z obstoječo ureditvijo, in sicer:

- ustanovitev drugačnega tipa neprofitnih stanovanjskih organizacij in
- določitev občinskega stanovanjskega organa kot javnega partnerja (po izvedeni reformi SSRS tako ali tako ne obstaja več).

Kot pomemben ukrep za doseganje večje učinkovitosti pri izvajanju stanovanjske politike predlagamo ustanovitev posebnih neprofitnih stanovanjskih organizacij, kakršne pozna velika večina razvitejših držav EU (podrobneje o tem glej: De Decker, 2002; Rhodes, 2009; Mullins & Walker, 2009; Lawson, 2009; Monk & Whitehead, 2000). Gre za neodvisne neprofitne organizacije, ki omogočajo pridobitev cenovno dosegljivih stanovanj vsem. Posebnost neprofitnih stanovanjskih organizacij, ki jih predlagamo, je, da v sodelovanju z lokalno oblastjo opravljajo samo partnerske dejavnosti stanovanjske oskrbe in nobenih drugih komercialnih dejavnosti, kot je predvideno v prej omenjenem in še veljavnem pravilniku. Te organizacije so v tujini splošno znane kot 'stanovanjska združenja' (ang. *housing associations*) in ta izraz tudi mi uporabljamo v nadaljevanju.

Glavne naloge stanovanjskih združenj so:

- povečati ponudbo cenovno dosegljivih stanovanj,
- ranljivim skupinam prebivalcev olajšati dostop do najemnih stanovanj,
- pridobivanje stanovanj z novogradnjo, z najemanjem na zasebnem in javnem trgu ali z neposrednim odkupom,
- zagotavljanje zasebnega financiranja novih stanovanjskih projektov,
- vlaganje v izboljšanje kakovosti obstoječih stanovanj,
- pridobivanje občinskega stanovanjskega sklada v last in upravljanje.

Stanovanjska združenja delujejo kot gospodarski subjekti, ki v sodelovanju z lokalno oblastjo prevzamejo skrb za ustrezno ponudbo cenovno dosegljivih

stanovanj in lažji dostop do njih. De Decker (2002) imenuje takšno obliko opravljanja stanovanjskih storitev 'socializacija zasebnega najemnega trga' in jo opredeli kot »odstranitev tržnih mehanizmov pri upravljanju zasebnih najemnih stanovanj in njihovo nadomeščanje z mehanizmi socialnega upravljanja« (str. 297). To pomeni, da stanovanjska združenja pri zagotavljanju cenovno dosegljivih stanovanj in upravljanju občinskih stanovanj tesno sodelujejo z lokalno oblastjo. Kupujejo in opremljajo zemljišča za stanovanjsko gradnjo, gradijo stanovanja ter opravljajo najemodajalske (zbiranje najemnin) in upravljavske (vzdrževanje in prenova) storitve. V dogovoru z občino lahko prevzamejo v upravljanje tudi obstoječi občinski stanovanjski sklad.

Pri tem sodelovanju so naloge občine oz. občinskega organa, pristojnega za stanovanjske zadeve, take:

- zagotoviti ustrezno ponudbo površin za stanovanjsko gradnjo,
- zagotoviti finančno podporo stanovanjskim združenjem pri izvajanju prednostnih investicij občine z javnimi razpisi,
- zagotoviti finančno podporo (državne subvencije s sredstvi, ki jih zagotavlja Direktorat za stanovanja) gospodinjstvom oz. posameznikom, ki niso sposobni rešiti svojega stanovanjskega problema,
- v dogovoru s stanovanjskimi združenji zagotoviti socialno prilagoditev najemnin,
- ponujanje usmeritev in drugih oblik podpore prebivalcem pri urejanju odnosov s stanovanjskimi združenji.

Dejavnosti stanovanjskih združenj se financirajo iz najemnine in cene storitev, ki jih plačujejo stanovalci oz. namesto njih kdo drug (npr. občinske institucije, ki zagotavljajo socialne subvencije). Stanovanjska združenja kot neprofitne organizacije uporabljajo morebitni dobiček iz najemnin za pridobivanje novih stanovanj in vzdrževanje obstoječih. Na javnih razpisih lahko zaprosijo za državno (so)financiranje posameznih projektov, ki izpolnjujejo pogoje razpisa, in rešujejo prednostne stanovanjske probleme neke občine. Občinski organ, pristojen za stanovanjske zadeve, odobri le financiranje projektov, ki zadovoljujejo lokalne stanovanjske potrebe z dosegljivimi cenami in najemninami za stanovanja zahtevane kakovosti. Stanovanjska združenja nikakor ne smejo opravljati špekulativnih dobičkonosnih dejavnosti.

Predlog za ustanovitev stanovanjskih združenj temelji na potrebi, da se zasebnemu sektorju ponudijo ustrezne zakonske in vse druge možnosti, ki so nujne za zagon izvajanja javno-zasebnega partnerstva. Uspešna uveljavitev prakse javno-zasebnega partnerstva v Sloveniji pa je nujna, če naj učinkovito izvajamo stanovanjsko politiko in zadovoljimo stanovanjske potrebe prebivalcev.

5. Sklepne misli

Potem ko je država ustanovila SSRS in ga postavila za glavnega izvajalca svojega stanovanjskega programa, se je umaknila in se popolnoma odrekla vsakršni odgovornosti za dogajanje na stanovanjskem trgu. Trdimo, da je bila to poglobitna napaka stanovanjske reforme, ki je bila izvedena leta 1991. Politiki so bili (in so še) prepričani, da v tržni ekonomiji za vse potrebe poskrbi svobodni trg. Za nekatere dobrine taka doktrina morda celo velja, nikakor pa ne za stanovanja. Država mora občasno poseči na stanovanjski trg z ustreznimi ukrepi, da vzdržuje ravnovesje med povpraševanjem in ponudbo. Vendar pa tega ne sme početi tako, kakor je delal SSRS. Dokazov, da so bili ukrepi, ki jih je izvajal, večinoma napačni, imamo dovolj.

V prispevku utemeljujemo predlog za razpustitev SSRS zgolj z analizo njegovih dosežkov v prvih petnajstih letih obstoja, torej od leta 1991 do leta 2006. V sklepu pa moramo bralcu osvetliti tudi glavne dejavnosti SSRS od leta 2006 do konca 2011, tj. časa, ko smo pripravljali ta prispevek. Novi direktor SSRS je kmalu po prevzemu funkcije leta 2006 pri reševanju stanovanjskih problemov prebivalstva oblikoval novo strateško usmeritev, ki je vsebovala te 'produktne podlage':

- produktna podlaga za neprofitna najemna stanovanja,
- produktna podlaga za tržna stanovanja za mlade družine,
- produktna podlaga za oskrbovana stanovanja,
- produktna podlaga za stanovanja za starejše in
- produktna podlaga za študentske domove.

Nova strateška usmeritev v produktne podlage naj bi po trditvah novega direktorja obrzdala cene ter povečala dostopnost in kakovost stanovanj. Podrobne analize uspehov SSRS v letih 2006 do 2011 nismo izvedli (morda jo bomo ob kakšni drugi priložnosti). Kljub temu lahko na tem mestu povzamemo nekaj pomembnih dejstev o obstoječem stanju stanovanjske oskrbe v državi:

1. SSRS ima še vedno velike težave z izpolnjevanjem pogodbenih obveznosti do kupcev stanovanj, ki jih prodaja,
2. SSRS ima še vedno velike težave z izvajalci, saj uporabnikom izročajo stanovanja, ki ne dosegajo obljubljenih (plačane) kakovosti,
3. SSRS-ju z njegovimi dejavnostmi ni uspelo poceniti stanovanj,
4. SSRS si je z nepremišljenimi investicijskimi ukrepi nakopičil velike zaloge novih stanovanj, ki jih ne more prodati (npr. Petelinji hrib v Pivki),
5. SSRS je nekajkrat poskušal z različnimi potezami reševati nekatera potaplajoča se gradbena podjetja, ki so se znašla v težavah zaradi propadlih megalomanskih špekulativnih investicij (npr. projekt študentskih stanovanj ob Vojkovi cesti).

Seznam 'dosežkov' SSRS je lahko tudi daljši, a žal je težko navesti kakšen bistven dober rezultat iz tega zadnjega obdobja. Naštete slabosti tako ponujajo dodaten dokaz, zakaj je treba SSRS takoj razpustiti. Vsakršno razmišljanje o njegovem 'preoblikovanju' v kar koli drugega je neresno, nepotrebno in popolnoma nesprejemljivo. Nedavni poskusi nekaterih političnih krogov, da bi ga preoblikovali v 'nepremičninsko investicijsko družbo', so (upravičeno) sprožili veliko ogorčenje strokovne javnosti. O načinu, kako naj bi bilo to preoblikovanje izvedeno, smo lahko brali v ('neuradnem') osnutku zakona o nepremičninski investicijski družbi, ki je bil hitro umaknjen s spletne strani predlagatelja. Upamo lahko le, da je bilo vse skupaj samo neokusna šala. SSRS se je že zdavnaj izčrpal in že dolgo ni več potreben, v nobeni obliki. Njegova razpustitev je nujna tudi zato, da se čim prej ustavi agonija te ustanove, predvsem pa da se dokončno zajezi vsi apetiti oz. namere preobraziti državno premoženje v zasebno last, še preden bi se to tudi v resnici zgodilo.

Literatura in viri

- Ambrose, P. (1991). The Housing Provision Chain as a Comparative Analytical Framework. *Scandinavian Housing and Planning Research* 8 (2): 91–104.
- Ambrose, P. (1992). The Performance of National Housing Systems: A Three Nation Comparison. *Housing Studies*, No. 7(3): 163–176.
- De Decker, P. (2002). On the Genesis of Social Rental Agencies in Belgium. *Urban Studies*, Vol. 39, No. 2: 297–326.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Magnusson Turner, L. (2008). Social Housing and Market Residential Segregation: The Case of Municipal Housing Companies in Sweden. V: Scanlon, K., in Whitehead, C. *Social Housing in Europe II*. London: London School of Economics: 225–239.
- Lawson, J. (2009). The Transformation of Social Housing Provision in Switzerland Mediated by Federalism, Direct Democracy and the Urban/Rural Divide. *International Journal of Housing Policy*. Vol. 9, No. 1 (marec 2009): 45–67.
- Lujanen, M. (ur.) (2004). *Housing and Housing Policy in the Nordic Countries*. Copenhagen, Nordic Council of Ministers.
- Mullins, D., in Walker, B. (2009). The Impact of Direct Public Funding for Private Developers on Non-Profit Housing Networks in England: Exploring a Research Agenda. *International Journal of Housing Policy*. Vol. 9, No. 2 (junij 2009): 201–222.
- Monk, S., in Whitehead, C. (ur.) (2000). *Restructuring Housing Systems*. York Publishing Services Ltd. York.
- Nacionalni stanovanjski program. Uradni list RS, št. 43/2000. Ljubljana.
- Rhodes, M. L. (2009). Mixing the Market: The Role of the Private Sector in Urban Regeneration in Ireland. *International Journal of Housing Policy*. Vol. 9, No. 2 (junij 2009): 107–119.
- Sendi, R. (2003). An Emerging Private Rental Market in Ljubljana. V: Lowe, S., in Tsenkova, S. *Housing Change in East and Central Europe. Integration or Fragmentation?* Aldershot, Ashgate: 155–169.
- Sendi, R. (2005). Implementing Housing Policy in the Absence of a Housing System: The Case of Slovenia. Conference proceedings, *Housing and Globalisation*. Kobe: Kobe University.
- Sendi, R. (ur.) (2007a). *Stanovanjska reforma: pričakovanja, potrebe, realizacija. Urbani izziv publikacije*. Ljubljana: Urbanistični inštitut RS.
- Sendi, R. (2007b). Stanovanjski sklad: mojster za vse poklice, ki pa nobenega ne obvlada. *Delo FT*, 30. april 2007, št. 46: 10–11.
- Sendi, R. (2007c). The Rise and Fall of the Housing Fund of the Republic of Slovenia. Referat predstavljen na mednarodni konferenci *Sustainable Urban Areas*. Delft: OTB Research Institute for Housing, Urban and Mobility Studies.
- Sendi, R. (2009). Ali ima Slovenija sploh najemni stanovanjski trg? V: Kožar, A., in Belšak, A. (ur.). Zbornik referatov *Država, državljani, stanovanja*. Ljubljana: Inštitut za nepremičnine.
- Sendi, R. (2010) Mehurček ali kreditni krč: kaj se dogaja na slovenskem stanovanjskem trgu? *Urbani izziv publikacije*. Ljubljana: Urbanistični inštitut RS, št. 21: 27–36.
- Stanovanjski zakon. Uradni list RS, št. 18/91. Ljubljana.
- UNCHS (Habitat) (1992) *Global Strategy for Shelter to the Year 2000. GSS in action*. Nairobi: United Nations.

ANALIZA MEDSEBOJNIH IZVOZNIH VZORCEV MAJHNIH DRŽAV EVROPSKE UNIJE (EU-27) Z ANALIZO OMREŽIJ: PRIKAZ TREH UTEŽENIH MER SREDIŠČNOSTI¹

mag. Matevž Raškovič, Ekonomska fakulteta, Univerza v Ljubljani

dr. Boštjan Udovič, Center za mednarodne odnose, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

Sebastian Horvat, Rok Jamnik in Vid Tomič, študentje 4. letnika mednarodnih odnosov, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

UDK 339.564

JEL: F140, C450, C120

Povzetek

Članek v okviru t. i. omrežnega pristopa z analizo omrežij prikazuje na eni strani uporabnost in komplementarnost tega pristopa za analizo medsebojnih izvoznih vzorcev držav EU-27 vis-à-vis neoklasičnim analitičnim pristopom, na drugi strani pa z uporabo treh mer središčnosti preizkuša serijo hipotez, ki se nanašajo na temeljno vprašanje težnje h geografski zgoščenosti in univerzalnosti izvoznih vzorcev majhnih držav z do 5 milijoni prebivalcev v medsebojnem izvoznem omrežju EU-27.

Ključne besede: izvozni vzorci, Evropska unija, majhne države, analiza omrežij, utežene mere središčnosti

Abstract

This paper employs a network analysis approach, and outlines the usefulness and complementarity of network analysis; vis-à-vis traditional neoclassical analytical approaches (gravity models, econometric models etc.), which are usually applied to the analysis of inter-country export flows. It analyzes the patterns of inter-country EU-27 member states with the help of three new weighted centrality measures, related to degree, closeness and betweenness centrality; as recently published in the Social networks journal. Particular attention is also paid to the issue of export patterns of small EU-27 member states, with up to 5 million inhabitants. Our analysis shows that within an inter-country EU-27 export network, small states in most cases do not tend to geographically concentrate their exports to neighbouring EU markets, if we take into account the number of their immediate EU-27 neighbours. Thus, the alleged geographical export concentration of small EU-27 member states appears to have more to do with their geographical position and the number of EU neighbours, and less with their small size per se. In terms of the structural position of particular EU-27 small member states, betweenness centrality reveals how Estonia's high betweenness centrality shows its unique role in the network. In this network, Estonia acts as an important export "interface" between the developed Scandinavian markets and key continental European markets. The visualization of the inter-country EU-27 export network also reveals a clear core-periphery structure, with two additional cliques.

Key words: network analysis, export patterns, EU-27, small states, weighted centrality measures

1. Uvod

Z vidika preučevanja različnih ekonomskih tokov v mednarodni ekonomiji (npr. izvoz, uvoz, tuje neposredne naložbe oz. TNI) lahko razlikujemo med dvema analitičnima pristopoma. Prvi in na splošno bolj uveljavljen neoklasični pristop temelji na uporabi različnih ekonometričnih in gravitacijskih modelov. Oboji vključujejo v analizo predvsem različne *attribute* analiziranih ekonomskih subjektov, po navadi držav, na katere se osredotočamo tudi v nadaljevanju prispevka. Če so ekonometrični modeli v tem okviru usmerjeni

predvsem v ugotavljanje statistične značilnosti, moči in smeri vpliva posameznih neodvisnih spremenljivk (po navadi *atributov* držav) na odvisno spremenljivko (npr. stopnjo gospodarske raznovrstnosti izvoza) in napovedno moč modela, se z gravitacijskimi modeli zlasti napovedujejo dvostranski tokovi med primerjanima državama.

Na drugi strani pa pristop, ki ima nekoliko drugačno družboslovno tradicijo, temelji na osredotočenosti in analizi odnosov oz. tokov samih, ne pa na *atributih* posameznih akterjev, ki jih ti odnosi povezujejo (Wasserman in Faust, 1994). Pri tem govorimo o *analizi (socialnih) omrežij*, ki v temeljih izhaja iz sociologije in sociometrije ter drugače od neoklasičnega ekonomskega analitičnega pristopa ne temelji na redukcionistični analizi atributov, temveč se večinoma uporablja bolj

¹ Analize iz omenjenega prispevka so bile predstavljene na 31. konferenci Sunbelt s področja analize družbenih omrežij februarja 2011 na Floridi v ZDA in na 37. konferenci EIBA v Bukarešti decembra 2011. Članek je vodilni avtor napisal med šestmesečnim gostovanjem na Harvard University (FAS Sociology) v ZDA.

v *eksplorativne namene*. Navkljub drugačnemu izvoru se je tudi *analiza omrežij* (ang. *network analysis*) začela vse bolj uporabljati v ekonomiji (Jackson, 2008; Goyal, 2009; Goyal, 2011) in danes predstavlja eno izmed t. i. vzhajajočih novih metodologij na tem področju (Goyal, 2011). Pri tem pa bi radi poudarili, da sta oba analitična pristopa zelo dopolnjujoča ter da lahko zlasti neoklasično ekonomsko modeliranje in analiza različnih mednarodnih ekonomskih tokov veliko pridobi z vključitvijo izsledkov iz analize omrežij. Prav temu vidiku posvečamo več pozornosti v nadaljevanju prispevka. Hkrati pa o tem ne priča le uporaba analize omrežja svetovne trgovine *Društva narodov* iz davnega leta 1942 ali Hilgerdtove objave iz leta 1943, temveč tudi poznejše objave (npr. Hidalgo in Hausmann, 2009; De Benedictis in Tajoli, 2011).

Namen našega prispevka je prikazati uporabnost analize omrežij pri analizi *izvoznih vzorcev držav EU-27*², pri čemer se osredotočamo na prikaz uporabnosti izračuna treh različnih *mer (kazalcev)* Freemanove (1978) *središčnosti*, s katerimi želimo prikazati ter primerjati *položaj* in pomembnost posamezne države v primerjanem izvoznem omrežju. Pri tem se naše delo vsebinsko navezuje na nedavno objavljeni prispevek Blöchl et al. (2011) v *Physical Review*, v katerem so avtorji na podlagi input-output tabel prikazali uporabnost izračunov tovrstnih mer *središčnosti*, ki naj bi »*razkrivale sestavo sodobnih gospodarstev*« (Blöchl et al., 2011: 1). Poleg omenjenega se z vidika naših analiz na podlagi primerjave izračunanih mer *središčnosti* dodatno osredotočamo na izvozne vzorce *majhnih držav* z do 5 milijonov prebivalcev v EU-27. V skladu z omenjenim fokusom na *majhne države EU-27* ima naš prispevek ta raziskovalna vprašanja:

1. Ali se izvozni vzorci *majhnih držav EU-27* razlikujejo od preostalih držav z vidika medsebojnega izvoza v omrežju EU-27?
2. Kakšna je strukturna pomembnost posameznih *majhnih držav* v medsebojnem izvoznem omrežju EU-27 na podlagi posameznih mer *središčnosti*?
3. Ali so si *posamezne majhne države EU-27* z vidika svojega medsebojnega izvoza v omrežju EU-27 podobne ali različne?

Pri odgovoru na omenjena raziskovalna vprašanja ima naš prispevek cilj na kratko predstaviti in uporabiti tri različne *uravnotežene mere središčnosti* v analizi omrežij, ki so jih šele pred kratkim razvili Opsahl, Agneessens in Skvoretz (2010) za vrednostne omrežne podatke pri analitičnem orodju *tnet* v statističnem programu *R*. Za lažjo in učinkovitejšo predstavitev izračunanih mer *središčnosti* pa te dopolnjujemo še z grafičnim prikazom medsebojnega izvoznega omrežja držav EU-27 v programu *Netdraw* v okviru posebnega programa

za analizo omrežij *UCINET VI*. Osnova za vse naše analize in izsledke so podatki Eurostata o medsebojnem izvozu med državami EU-27 za leto 2008, pri čemer so bili ti podatki standardizirani na *per capita* raven posamezne izvozne države.

Prispevek je razdeljen na štiri dele. V prvem oblikujemo kratek teoretski okvir za preučevanje *majhnih držav* v mednarodnih gospodarskih odnosih. Temu delu sledi prikaz ključnih opisnih izvoznih statistik za države omrežja EU-27. Izračuni temeljijo na podatkih, ki so dostopni v mednarodni trgovinski zbirki Eurostata za leto 2008 (tj. leto pred polnim začetkom gospodarske krize). V tretjem delu sta opis in predstavitve uporabnosti izbrane metodologije, četrti del pa zaključujemo s predstavitvijo ključnih izsledkov in razpravo o njihovih implikacijah.

2. Velikost države in izvozni vzorci

2.1. Problematika opredelitve majhnih držav

Čeprav smo vse od začetka 80. let prejšnjega stoletja priča več študijam o pomenu *majhne države*³ v mednarodni skupnosti, so v literaturi take države bolj ali manj odrinjene na rob preučevanja oz. obravnavane kot nekakšna *skupna celota* (Liou in Ding, 2002). Te študije se v mednarodni ekonomiji in mednarodnem poslovanju osredotočajo predvsem na (a) preučevanje njihove sposobnosti in ovir prilagajanja v mednarodnem poslovnem okolju glede na omejitve, ki jim jih postavlja njihova *majhnost* (Streeten, 1993; Easterly in Kraay, 2000; Holmes in Stevens, 2005 idr.), oz. na širše (b) preučevanje 'ranljivosti' *majhnih držav* v naraščajočih globalizacijskih procesih (Briguglio, 1995).

Pri opredelitvi neke države kot *majhne* se v mednarodni ekonomski in poslovni literaturi pogosto pojavlja problem izbire ustreznega merila za razvrščanje držav glede na njihovo velikost (glej npr. Damijan, 1993; Damijan, 1996; Liou in Ding, 2002; Udovič, 2004; Udovič in Svetličič, 2007). Read (2001) tako npr. opozarja, da se lahko uporabljajo štiri različni kazalci za določanje velikosti držav, in sicer: *število prebivalcev*, *geografska velikost*, *BDP* oz. *BNP* in *obseg mednarodne menjave*. Pri tem pa v praksi poudarja najpogostejšo razvrstitev držav po velikosti na podlagi *prebivalstva*.

Z vidika uporabe števila prebivalstva, ki ga upoštevamo tudi v našem prispevku, velja opozoriti, da ni splošno sprejete meje za razvrstitev *majhnih držav*. Tako npr. UNIDO (1979) za *majhne* v svetovnem merilu razglaša vse države z do 20 milijoni prebivalcev, medtem ko na

² Izvožno omrežje držav EU-27 smo si izbrali zgolj in izključno kot ilustrativni primer razmeroma *majhnega* in *razumljivega* omrežja držav ter ne iz kakršnih koli vsebinskih ali teoretičnih razlogov.

³ V slovenskem jeziku ločujemo dva koncepta »*majhnosti*« držav, in sicer *majhne* in *male* države. Več o tem v Udovič (2004) ter Udovič in Svetličič (2007). Ker gre v tem članku za določanje *majhnih držav* glede na količinske kazalce, bomo v tem smislu uporabljala termin *majhne države*.

drugi strani t. i. *Commonwealth Secretariat* postavlja mejo pri le 1,5 milijona prebivalcev (Commonwealth Advisory Group, 1997). V slovenski literaturi je bila v svetovnem merilu najpogosteje postavljena meja pri 10 milijonih prebivalcev (Damijan, 1996; Udovič in Svetličič, 2007).

Kljub omenjenemu v našem prispevku za mejo majhnih držav uporabljamo do 5 milijonov prebivalcev in ne 10 milijonov (Jalan, 1982; Looney, 1988; Collier in Dollar, 1999), in sicer iz treh temeljnih razlogov:

1. Naš članek preučuje izvozne vzorce na ravni EU, ne pa na svetovni ravni. V EU imajo vse države znatno manj prebivalcev, z največjo Nemčijo na čelu z nekaj več kakor 80 milijoni prebivalcev.
2. Z določitvijo merila majhnosti države pri 5 milijonih prebivalcev dobimo razmeroma uravnoteženo strukturo (Udovič in Svetličič, 2007) držav EU-27, pri čemer spada osem držav med majhne (do 5 milijonov prebivalcev), 12 držav med srednje velike (do 20 milijonov prebivalcev) in sedem držav med velike države (nad 20 milijoni prebivalcev).
3. Z izbiro večjega obsega prebivalstva (npr. 10 ali celo 20 milijonov) bi se pojavil dodaten problem dokaj velike raznovrstnosti v skupini majhnih držav, ki bi zahteval določitev nove kategorije (npr. t. i. *mikrodržav*), kar bi še povečalo kompleksnost analiz in po nepotrebnem razdrobilo omejeno število primerjanih držav, ki v našem primeru šteje le 27 članic EU.

2.2. Majhne države v teorijah mednarodne menjave in mednarodnega poslovanja

2.2.1. Majhne države v literaturi mednarodnega poslovanja

Izhodišče preučevanja *majhnih* držav v teoriji mednarodnega poslovanja se običajno začne z analizo t. i. *motivov* za internacionalizacijo podjetij (glej npr. Czinkota, Ronkainen in Moffett, 2004; Hollensen, 2010), pri čemer je velikost domačega trga eden izmed pomembnih t. i. *reagibilnih* motivov internacionalizacije poslovanja podjetij. Tako so v majhnih državah zaradi majhnega domačega trga podjetja »prisiljena v hitrejšo internacionalizacijo, če želijo preživeti, rasti in se naprej razvijati« (Glas et al., 1999). Podobno so ugotavljali Ruzzier, Hirsch in Antončič (2006: 481; cf. Buckley in Casson, 1993), ki povezujejo internacionalizacijo z zniževanjem stroškov in ekonomijami obsega; ki jih podjetja v majhnih državah težje izkoriščajo. To naj bi vplivalo tudi na stopnjo njihove izvozne raznovrstnosti. Omenjeni vidik tako vpliva na t. i. razmerje med stroškovno sestavo in konkurenčnostjo na podlagi dodane vrednosti, ki je po Porterjevem mnenju (1990) eden izmed pomembnih vzvodov sodobne konkurenčnosti in poslovne uspešnosti.

Vpliv majhnosti trga pa ni vezan samo na doseganje in izkoriščanje ekonomij obsega, temveč tudi na vprašanje

ustrezne ravni izkušenj in znanja ter vzpostavitev t. i. ekonomije povezanosti in sposobnosti (Hollensen, 2010). Tako so se npr. številna podjetja v majhnih državah prav zaradi majhnega domačega trga prisiljena internacionalizirati dokaj kmalu v svojem poslovnem razvoju, z manj izkušnjami ter razpoložljivim viri in znanjem. Pri tem Streeten (1993) opozarja predvsem na omejitve človeških virov, k čemur Crossley (2001) dodaja sposobnost njihovega sistematičnega razvoja. Poleg človeških virov velja poudariti še druge vire, zlasti finančne. Iz tega izhaja, da naj bi majhnost posamezne države vplivala zlasti na njihovo izvozno raznovrstnost, bodisi geografsko bodisi panožno.

Majhnost domačega trga pa ne vpliva samo na internacionalizacijo podjetij in iz tega izhajajočo omejitev glede raznovrstnosti izvoza, temveč tudi na njihov razvoj; zlasti v majhnih tranzicijskih državah (Jaklič in Svetličič, 2003). Tako je za številne majhne države značilna npr. višja geografska (Udovič in Raškovič, 2010) in proizvodna koncentracija izvoza (Meilak, 2008). K temu velja dodati pomen tujih neposrednih naložb (TNI) ter njihov vpliv na konkurenčnost in gospodarski razvoj gospodarstva države. Greaney (2003) je tako npr. ugotovil, da so majhne države z višjim deležem tujih neposrednih naložb bolj konkurenčne od tistih, pri katerih je ta delež nizek. Čeprav omenjena povezava ni značilna samo za majhne države, ampak tudi za vse ostale, pa je nižja nagnjenost k sprejemanju tveganja bolj izražena kot kulturna dimenzija zlasti v majhnih državah (Malhotra, Sivakumar in Zhu, 2010), kar pa vpliva med drugim tudi na večjo zaprtost oz. nenaklonjenost tujim neposrednim naložbam. Če k temu dodamo širši vidik medkulturnih razlik in t. i. *psihografske razdalje*⁴, lahko npr. ugotovimo, da so majhne države bolj naklonjene neposrednim naložbam na psihografsko bližja območja (Guo, 2004; Dow in Karunaratna, 2006), redkeje pa podjetja iz majhnih držav – prav zaradi svojih omejitev – vlagajo na geografsko in kulturno oddaljena območja, kjer so zaznane razlike razmeroma visoke. Omenjeno povezanost med t. i. mehkejšimi medkulturni dejavniki in tujimi neposrednimi naložbami sta v zadnjem času potrdila Dow in Ferencikova (2010).

2.2.2. Majhne države v teoriji mednarodne menjave

Nestor preučevanja odnosa med velikostjo države in njeno mednarodno menjavo je vsekakor nobelovec Paul Krugman (1979, 1980)⁵, ki je na podlagi Grublovega in Lloydovega dela (1975) postavil temelje moderni teoriji mednarodne menjave ter vključil vanjo vprašanje različno

⁴ Angleški izraz *psychic distance* se v slovenski literaturi iz mednarodne ekonomije in poslovanja prevaja kot *psihografska*, ne *psihična razdalja*, saj se nanašna na skupek *psihografskih razsežnosti* oz. značilnosti med kulturami, ne pa na *psihična* stanja (glej npr. Raškovič in Svetličič, 2011).

⁵ Pri tem ne smemo pozabiti na Lancastrov model iz leta 1979, ki prav tako analizira trgovino med različno velikima državama.

velikih in specifičnosti majhnih držav. V svojem delu (*ibid.*) Krugman ugotavlja, da je izvoz majhnih držav predvsem izvoz blaga, ki je proizvedeno na podlagi stalnih in ne naraščajočih donosov (prim. tudi Holmes in Stevenson, 2005). Seveda je svoj model izpeljal na podlagi klasičnih ekonomskih predpostavk homogenosti proizvodnje, popolne mobilnosti proizvodnih dejavnikov, zlasti dela in (pomembno) ničelnih transakcijskih stroškov.⁶

Krugmanov (1980) model je leta 2003 razširil Melitz (2003), ko je predpostavko homogenosti proizvodnje nadomestil s predpostavko proizvodne heterogenosti ter dokazal, da le najbolj produktivna podjetja (v majhni državi) v proces mednarodne menjave vključijo višje stroške izvoza. Omenjeni vidik je bil osnova za Syversona (2004, 2007), Melitza in Ottaviana (2005) ter Akermana in Forslida (2007), ki so velikost trga povezali z večjo produktivnostjo podjetij, večji trg pa naj bi omogočal oblikovanje večje produktivnosti in tako nižje stroške (Akerman in Forslid, 2007: 2).

Damijan, Kostevc in Polanec (2010) so v Melitzev model pomembno vključili še vidik *finančnih omejitev* in *tveganja na strani povpraševanja* ter s svojimi izsledki pokazali, da [še posebno v majhnih državah velja, da] velika količina podjetij po prvem letu izvažanja upočasnjuje in zmanjšuje izvozno delovanje.

Poleg navedenih avtorjev lahko vsaj delno preučevanje vpliva velikosti države na mednarodno menjavo zasledimo še v delih teh avtorjev:

- Holmes (1999), Hummels in Klenow (2005), Felbermayr in Kohler (2005) omenjajo vidik t. i. ekstenzivnih in intenzivnih marž ter njihovega vpliva na vzorce mednarodne menjave, pri čemer naj bi mednarodna menjava majhnih držav večinoma temeljila na t. i. intenzivni maržni strukturi.
- Hidalgo in Hausman (2009) npr. opozarjata na vprašanje geografske razvrstitve in povezanosti (konfiguracije) med viri, sposobnostmi ter t. i. izdelčnim prostorom (angl. *product space*) z vidika mednarodne konkurenčnosti in mednarodne menjave držav, pri čemer naj bi predvsem omejeni viri v majhnih državah in s tem povezan razvoj konkurenčnih sposobnosti vplival na oblikovanje t. i. izdelčnega prostora in mednarodno menjavo majhnih držav.
- Alesina, Spolaore in Wacziarg (2005) pri vprašanju nagnjenosti k tveganju ugotavljajo, da se mu majhne države v mednarodni trgovini poskušajo izogibati oz. so bolj nenaklonjene sprejemanju tveganja, kar vodi v oblikovanje ekonomskih politik, ki to omogočajo. Michaely (1998) v tem oziru npr. omenja vključevanje v različne preferencialne trgovinske sporazume, medtem ko Magee (2008)

ter Egger in Larch (2008) poudarjajo vključevanje v različna regionalna trgovinska partnerstva, Rose (2004) pa v različne globalne trgovinske institucije. Prvo potrjuje Armstrong in Read (1998), češ da so majhne države nagnjene k sklepanju preferencialnih dvostranskih sporazumov. Čeprav je sklepanje takih sporazumov v zatonu, Subramania in Wei (2007) ter Crosley (2001) opozarjajo predvsem na njihovo nadomeščanje z drugimi političnimi in ekonomskimi integracijskimi procesi in dejavnostmi.

Na podlagi navedenega kratkega pregleda izbranih teorij mednarodne menjave ugotavljamo, da je vpliv velikosti pri preučevanju majhnih držav v teh teorijah na splošno povezan predvsem s tremi ključnimi področji, in sicer:

- *ekonomijami obsega*, ki jih podjetja v majhnih državah težje dosegaajo,
- *ekonomijami povezanosti*, ki z omejenostjo virov in njihovim vplivom na razvoj sposobnosti učinkujejo na doseganje različnih sinergij, ter
- vprašanjem *produktivnosti* in konkurenčnosti podjetij.

Na podlagi tega kratkega pregleda o posebnostih majhnih držav v teorijah mednarodnega poslovanja in mednarodne menjave v nadaljevanju oblikujemo dve raziskovalni hipotezi, ki predstavljata osnovo za naše analize. Prva in ključna hipoteza se nanaša na tezo o večji nagnjenosti majhnih držav h koncentraciji svojega izvoza na bližnje trge (Kuznets, 1964; Khafal, 1974; James, 1980; Meilak, 2008; Udovič in Raškovič, 2010). Iz tega tako izhaja:

Hipoteza 1: Majhne države EU se v povprečju bolj nagibajo h geografski koncentraciji izvoza na sosednje EU-trge od preostalih skupin držav.

Liou in Ding (2002) pri preučevanju vzorcev mednarodne menjave majhnih držav poudarjata, da se majhne države v literaturi in pripadajočih analizah obravnavajo kot nekakšna »*kolektivna celota*«, kar nakazuje, da naj bi imele dokaj univerzalne vzorce mednarodne menjave. Na podlagi omenjenega sta naši preostali hipotezi:

Hipoteza 2: Majhne države EU imajo dokaj splošne izvozne vzorce in so si z vidika razpršenosti svojega izvoza dokaj podobne.

Hipoteza 3: Majhne države EU so si z vidika svoje pomembnosti v medsebojnem izvoznem omrežju dokaj podobne in so manj pomembne v omrežju.

V povezavi s tretjo hipotezo smo želeli posredno preveriti, kako je pomembnost posamezne države v medsebojnem izvoznem omrežju EU-27 odvisna od velikosti države, pa tudi dejstvo, da naj bi bile zato vse majhne države razmeroma enako manj pomembne v tem omrežju glede na srednje velike ali velike.

⁶ Ena od predpostavk Krugmanovega modela so bili stalni donosi. To predpostavko je zavrnil Davis (1998), ki je s svojim preizkusom zavrnil Krugmanove rezultate (Holmes in Stevens, 2005: 490).

3. Pregled medsebojne izvozne menjave med državami članicami EU-27

Danes 500-milijonska sedemindvajseterica je sicer nastala v duhu gospodarskega povezovanja in skupnega trga, a v zadnjem času dobiva tudi vse močnejše poudarke glede večjega političnega, socialnega in celo (morebitnega) davčnega povezovanja. Zlasti po širitvi leta 2004 se je EU pridružilo kar nekaj majhnih držav z vzhoda; kar je pomembno spremenilo sestavo EU. Tabela 1 prikazuje razvrstitev držav EU-27 na majhne (do 5 milijonov prebivalcev), srednje velike (do 20 milijonov prebivalcev) in velike države (nad 20 milijoni prebivalcev). Hkrati so prikazani deleži izvoza v BDP ter struktura izvoza znotraj EU in v druge države, ki niso članice EU.

Kakor je razvidno iz omenjene primerjave, je delež *celotnega* izvoza v druge države glede na BDP najnižji v Grčiji (19 %), najvišji pa pričakovano v Luksemburgu, ki je

med državami najmanjši in hkrati pomembno kapitalsko središče. Če se delež izvoza v EU (glede na celotni izvoz države) večinoma giblje med 60 in 70 %, obstajajo pomembne razlike v deležu EU-izvoza v sosednje EU-države.

Tabela 2 primerja povprečne deleže EU-izvoza v sosednje EU-države za majhne, srednje velike in velike države EU-27.

Kakor lahko vidimo iz omenjene primerjave povprečnih deležev EU-izvoza v sosednje EU-države, se ti deleži ne razlikujejo bistveno med majhnimi in velikimi državami, ki imajo tudi primerljivo stopnjo variabilnosti. Omenjeni povprečni delež EU-izvoza v sosednje EU-države je nekoliko višji le za srednje velike države, pri čemer je razlika v primerjavi z majhnimi ali velikimi državami še vedno statistično neznačilna.

Omenjeno povezanost med velikostjo države in deležem EU-izvoza na sosednje EU-trge smo želeli preveriti tudi z upoštevanjem števila sosednjih EU-držav za posamezno

Tabela 1: Izbrane izvozne značilnosti držav EU-27 (podatki za leto 2008)

Država	Celotni izvoz kot % BDP	Delež celotnega izvoza v EU (%)	Delež EU-izvoza v sosednje EU-države (%)*	Država	Celotni izvoz kot % BDP	Delež celotnega izvoza v EU (%)	Delež EU-izvoza v sosednje EU-države (%)*
<i>Avstrija (S)</i>	51 %	72 %	69 %	<i>Latvija (M)</i>	44 %	68 %	55 %
<i>Belgija (S)</i>	73 %	76 %	76 %	<i>Litva (M)</i>	55 %	64 %	44 %
<i>Bolgarija (S)</i>	48 %	64 %	29 %	<i>Luksemburg (M)</i>	168 %	87 %	43 %
<i>Ciper (M)</i>	39 %	67 %	38 %	<i>Malta (M)</i>	74 %	42 %	12 %
<i>Češka (S)</i>	69 %	85 %	60 %	<i>Nizozemska (S)</i>	69 %	77 %	61 %
<i>Danska (S)</i>	47 %	67 %	47 %	<i>Poljska (V)</i>	39 %	79 %	45 %
<i>Estonija (M)</i>	65 %	69 %	61 %	<i>Portugalska (S)</i>	28 %	75 %	36 %
<i>Finska (S)</i>	37 %	56 %	22 %	<i>Romunija (V)</i>	31 %	74 %	13 %
<i>Francija (V)</i>	23 %	62 %	51 %	<i>Slovaška (S)</i>	71 %	86 %	39 %
<i>Nemčija (V)</i>	41 %	63 %	42 %	<i>Slovenija (M)</i>	58 %	69 %	34 %
<i>Grčija (S)</i>	19 %	63 %	29 %	<i>Španija (V)</i>	23 %	69 %	40 %
<i>Madžarska (S)</i>	77 %	79 %	21 %	<i>Švedska (S)</i>	48 %	58 %	47 %
<i>Irska (M)</i>	91 %	61 %	39 %	<i>Velika Britanija (V)</i>	28 %	55 %	50 %
<i>Italija (V)</i>	24 %	57 %	29 %				

Vir: Eurostat, 2010. Legenda: M – majhna država (do 5 milijonov prebivalcev); S – srednje velika država (do 20 milijonov prebivalcev); V – velika država (nad 20 milijonov prebivalcev). Delež izvoza glede na BDP je izračunan na podlagi tekočih cen. *Za države z dostopom do morja in otoške države so bile kot sosednje države določene države v radiju 1,000 km.

Tabela 2: Povprečni deleži EU-izvoza v sosednje države in njihova variabilnost

Skupina	Število držav	Povprečni delež EU-izvoza v sosednje EU-države	Standardni odklon (povprečnega deleža)
<i>Majhne države</i>	8	41 %	14,7 %
<i>Srednje velike države</i>	12	45 %	18,5 %
<i>Velike države</i>	7	39 %	13,5 %

Vir: Eurostat, 2010; lastni preračuni.

Tabela 3: Primerjava deležev EU-izvoza v sosednje EU-države glede na število slednjih (podatki za leto 2008)

Država	Delež v %	Država	Delež v %	Država	Delež v %
Avstrija (S)	12 %	Nemčija (V)	5 %	Nizozemska (S)	15 %
Belgija (S)	15 %	Grčija (S)	15 %	Poljska (V)	11 %
Bolgarija (S)	14 %	Madžarska (S)	5 %	Portugalska (S)	18 %
Ciper (M)	38 %	Irska (M)	39 %	Romunija (V)	7 %
Češka (S)	15 %	Italija (V)	7 %	Slovaška (S)	10 %
Danska (S)	16 %	Latvija (M)	14 %	Slovenija (M)	11 %
Estonija (M)	15 %	Litva (M)	11 %	Španija (V)	20 %
Finska (S)	11 %	Luksemburg (M)	14 %	Švedska (S)	7 %
Francija (V)	10 %	Malta (M)	12 %	Velika Britanija (V)	12 %

Vir: Eurostat, 2010; lastni preračuni. *Za države z dostopom do morja in otoške države so bile kot sosednje določene države v radiju 1,000 km. Legenda: M – majhna država (do 5 milijonov prebivalcev); S – srednje velika država (do 20 milijonov prebivalcev); V – velika država (nad 20 milijonov prebivalcev).

analizirano državo, tako pa *normalizirati* naše podatke in jih narediti statistično primerljive. Tabela 3 prikazuje izide primerjave za omenjene 'normalizirane' podatke.

Razen npr. Cipra, ki je edina majhna država z visokim deležem EU-izvoza v eno samo sosednjo EU-državo (Grčijo), so deleži EU-izvoza v sosednje EU-države dokaj primerljivi, upoštevajoč število sosednjih EU-držav, zlasti med majhnimi in srednje velikimi državami. Nekaj izjem je mogoče zaslediti npr. med velikimi državami – Nemčija, Italija in Romunija, pri čemer imata zlasti prvi dve osrednjo lego v Evropi ter s tem nadpovprečno veliko EU-sosednjih trgov.

Na podlagi omenjenih primerjav tako ni mogoče opaziti močnejše nagnjenosti majhnih držav k večji geografski koncentraciji izvoza na sosednje EU-trge, če upoštevamo število sosednjih EU-držav. Tako vidimo, da je geografska koncentracija EU-izvoza na sosednje EU-trge odvisna predvsem od pozicije posamezne države in števila njenih EU-sosed, ne pa *per se* od njene velikosti, s čimer lahko ovržemo tezo, da imajo *majhne* države zgolj zaradi svoje velikosti večje nagnjenje h geografski koncentraciji svojega EU-izvoza na sosednje EU-trge.

Na podlagi omenjenega se tako v nadaljevanju osredotočamo na analiziranje položaja in pomembnosti posameznih držav, zlasti majhnih, v izvoznem omrežju med državami EU-27.

4. Predstavitev uravnoteženih mer središčnosti v analizi omrežja

Za razumevanje uporabljenih uravnoteženih mer središčnosti po klasičnih Freemonovih (1978) merah središčnosti za dihotomne podatke je treba še enkrat opozoriti, da gre pri razširitvi teh mer na vrednostne oz. uravnotežene podatke za nedavno metodološko novost (Opsahl, Agnessens & Skvoretz, 2010). Pri tem pa je treba najprej razumeti osnovne elemente in operacionalizacijo vrednostnega omrežja v analizi omrežij.

4.1. Zapis vrednostnega omrežja v analizi omrežja

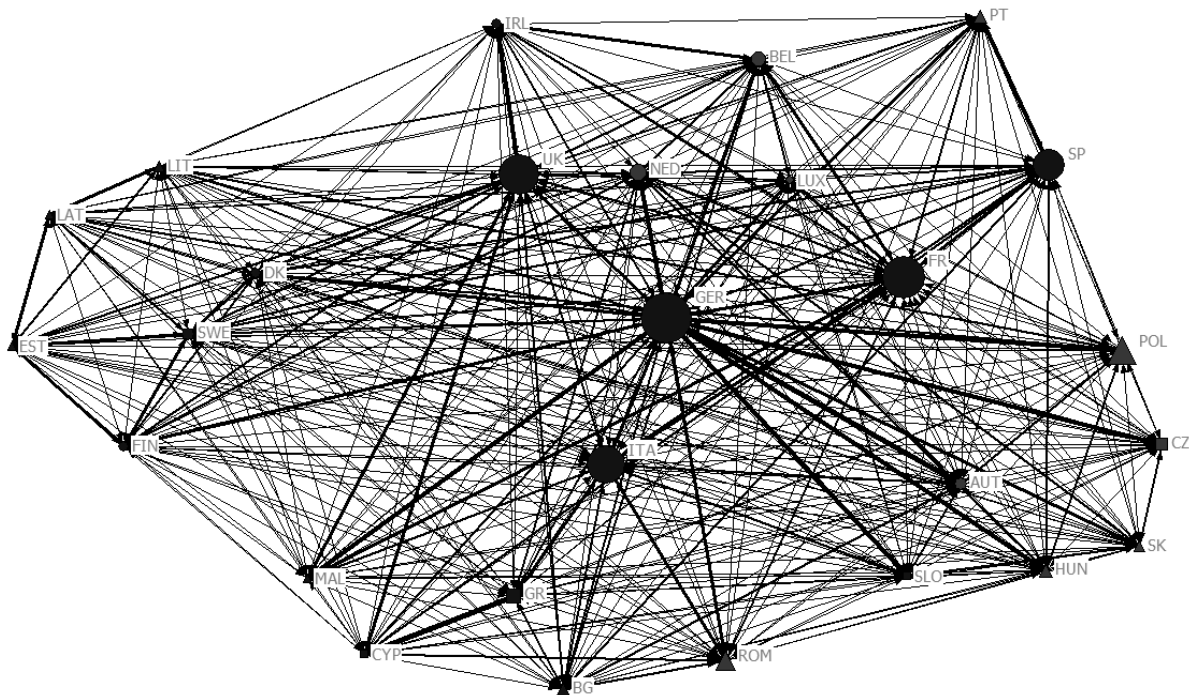
Omrežje je sestavljeno iz niza t. i. *oglišč* oz. akterjev in njihovih medsebojnih povezav oz. *odnosov*. Na podlagi tovrstnega razumevanja lahko omrežje operacionaliziramo kot (Wasserman in Faust, 1994):

- niz oglišč oz. akterjev $U = \{1, 2, \dots, u\}$, pri čemer je u oznaka za državo;
- njihove medsebojne odnose: $R = \{1, 2, \dots, r\}$, pri čemer je r oznaka za izvoz med državo u_i in u_j ;
- ter pripadajoči graf v obliki funkcije: $N = (U, R)$, pri čemer je N oznaka omrežja medsebojnih izvoznih tokov držav EU-27.

Omenjena operacionalizacija omrežja predpostavlja preprosto *dihotomno* stanje posameznega odnosa oz. povezave, pri čemer je med dvema ogliščema odnos vzpostavljen ($r_{ij} = 1$), če je med njima poveza, oz. odnosa ni, če med njima ni povezave ($r_{ij} = 0$). Če analiza omrežij na področju sociologije in analize socialnih omrežij večinoma temelji zgolj na dihotomnih podatkih o odnosih (Wasserman in Faust, 1994), pa Jackson (2008) na ekonomskem področju v okviru analize omrežij opozarja zlasti na *različne vrednosti* analiziranih odnosov (npr. v našem primeru *per capita izvoza* v 1,000 EUR). Pri tem pa je vrednost oz. utež odnosa pogosto povezana z različno funkcionalnostjo odnosa, odvisno od njegove pogostosti, intenzivnosti oz. moči (Wasserman in Faust, 1994: 44). Na podlagi omenjenega lahko tovrstno vrednostno omrežje zapišemo kot (Wasserman in Faust, 1994):

- pripadajočo matriko $n \times n$, ki vsebuje realne vrednosti uteži odnosov w , pri čemer w_{ij} predstavlja utež odnosa med državama u_i in u_j ;
- pri čemer je lahko omenjeni odnos neusmerjeni $w_{ij} = w_{ji}$, ali usmerjeni $w_{ij} \neq w_{ji}$ – slednje velja za naše izvozno omrežje;
- pripadajoči graf za vrednostno omrežje: $N = (U, W)$.

Slika 1: Izvoz med posameznimi državami EU-27, prikazan kot uravnoteženo (vrednostno) omrežje

Vir: lasten prikaz; podatki Eurostat, 2010. Legenda: velikost oglišča (države) predstavlja število prebivalcev; oblika oglišča se nanaša na raven gospodarske razvitosti posamezne države kot deleža njenega BDP *per capita* glede na povprečje EU-27 (krog – nad 100 % povprečja EU-27; kvadrat – med 80 in 100 % povprečja EU-27; trikotnik – pod 80 % povprečja EU-27); siva barva točk v grafu predstavlja države, katerih izvoz v EU predstavlja več kot 70 % njihovega celotnega izvoza, črna barva točk v grafu, pa predstavlja države, kjer izvoz v države EU predstavlja manj kot 70 % njihovega celotnega izvoza.

Slika 1 v nadaljevanju grafično ponazarja vrednostno izvozno omrežje med državami EU-27. Povezave med državami tako predstavljajo delež *per capita* izvoza v 1,000 EUR npr. države u_i v državo u_j glede na celoten izvoz države u_i v EU.

Na podlagi pripadajoče slike omrežja lahko vidimo, da so najpomembnejši trgi EU-27, npr. Nemčija, Francija, Velika Britanija in tudi Italija, t. i. *jedro* tega omrežja. Iz tega izhaja, da gre za najpomembnejše izvozne trge za druge države EU-27 z vidika medsebojnega izvoza EU-27. Poleg velike stopnje gostote prikazanega omrežja je mogoče npr. v njegovem levem delu opaziti močno medsebojno povezanost baltskih in skandinavskih držav. Govorili bi lahko celo o *kliki*, za katero je značilno, da ne izvaža samo v t. i. »jedro« EU-27, temveč je zanjo značilna tudi visoka stopnja medsebojne izvozne dejavnosti. Tudi v desnem spodnjem delu lahko opazimo podobno strukturo med t. i. srednjeevropskimi državami. V omenjeno kliko, katere pomembno regionalno vozlišče je Avstrija, se poleg Češke, Slovaške, Madžarske in Poljke uvršča Slovenija. Iz tega lahko povzamemo, da ima prikazano vrednostno izvozno omrežje držav EU-27 značilno zgradbo *jedra in obroba*, ki jo dopolnjujeta še dve dokaj izraziti *regionalni kliki*.

4.2. Uravnotežene mere središčnosti

Koncept *središčnosti* velja danes za enega osrednjih in najpomembnejših pri analizi omrežij (Wasserman in Faust, 1994), ki jo je opredelil Freeman leta 1978, pri tem pa opozoril zlasti na tri pomembne mere središčnosti: (a) *središčnost na podlagi števila povezav* (angl. *degree centrality*), (b) *središčnost na podlagi bližine* (angl. *closeness centrality*) in (c) *središčnost na podlagi vmesnosti* (angl. *betweenness centrality*). Za vse tri je značilno, da merijo različne vidike *strukturne pomembnosti* posamezne enote v omrežju oz., v našem primeru, posamezne države v medsebojnem izvoznem omrežju EU-27. Omenjene mere središčnosti so bile do pred kratkim omejene zgolj za binarne podatke o odnosih in binarna omrežja, pred kratkim pa so jih Opsahl, Agneessens in Skvoretz (2010) razširili in prilagodili tudi za utežene odnose in vrednostna omrežja; kar je še posebno uporabno za ekonomsko analizo omrežij.

4.2.1. Središčnost na podlagi števila povezav

Freeman (1978) opredeljuje stopnjo središčnosti na podlagi števila povezav kot število oglišč, s katerimi je povezano posamezno oglišče (enota) preučevanja. To

ponazarja tudi spodnja osnovna enačba:

$$(1) \quad k_i = C_D(i) = \sum_j^N x_{ij}$$

pri čemer i označuje središčno oglišče (enoto) preučevanja, ki je povezano z drugimi oglišči j (akterji) v omrežju N . Poleg tega x označuje matriko, v kateri je x_{ij} enako 1 za povezavo med i in j (ali 0 v vseh drugih primerih). Pri razširitvi te mere središčnosti na vrednostno omrežje Opsahl, Agneessens in Skvoretz (2010) vključujejo ne samo moč posamičnih oglišč in moči (uteži) njihovih pripadajočih odnosov, temveč tudi število t.i. »medogliščnih« povezav, ki je operacionalizirano s posebnim, t. i. *prilagoditvenim parametrom*. Pri tem lahko enačbo za izračun uravnotežene mere središčnosti na podlagi povezav zapišemo kot (Opsahl, Agneessens in Skvoretz, 2010):

$$(2) \quad C_D^{w\alpha}(i) = k_i \times \left(\frac{S_i}{k_i}\right)^\alpha = k_i^{(1-\alpha)} \times S_i^\alpha$$

pri čemer je mera središčnosti C merjena kot število povezav (k_i) s posameznim ogliščem (ki je predmet preučevanja), pomnoženo s povprečno utežjo povezav med točkami in prilagojeno z vrednostjo prilagoditvenega parametra. Pri vrednosti omenjenega parametra $\alpha = 1$ je izračunana mera središčnosti enaka moči oglišč; v nasprotnem pa je lahko moč vezi večja ($\alpha > 1$) oz. manjša ($\alpha < 1$) (Opsahl, Agneessens in Skvoretz, 2010: 247).

4.2.2. Središčnosti na podlagi bližine in vmesnosti

Freeman (1978) opredeljuje središčnosti na podlagi bližine in na podlagi vmesnosti kot »identifikacijo in dolžino najkrajših možnih poti med oglišči omrežja«, pri čemer te dolžine poimenuje *geodezične dolžine* (Opsahl, Agneessens in Skvoretz, 2010: 247). Tako lahko mero središčnosti na podlagi bližine opišemo kot povprečno najbližjo dolžino med posameznim ogliščem in vsemi drugimi oglišči, ki jih lahko dosežemo iz omenjenega oglišča. Povedano preprosteje v našem kontekstu, središčnost na podlagi bližine pomeni, kako neposredno (blizu) je posamezna država povezana z vsemi drugimi državami v omrežju. Tako npr. nizka stopnja središčnosti na podlagi bližine za neko državo pomeni, da ni visoke neposredne izvozne povezave med njo in večino drugih držav, temveč da so te povezave posredne, prek drugih držav.

Na drugi strani pa središčnost na podlagi vmesnosti predstavlja delež najbližjih dolžin, ki potekajo med dvema ogliščema zgolj skozi izbrano (vmesno) oglišče (Wasserman in Faust, 1994). Povedano preprosteje v našem kontekstu, središčnost na podlagi vmesnosti meri

stopnjo nadzora oz. edinstvenega povezovanja izvoznih tokov med državama, ki jo ima tretja država glede na svoj edinstveni strukturni položaj v omrežju.

Z vidika izračunov omenjenih dveh mer središčnosti je temelje za razvoj omenjenih mer postavil že Dijkstra (1959), ki je vzpostavil osnovni algoritem za določitev najkrajših poti od oglišča i do oglišča j ; pomembno pa sta njegovo delo nadaljevala in razvila Brandes (2001) in Newman (2001).⁷ Na podlagi prispevkov omenjenih avtorjev so Opsahl, Agneessens in Skvoretz (2010) izpeljali svoji enačbi za izračun uravnoteženih mer središčnosti na podlagi bližine in na podlagi vmesnosti, in sicer:

(3) središčnost na podlagi bližine:

$$C_C^{w\alpha}(i) = \left[\sum_j^N d^{w\alpha}(i,j) \right]^{-1}$$

(4) središčnost na osnovi vmesnosti:

$$C_B^{w\alpha}(i) = \frac{g_{jk}^{w\alpha}(i)}{g_{jk}^{w\alpha}}$$

Če je prilagoditveni parameter $\alpha = 1$, so izidi taki kakor za Dijkstrov algoritem. Če je $\alpha < 1$, se šibke povezave usmerjajo bolj v kratke razdalje in obratno. V naših analizah smo v vseh treh primerih vrednost prilagoditvenega parametra ohranili pri $\alpha = 1$.

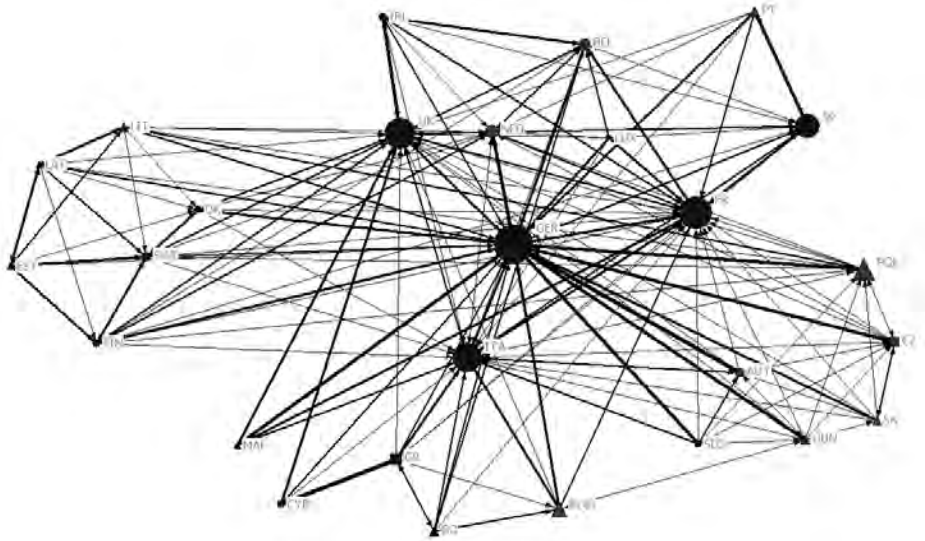
5. Ugotovitve

Slika 2 je grafični prikaz vrednostnega omrežja medsebojnega izvoza držav članic EU-27, pri čemer se npr. povezava med državo i in j nanaša na razmerje per capita izvoza države i v državo j glede na celoten izvoz države i v vse druge države članice EU-27. Omenjeni grafični prikaz je glede na sliko 1 »prečiščen« – vsebuje namreč le povezave med dvema državama nad mejno vrednostjo 3,85 odstotka, ki predstavlja vrednost normalne porazdelitve izvoza posamezne države med preostalih 26 članic EU (torej $100/(n-1) = 3,85$).

Tabela 4 v nadaljevanju prikazuje omenjene tri mere središčnosti za vse države medsebojnega izvoznega omrežja EU-27. V povezavi s središčnostjo na podlagi bližine lahko vidimo, da se države EU-27 delijo v dve skupini. Tako ima 15 držav relativno gledano višjo središčnost na podlagi bližine, ki se giblje med 0,0282 za Luksemburg in 0,0212 za Madžarsko. V drugi skupini so države z nižjo relativno središčnostjo na podlagi bližine, ki se giblje med 0,0106 za Ciper in 0,0170 za Španijo. Iz tega izhaja, da je prva skupina držav, ki ima v EU osrednejšo geografsko lego, močnejše neposredno

⁷ Za natančnejši pregled razvoja koncepta glej Opsahl, Agneessens in Skvoretz (2010: 247–248).

Slika 2: Prečiščeni grafični prikaz medsebojnega izvoznega omrežja EU-27

Vir: lasten prikaz; podatki Eurostat, 2010. Legenda: velikost oglišča (države) predstavlja število prebivalcev; oblika oglišča se nanaša na raven gospodarske razvitosti posamezne države kot deleža BDP *per capita* glede na povprečje EU-27 (krog – nad 100 % povprečja EU-27; kvadrat – med 80 in 100 % povprečja EU-27; trikotnik – pod 80 % povprečja EU-27); siva barva točk v grafu predstavlja države, katerih izvoz v EU predstavlja več kot 70 % njihovega celotnega izvoza, črna barva točk v grafu, pa predstavlja države, kjer izvoz v države EU predstavlja manj kot 70 % njihovega celotnega izvoza.

izvozno povezana z vsemi drugimi državami EU. Druga skupina pa »pokriva« zlasti manjše otoške države in države na geografskem robu EU, s čimer je povezana tudi nižja stopnja njihove neposredne izvozne povezanosti z drugimi državami EU, zlasti s prvo skupino.

Če se v tej primerjavi osredotočimo na mere središčnosti

na podlagi *bližine*, lahko za majhne države vidimo, da imajo tiste, ki so »blizu« pomembnim gospodarstvom EU-27 (npr. Luksemburg, Estonija in Slovenija), višjo središčnost in s tem izvozno bližino kakor druge, bolj izvozno »oddaljene« majhne države (npr. Ciper). Zanimivo pa je, da se Ciper in Malta po tej meri središčnosti med seboj močno razlikujeta, čeprav sta oba majhni otoški

Tabela 4: Pregled uteženih mer središčnosti za izvozne podatke držav EU-27 (*per capita* podatki za leto 2008 v 1000 EUR)

Država	Središčnost na podlagi			Država	Središčnost na podlagi		
	povezav*	bližine	vmesnosti		povezav*	bližine	vmesnosti
Avstrija (S)	10.700	0,0227	92	Latvija (M)	2.076	0,0165	0
Belgija (S)	23.118	0,0246	98	Litva (M)	2.880	0,0181	1
Bolgarija (S)	1.190	0,0128	0	Luksemburg (M)	31.539	0,0282	0
Ciper (M)	753	0,0106	0	Malta (M)	2.205	0,0229	0
Češka (S)	8.147	0,0218	23	Nizozemska (S)	20.842	0,0246	198
Danska (S)	10.047	0,0247	25	Poljska (V)	2.363	0,0183	0
Estonija (M)	4.402	0,0228	73	Portugalska (S)	2.521	0,0168	0
Finska (S)	6.912	0,0240	104	Romunija (V)	1.103	0,0138	0
Francija (V)	4.140	0,0196	11	Slovaška (S)	7.644	0,0215	1
Nemčija (V)	7.560	0,0219	386	Slovenija (M)	7.860	0,0218	0
Grčija (S)	1.004	0,0122	27	Španija (V)	2.895	0,0170	25
Madžarska (S)	5.743	0,0212	1	Švedska (S)	8.109	0,0241	100
Irska (M)	12.184	0,0238	0	Velika Britanija (V)	2.897	0,0181	46
Italija (V)	3.634	0,0185	0				

Vir: Eurostat, 2010. Legenda: M – majhna država (do 5 milijonov prebivalcev); S – srednje velika država (do 20 milijonov prebivalcev); V – velika država (nad 20 milijonov prebivalcev). *Se nanaša na vrednost t. i. *output* središčnosti na podlagi vrednosti povezav (kjer so osnovni podatki *per capita* v 1000 EUR).

državi. Ciper ima na eni strani relativno nizko mero središčnosti na podlagi *bližine* (in je tako izvozno dokaj »oddaljen« od večine in največjih gospodarstev EU-27), medtem ko je na Malti relativno visoka (kar kaže na veliko močnejšo izvozno povezanost z večjimi sredozemskimi gospodarstvi EU). Drugače od izvozne osredotočenosti Cipra zgoj na gospodarsko zelo šibko Grčijo ima Malta močnejše izvozne povezave z gospodarsko krepkejšo Italijo in zaradi osrednejše geografske lege v Sredozemlju tudi več povezav z drugimi sredozemskimi državami.

Vsebinsko so vsekakor najzanimivejši rezultati središčnosti na podlagi *vmesnosti*, ki so mera nekakšne »edinstvene pomembnosti« posamezne države v omrežju EU-27, saj se nanašajo na delež najkrajših možnih izvoznih poti med dvema državama, ki gredo čez posamezno državo. Kot osrednji izvozni trg v EU ima Nemčija (386) pričakovano najvišjo stopnjo središčnosti na podlagi *vmesnosti*. Sledijo ji Nizozemska (198) ter skandinavski izvozni velesili Finska (104) in Švedska (100). Po pričakovanju naj bi se vse majhne države po stopnji središčnosti na podlagi *vmesnosti* uvrščale daleč na rep sedemindvajsterice, vendar ni čisto tako. Med majhnimi državami je tako močno opazna predvsem Estonija, ki se po omenjeni stopnji središčnosti uvršča na 7. najvišje mesto. Sledi ji Litva, ki ima mero te središčnosti prav tako višjo od 0; kar je vrednost, ki jo dosejajo vse druge majhne države. To nam jasno kaže, da ima zlasti Estonija zelo pomemben *strukturni položaj* v omrežju ter je nekakšen most v izvozu med močnimi skandinavskimi državami (zlasti Finsko in Švedsko) in preostalim delom EU. Manj pa to velja za Litvo, medtem ko druge majhne države niso pomembni izvozni »vmesni člani« v omrežju.

6. Diskusija in zaključek

Namen našega članka je bil prikazati in analizirati strukturo medsebojnih izvoznih vzorcev držav članic EU-27 ter se pri tem osredotočiti na t. i. *majhne države* z do 5 milijoni prebivalcev. Zlasti iz grafičnega prikaza vrednostnega medsebojnega izvoznega omrežja držav EU-27 na sliki 2 je razvidna močna sestava izvoza v obliki *jedra* in t. i. *obrobja*, hkrati pa dve regionalno močni *kliki*, in sicer skandinavsko-baltiška ter osrednje- in vzhodnoevropska. Omenjeni prikaz z deleži izvoza v EU in zlasti v sosednje EU-države (tabela 1) pa potrjuje močno *regionalno vpetost* (Nau, 1995) izvoza tudi v medsebojnem izvoznem omrežju držav EU-27.

Pri preizkušanju prve hipoteze, ki se nanaša na večjo nagnjenost *majhnih* držav k izvozu na sosednje trge, so bili v naši analizi sicer upoštevani samo sosednji EU-trgi v medsebojnem izvozu EU-27, vendar pa podatki v tabelah 1 in 3 jasno kažejo, da v povprečju *majhne* države niso *a priori* bolj nagnjene k večji geografski osredotočenosti svojega izvoza na sosednje EU-trge v okviru svojega EU-medsebojnega izvoza. Na omenjeno nagnjenost veliko bolj vpliva sama geografska lega, oddaljenost

od najpomembnejših izvoznih trgov in samo število sosednjih EU-držav. V skladu s tem na podlagi naše analize ne moremo potrditi prve hipoteze.

Pri preverbi druge hipoteze, ki se navezuje na razmeroma visoko stopnjo univerzalnosti izvoznih vzorcev *majhnih* držav, prav tako ni mogoče najti ustreznih podatkov za jasno potrditev. Kakor je razvidno iz posameznih deskriptivnih statistik (tabeli 1 in 3) ter grafičnega prikaza na sliki 2, bi *majhne* države z vidika izvoznih vzorcev v grobem lahko razdelili v dve skupini. Prva skupina (Estonija, Litva, Latvija in Slovenija) je poleg močne izvozne povezanosti s ključnimi gospodarstvi EU vpeta v relativno močne regionalne *klike*. Na drugi strani pa imamo druge *majhne* države, ki so bolj posamično vezane predvsem na posamezna največja in najpomembnejša gospodarstva EU (npr. Irska na Veliko Britanijo, Luksemburg na Nizozemsko, Ciper na Grčijo in Malta na Italijo).

Tudi pri preverbi tretje hipoteze so izsledki pokazali, da so *majhne* države lahko pomemben vezni člen v medsebojnem izvozu (glede na mere središčnosti na podlagi *vmesnosti* za Estonijo in Litvo) ter da obstajajo pomembne strukturne razlike v relativni pomembnosti posameznih *majhnih* držav v medsebojnem izvoznem omrežju EU-27. V tem oziru je zlasti visoka mera središčnosti na podlagi *vmesnosti* za Estonijo pomemben kazalec, da je tudi *majhna* država z le 1,3 milijona prebivalcev lahko pomemben vmesni člen v medsebojnem izvoznem omrežju držav EU-27. Pri tem pa zlasti nekateri drugi podatki (npr. o obsegu tujih neposrednih naložb) kažejo, da so te naložbe lahko, zlasti z največjih izvoznih trgov (glede Estonije sta to Finska in Švedska), pomemben vzvod omenjene »*vmesnosti*«. Iz tega bi se lahko veliko naučila tudi Slovenija, ki se na eni strani rada primerja z baltskimi državami (zlasti Estonijo), na drugi pa po svoji odprtosti za tuje neposredne naložbe močno zaostaja za njimi. Če poskušamo za konec še malce »pošpekulirati« glede morebitnega strukturnega položaja Slovenije po vstopu posameznih držav Zahodnega Balkana v EU (mislimo zlasti na Hrvaško v letu 2013), bi lahko rekli, da se bo po eni strani Hrvaška vsekakor priključila t. i. srednjeevropski *kliki*, po drugi pa se bo stopnja *vmesnosti* Slovenije nekoliko povečala, čeprav najbrž ne na raven Estonije, saj je Hrvaška že zdaj močno povezana z Avstrijo, bodisi z izvozom bodisi z njenimi neposrednimi naložbami.

Če se za konec vrnemo k delitvi med t. i. *neoklasičnim* in *omrežnim* analitičnim pristopom v mednarodni ekonomiji, kismogapredstaviliv uvodu prispevka, bi želeli opozoriti predvsem na njuno komplementarnost v zvezi z analizo trgovinskih tokov. Pri tem vidimo uporabo *omrežnega pristopa* zlasti v močnih vizualizacijah omrežij trgovinskih tokov (v našem primeru *izvoza*), ki se lahko uporabljajo zlasti pri eksplorativnih analizah oz. postavljanju hipotez ali primerjavi časovnih sprememb. Hkrati nam različne mere središčnosti, ki na ravni tokov

(ne atributov) celovito prikažejo različne *strukturne položaje* posamezne države v omrežju, ponujajo zelo močne spremenljivke, ki jih lahko vključimo v vsak ekonometrični ali gravitacijski model.

Literatura in viri

- Akerman, A., Forslid, R. (2007). *Country Size, Trade, and Productivity: An Analysis of Heterogeneous Firms and Differential Beachheaded Costs*, Dostopno 30. 11. 2010 na spletnem naslovu [http://www.ne.su.se/paper/wp07_14.pdf].
- Alesina, A., Spolaore, E., Wacziarg, R. (2005). Chapter 23: Trade, Growth and the Size of Countries, *Handbook of Economic Growth*, 1, 2, str. 1499–1542.
- Armstrong, H. W., Read, R. (1998). Trade and Growth in Small States: The Impact of Global Trade Liberalization, *The World Economy*, 21, 4, str. 563–585.
- Brandes, U. (2001). A Faster Algorithm for Betweenness Centrality, *Journal of Mathematical Sociology*, 25, str. 163–177.
- Blöchl, F., Theis, F. J., Vega-Redondo, F., Fisher, E. O'N. (2011). Vertex Centralities in Input-Output Networks Reveal the Structure of Modern Economies. *Physical Review*, 83, DOI: 10.1103/PhysRevE.83.046127.
- Briguglio, L. (1995). Small Island Developing States and Their Economic Vulnerabilities, *World Development*, 23, 9, str. 1615–1632.
- Buckley, P. J., Casson, M. (1993). *The Internationalization of the Firm: A Reader*. London, Academic Press.
- Collier, P., Dollar, D. (1999). Aid, Risk, and the Special Concerns of Small States. Paper presented at the World Bank – Commonwealth Secretariat Conference on Small States, February 17-19th, St. Lucia. Dostopno na [<http://worldbank.org/smallstates>].
- Commonwealth Advisory Group (1997). *A Future for Small States: Overcoming Vulnerability*. London, UK: Commonwealth Secretariat.
- Crossley, M. (2001). Cross-Cultural Issues, Small States and Research: Capacity Building in Belize, *International Journal of Educational Development*, 21, str. 217–229.
- Czinkota, M. R., Ronkainen, I. A., Moffett, M. H. (2004). *International Business*. 7. izdaja. Mason, OH: Thomson/South-Western.
- Damijan, J. (1993). Velikost države in gospodarska razvitost, *Slovenska ekonomska revija*, 44, 6, str. 510–530.
- Damijan, J. (1996). Evolucija razvojnih možnosti majhnih držav, *Naše gospodarstvo*, 42, 1/2, str. 3–13.
- Damijan, J., Kostevc, Č., Polanec, S. (2010). From Innovation to Exporting or Vice Versa? *The World Economy*, 33, 3, str. 374–398.
- Davis, D. R. (1998). The Home Market, Trade, and Industrial Structure, *American Economic Review*, 88, str. 1264–1276.
- De Benedictis, L., Tajoli, L. (2011). The World Trade Network. *The World Economy*, 34, 8, str. 1417–1454.
- Dijkstra, E. W. (1959). A Note on Two Problems in Connexion to Graphs, *Numerische Mathematik*, 1, str. 269–271.
- Dow, D., Karunaratna, A. (2006). Developing a Multidimensional Instrument to Measure Psychic Distance Stimuli, *Journal of International Business Studies*, 37, str. 578–602.
- Dow, D., Ferencikova, S. (2010). More than Just National Cultural Distance: Testing New Distance Scales on FDI in Slovakia, *International Business Review*, 19, str. 46–58.
- Easterly, W., Kraay, A. (2000). Small States, Small Problems? Income, Growth, and Volatility in Small States, *World Development*, 28, 11, str. 2013–2027.
- Egger, P., Larch, M. (2008). Interdependent Preferential Trade Agreement Memberships: An Empirical Analysis, *Journal of International Economics*, 76, 2, str. 384–399.
- Felbermayr, G., Kohler, W. (2005). Exploring the Extensive and Intensive Margins of World Trade, *Review of World Economics*, 142, 4, str. 642–674.
- Freeman, L. C. (1978). Centrality in Social Networks. *Social Networks*, 1, 1, str. 215–239.
- Glas, M., Hisrich, D. R., Vahčić, A., Antončič, B. (1999). The Internationalization of SMEs in Transition Economies: Evidence from Slovenia, *Global focus*, 11, 4, str. 107–124.
- Goyal, S. (2009). *Connections: An Introduction to the Economics of Networks*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Goyal, S. (2011). Social Networks in Economics. V Carrington, P., Scott, J. (ur.), *The SAGE Handbook of Social Network Analysis* (6. poglavje). London, UK: SAGE Publications.
- Greaney, M. T. (2003). Reverse Importing and Asymmetric Trade and FDI: A Network Explanation, *Journal of International Economics*, 61, str. 453–465.

- Grubel, H., Lloyd, P. (1975). *The Intra-Industry Trade: The Theory and Measurement of International Trade in Differentiated Products*. London, UK: Basingstoke.
- Guo, R. (2004). How Culture Influences Foreign Trade: Evidence from the US and China, *The Journal of Socio-Economics*, 33, str. 785–812.
- Hidalgo, A. C., Hausmann, R. (2009). The Building Blocks of Economic Complexity, *PNAS*, 106, 26, str. 10570–10575.
- Hilgerdt, F. (1943). The Case for Multilateral Trade. *American Economic Review*, 33, 1, str. 393–407.
- Hollensen, S. (2010). *Global Marketing: An Integrated Approach*. 5. izdaja. Harlow, England: Financial Times/Prentice Hall.
- Holmes, T. J. (1999). Scale of Location Production and City Aize, *American Economic Review*, 89, str. 317–320.
- Holmes, T. J., Stevens, J. J. (2005). Does Home Market Size Matter for the Pattern of Trade? *Journal of International Economics*, 65, str. 489–505.
- Hummels, D. L., Klenow, P. J. (2005). The Variety and Quality of a Nation's Exports, *American Economic Review*, 95, 3, str. 704–723.
- Jackson, M. O. (2008). *Social and Economic Networks*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Jaklič, A., Svetličič, M. (2003). *Enhanced Transition through Outward Internationalization*. Burlington: Ashgate.
- Jalan, B. (1982). *Problems and Policies in Small Economies*. New York: St. Martin's Press.
- James, E. M. (1980). The Political Economy of Export Concentration, *Journal of Economic Issues*, 14, 4, str. 967–975.
- Khalaf, N. G. (1974). Country Size and Trade Concentration, *Journal of Development Studies* 11, 1, str. 81–90.
- Krugman, P. (1979). Increasing Returns, Monopolistic Competition, and International Trade, *Journal of International Economics*, 9, str. 469–479.
- Krugman, P. (1980). Scale Economies, Product Differentiation, and the Pattern of Trade, *American Economic Review*, 70, str. 950–959.
- Krugman, P. (1991). Increasing Returns and Economic Geography, *Journal of Political Economy*, 99, str. 483–499.
- Krugman, P., Venables, A. J. (1995). Globalization and the Inequality of Nations, *Quarterly Journal of Economics*, 110, str. 857–880.
- Kuznets, S. (1964). Quantitative Aspects of the Economic Growth of Nations: IX. Level and Structure of Foreign Trade: Comparisons for Recent Years, *Economic Development and Cultural Change*, 13, 1, str. 1–106.
- Lancaster, K. J. (1979). *Variety, Equity and Efficiency*, New York, NY: Columbia University Press.
- Liou, F. M., Ding, C. G. (2002). Subgrouping Small States Based on Socioeconomic Characteristics, *World Development*, 30, 7, str. 1289–1306.
- Looney, R. E. (1988). Macroeconomic Consequences of Size: The Effectiveness of Government Expenditures in Smaller Developing Nations, *Manchester Papers on Development*, 4, str. 503–525.
- Magee, C. (2008). New Measure of Trade Creation and Trade Diversion, *Journal of International Economics*, 75, str. 349–362.
- Malhotra, S., Sivakumar, K., Zhu, P. (2010). A Comparative Analysis of the Role of National Culture on Foreign Market Acquisitions by U. S. Firms and Firms in Foreign Emerging Countries, *Journal of Business Research*, 64, 7, str. 714–722.
- Meilak, C. (2008). Measuring Export Concentration: The Implication for Small States, *Bank of Valletta Review*, 37, str. 35–48.
- Melitz, J. M. (2003). The Impact of Trade on Intra-Industry Reallocations and Aggregate Industry Productivity, *Econometrica*, 71, str. 1695–1725.
- Melitz, J. M., Ottaviano, G. I. P. (2005). Market Size, Trade and Productivity, *NBER Working Paper*, No. 11393.
- Michaely, M. (1998). Partners to Preferential Trade Agreement: Implications of Varying Size, *Journal of International Economics*, 46, str. 73–85.
- Nau, H. R. (1995). *Trade & Security: U. S. Policies at Cross-Purposes*. Washington, D. C.: AEI Publishing.
- Newman, M. E. J. (2001). Scientific Collaboration Networks. II. Shortest Paths, Weighted Networks, and Centrality, *Physical Review*, 64, str. 016132.
- Opsahl, T., Agneessens, F., Skvoretz, J. (2010). Node Centrality in Weighted Networks: Generalizing Degree and Shortest Path, *Social Networks*, 32, str. 245–251.
- Porter, E. M. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. New York, NY: Free Press.

Read, R. (2001). Growth Economic Development and Structural Transition in Small Vulnerable States, *United Nations University Discussion Paper*, No. 2001/59.

Ruzzier, M., Hisrich, R. D., Antoncic, B. (2006). SME Internationalization Research: Past, Present and Future, *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 13, 4, str. 476–497.

Streeten, P. (1993). The special problems of small countries, *World Development*, 21, 2, str. 197–202.

Subramanian, A., Wei, S. J. (2007). The WTO Promotes Trade, Strongly but Unevenly, *Journal of International Economics*, 72, str. 151–175.

Syverson, C. (2004). Market Structure and Productivity: A Concrete Example, *Journal of Political Economy*, 112, 6, str. 1181–1222.

Syverson, C. (2007). Prices, Spatial Competition, and Heterogeneous Producers: An Empirical Test, *The Journal of Industrial Economics*, 55, str. 197–222.

Udovič, B. (2004). *Nove teorije mednarodne menjave in majhne države*, diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.

Udovič, B., Svetličič, M. (2007). Majhne države v novih teorijah mednarodne trgovine, *Teorija in praksa*, 44, 1/2, str. 29–48.

Udovič, B., Rašković, M. (2010). Export Markets and Types of International Market(ing) Cooperation of Top Slovene Exporters: Has the Crisis Taught us Nothing? *MM Akademija*, 15, 1, str. 69–84.

UNIDO (1979). *World Industry Since 1961: Progress and Prospects*. Dunaj: UNIDO.

Wasserman, S., Faust, K. (1994). *Social Network Analysis: Methods and Applications*. New York, NY: Cambridge University Press.

RAZLIKE V PREDIKTORJIH PROSTOČASNE TELESNE DEJAVNOSTI MED EVROPSKIMI DRŽAVAMI IN SLOVENIJO

dr. Renata Slabe Erker, višja znanstvena sodelavka, Inštitut za ekonomska raziskovanja
Tjaša Bartolj, univ. dipl. ekon., mlada raziskovalka, Inštitut za ekonomska raziskovanja
dr. Boris Majcen, strokovno raziskovalni svetnik, direktor, Inštitut za ekonomska raziskovanja
UDK 613.65
JEL: O570

Povzetek

V prispevku analiziramo razlike v prediktorjih prostočasne telesne dejavnosti med evropskimi državami in Slovenijo. V ta namen testiramo dva ordinalna logistična modela na podatkovni bazi ISSP. V skladu z obstoječimi raziskavami naši izsledki potrjujejo obstoj družbenih strukturnih razlik v športnem udejstvovanju. Ugotovili smo, da so v tem smislu prikrajšane te skupine državljanov: starejši, prebivalci kmečkih območij, nižje izobraženi, osebe z otroki, osebe z nižjim dohodkom in družbenim statusom ter osebe slabšega zdravja. Temeljni prispevek naše raziskave pa je ugotovitev, da se vpliv demografskih in drugih lastnosti na telesno dejavnost prebivalstva v Sloveniji v splošnem ne razlikuje od vplivov teh lastnosti v drugih državah. Nakazujejo se sicer razlike v vplivu mestnega okolja in povprečnega zdravja, vendar te razlike niso močno statistično značilne. Na podlagi teh empiričnih dokazov bi bilo smiselno v prihodnosti razmisliti o spremembi osredotočenosti športne politike k javnemu interesu zdrave in zadovoljne družbe ter o konkretnih ukrepih, namenjenih prikrajšanim skupinam.

Ključne besede: prostočasna telesna dejavnost, prediktorji, Slovenija, javni interes, ukrepi

Abstract

This paper analyses the differences in predictors of leisure time physical activity between European countries and Slovenia. For this purpose, we tested two ordinal logistic models using the ISSP data set. In line with existing studies, our results confirm the existence of social structural differences in sport participation. We find that the most deprived groups in the sense of regular physical activity are: adults, people residing in rural areas, people with lower education, lower income and lower social status, lower health status and persons with children. We contribute to these findings by showing that the impact of demographic and other factors on physical activity in Slovenia generally does not differ from the impacts of the same factors in other European countries. The results indicate differences in the impact of urban environments and average health status, but they are not strongly statistically significant. Therefore, we provide evidence that Slovenia needs a sport policy that is focused on the public interest of a healthy and satisfied society. Furthermore, there is a need for concrete measures oriented towards the most deprived groups.

Key words: leisure time physical activity, predictors, Slovenia, public interest, policy measures

1. Uvod

Športna rekreacija ali prostočasna telesna dejavnost prebivalstva, na zahodu poznana kot »šport za vse«, prispeva k strateškim razvojnim ciljem, usmerjenim k večji kakovosti življenja, predvsem glede zmanjšanja nenalezljivih kroničnih bolezni sodobne družbe. Športno področje se s svojo družbeno in ekonomsko vlogo srečuje z izzivi libzbonske strategije, kajti njen temeljni cilj – nova kakovostna delovna mesta in večja konkurenčnost – se uresničuje prav z zdravim, socialno vključenim posameznikom. Takšen posameznik namreč zmanjšuje tudi obremenitev zdravstvenega proračuna (nega, stroški zdravljenja – bolnišnično zdravljenje itd.) in gospodarstva (bolniški dopusti, izgubljeni delovni

dnevi in znižanje produktivnosti). Pri tem ne smemo pozabiti še na neposredne in posredne zaposlitve, ki jih na lokalnih ravneh in širše ustvarja šport v sinergiji z drugimi gospodarskimi dejavnostmi (na ravni EU na športnem področju dela 5,45 % vseh zaposlenih) (Bela knjiga o športu, 2007). V tem smislu je zdrava športna dejavnost v javnem interesu države in ponuja razvojne možnosti.

Po podatkih raziskave ISSP (2007) se v Sloveniji redno, to je dnevno, rekreira skoraj 20 % vprašanih, neodvisno od njihovega spola, kar je nad evropskim povprečjem (14 % moški, 16 % ženske). Delež neaktivnih med vprašanimi je pri moških približno 16-odstoten, pri ženskah pa okoli 20-odstoten, medtem ko so deleži neaktivnih med

vprašanimi v zahodni Evropi pogosto pod 10 % (Finska, Švedska, Norveška, Francija). Prav tukaj se še kažejo možnosti za večje izkoriščanje športa v Sloveniji.

Slovenija je kot članica EU sprejela ključne mednarodne dokumente na tem področju (Evropska listina športa iz leta 1975, Bela knjiga o športu, 2007) in državno Strategijo na področju telesne (gibalne) dejavnosti za krepitev zdravja od 2007 do 2012 (2007), s čimer je na normativni ravni opozorila na pomen gibanja za zdravje in blaginjo. Javna politika na športnem področju pa ostaja državno centralizirana, z močno regulacijo, v nasprotju s predvsem nadzornim in neintervencionističnim tipom politike v zahodnih demokracijah (Kustec Lipicer et al., 2011).

Z raziskavo poskušamo potrditi spoznanja iz predhodne raziskave (Bartloj in Slabe Erker, 2011), ki nakazujejo, da vzorec prostočasne telesne dejavnosti v Sloveniji, kljub preživelim državnosektorski politiki, ne sledi lastnostim v drugih postsocialističnih oziroma do nedavnega tranzicijskih državah. Zanima nas: (1) kateri so najpomembnejši dejavniki, ki vplivajo na prostočasno telesno dejavnost evropskih državljanov, oziroma katere skupine posameznikov so najbolj prikrajšane zaradi neaktivnosti, in (2) ali obstajajo in kakšne so razlike v prediktorjih prostočasne telesne dejavnosti med evropskimi državami in Slovenijo.

Prispevek je v nadaljevanju sestavljen tako, da temu kratkemu uvodu sledi poglavje 2 s pregledom in sintezo literature z ustreznega področja, ki omogoča postavitev teoretičnih povezav med spremenljivkami, pozneje uporabljenimi v modelih. V poglavju 3 je opisan potek raziskave, metode, podatki in opisna statistika. Rezultati dveh modelov za Evropo in Slovenijo so predstavljeni v poglavju 4. Prispevek se zaključuje s temeljnimi ugotovitvami, implikacijami za prakso in razpravo.

2. Pregled empiričnih študij in raziskovalna izhodišča

Telesna dejavnost v državah EU se povečuje, vendar je njena raven še vedno nizka in med članicami EU obstajajo velike razlike (Martinez-Gonzalez et al., 2001). Van Tuyckom in Scheerder (2010a) ugotavljata, da se štirje od desetih Evropejcev nikoli ne ukvarjajo s telesno dejavnostjo v prostem času. V naslednji raziskavi (Van Tuyckom in Scheerder, 2010b) pa sta pokazala, da je telesna dejavnost v Evropi in njenih članicah odvisna od geografske razčlenjenosti in socialne stratifikacije. Ugotavljata, da so najmanj dejavni jugovzhodni Evropejci, ženske, starejši, osebe z nižjo stopnjo izobrazbe in ljudje, ki živijo na podeželju. Avtorja opozarjata, da se njuni izsledki nanašajo na celotno Evropo in da bi bilo v prihodnjih raziskavah smiselno pregledati razlike pri vplivnih dejavnikih med državami. Tako bi lahko družbene in kulturne razlike med državami upoštevali pri

pripravi državnih programov spodbujanja prostočasne telesne dejavnosti, hkrati pa na državni ravni odpravili posebne ovire za telesno dejavnost. Z našo raziskavo bomo poskušali zapolniti to vrzel v Sloveniji. V ta namen najprej povzemamo temeljne ugotovitve iz raziskav v Sloveniji, ki so se te teme lotevale lokalno, po slovenskih podatkih. Nadaljujemo pa s ključnimi ugotovitvami iz svetovne in domače literature o dejavnosti telesne dejavnosti po specifičnih skupinah prebivalstva.

Na telesno dejavnost ljudi v Sloveniji najbolj vplivajo starost, izobrazba, zdravje in zadovoljstvo s prihodki. Spol, dejanski dohodki, tip bivalnega okolja, telesni status, količina prostega časa, čas pred TV pa nimajo značilne napovedovalne moči (Starc in Sila, 2010). Na regijski ravni v Sloveniji je bilo ugotovljeno, da obstaja statistično značilna povezava med BDP območja in pogostostjo telesne dejavnosti ljudi (Sila, 2010). Družbeno-ekonomski status kot dejavnik telesne dejavnosti je še posebno pomemben pri odločanju za organizirano in vodeno vadbo, ker je ta finančno zahtevnejša. Raziskave o športno-rekreativni dejavnosti Slovencev namreč kažejo, da se za organizirano in vodeno vadbo odločajo tisti z višjim statusom (Petrovič v Kovač, 1995). Po podatkih ankete Slovensko javno mnenje pa se štirikrat več ljudi v Sloveniji ukvarja s športom neorganizirano kakor pa organizirano (Petrovič v Kovač, 1995). Za Slovenijo je bilo ugotovljeno tudi, da se glede na kraj prebivanja razlike v telesni dejavnosti ljudi manjšajo. Stopnje ukvarjanja s športom so v mestu in primestnem okolju podobne, na vasi pa je več neaktivnih (40 %) (Sila, 2010). K temu dodajamo, da gre verjetno na podeželju za nadomeščanje prostočasne telesne dejavnosti z drugim delom (v gospodinjstvu, na polju).

V zadnjih letih je nastalo veliko raziskav o povezavi med telesno dejavnostjo in zdravjem. V njih nastopa zdravje večinoma kot odvisna spremenljivka in rezultati prepričljivo kažejo, da telesna nedejavnost oz. slaba telesna pripravljenost bistveno prispeva k izpostavljenosti kroničnim boleznim, ki prevladujejo v industrijskih družbah (Blair 1996). Slabo zdravje kot enega od prediktorjev neaktivnosti med hongkonškimi študenti navaja na primer Abdullah s soavtorji (2005).

V skupini raziskav, ki preučujejo povezavo med telesno dejavnostjo in zdravjem, so pogosto take, ki obravnavajo specifične skupine prebivalstva. Izkaže se, da so najbolj ranljive skupine v smislu vztrajno premalo intenzivne telesne dejavnosti: ženske, posebno deklice (npr. Dugan et al., 2009; Lloyd in Little, 2010), nižji socialni sloji (npr. Frisby in Hoeber, 2002; Dagkas in Stathi, 2007), starejši (npr. Hughes et al., 2009; Thogersen-Ntoumani, 2009), etnične in verske manjšine ter priseljenci (npr. Seo in Li, 2010; Misra et al., 2005), otroci in mladi (npr. Piko, 2000; Osler et al., 2001), kadilci (Osler et al., 2001, Martinez-Gonzalez et al., 2001) ter sedeči poklici in sedeča mladina (na primer Osler et al., 2001; Blomstrand et al., 2009, Jurak et al., 2005).

Za uveljavljanje nacionalnega interesa – zdravega in zadovoljnega posameznika in družbe – je pomembno, da so ukrepi za povečanje telesne dejavnosti usmerjeni na najmanj dejavne skupine (Steffen et al., 2006). Tudi zato obstaja potreba po poznavanju in boljšem razumevanju prediktorjev telesne dejavnosti.

Raziskave o telesni dejavnosti žensk so večinoma usmerjene na njen vpliv na zdravje, le redke pa preučujejo njene dejavnike. V raziskavi McIntyrove in Rhodesa (2009) so se zaznavanje nadzora nad časom, utrujenost, družbena podpora in varstvo otrok izkazali kot kritični dejavniki za razlikovanje med ženskami, ki so telesno dejavnost s prehodom v materinstvo nadaljevale, in tistimi, ki so jo s prehodom v materinstvo opustile. Lewis in Ridge (2005) dokazujeta, da matere otrok spadajo v eno izmed podskupin z najnižjo stopnjo telesne dejavnosti.

Za skupino mladih velja, da je njihovo športno udejstvovanje odvisno od obnašanja vrstnikov (Luszczynska et al., 2004). Na mladino zelo vpliva tudi športno udejstvovanje družinskih članov, kar je še posebno pomembno pri deklicah (Seabra et al., 2008), pri dečkih pa so ovira za njihovo telesno dejavnost delovne obveznosti staršev (Osler et al., 2001). Pomembnost vpliva staršev na telesno dejavnost otrok potrjuje tudi Čeboklijeva s sodelavci (2009). Ugotavljajo, da je skoraj polovica staršev, katerih otrok obiskuje športno vadbo, dejavna najmanj dvakrat na teden, petina celo več kakor štirikrat. Humbertova s soavtorji (2008) je opredelila šest dejavnikov, ki vplivajo na telesno dejavnost mladih, to so zabava, čas, koristi, biti aktiven s prijatelji, pomembnost odraslih in uporaba naprav v okolici. V skladu s tem trdi Westova (2010), da študentje razumejo prostočasno telesno dejavnost bolj kot druženje (aktivnosti v javnih parkih, barih, plesnih klubih) kakor pa v tradicionalnem smislu gibanja. Na pridobivanje pomembnosti trendovskih in »imidž« športnih panog med mladimi opozarjata tudi Majerič in Markeljeva (2009). Na Madžarskem se je kot dejavnik, ki vpliva na telesno dejavnost mladih, potrdila izobrazba staršev (Piko in Keresztes, 2008).

V Sloveniji so bile narejene številne raziskave, ki preučujejo telesno dejavnost mladih. Jurak s soavtorji (2005) na primer ugotavlja, da so dijaki čedalje manj telesno dejavni, da se povečuje sedentarnost te skupine in z njo podkožno maščevje. V nasprotju s tem imajo dijaki športniki manj nezdravih navad (npr. uživanje alkohola, kave, kajenje) in se bolj zdravo prehranjujejo. Borštnarjeva (v Kovač et al., 2010) poudarja pomen telesne dejavnosti za odpravljanje destruktivnih navad težavnih mladostnikov. Na ugoden vpliv športa na zdravje, telesni razvoj in socializacijo otrok opozarja tudi CeciĆ-Erpićeva (v Jurak, 2005). Avtorica opozarja na nujnost prilagajanja dejavnosti razvojno-psihološkim značilnostim otroka ter poudarjanje igre in zabave, zato da se prepreči prenehanje ukvarjanja s športom (gl. tudi Petrović v Kovač, 1995).

Redkejše so raziskave, ki se nanašajo na moške. Woitas-Slubowska (2008) ugotavlja, da je nizka prostočasna telesna dejavnost moških statistično značilno povezana z nizko samooceno njihovega zdravja in slabim družbeno-ekonomskim statusom (delavci, brezposelni, tisti z nizkimi dohodki in nizko stopnjo izobrazbe). Lee in soavtorji (2009) dokazujejo, da šolanje, geografska lega in dostop do kapitala (ekonomskega, socialnega in kulturnega) igrajo pomembno vlogo v telesni dejavnosti te skupine.

Predstaviti kaže še nekaj zanimivih izsledkov raziskav, ki veljajo za oboje, moške in ženske. Pri ljudeh s slabšimi psihosocialnimi delovnimi pogoji (delovna obremenitev) in brezposelnih je večja verjetnost za manj intenzivno telesno dejavnost. S prilagoditvijo modela s stopnjo izobrazbe pa ti vplivi izginejo (Ali in Lindstrom, 2006). Pedersenova in soavtorji (2009) so ocenjevali pripravljenost ljudi na spremembo v njihovi ravni aktivnosti. Pri moških je bila verjetnost te pripravljenosti višja kakor pri ženskah. Pripravljenost na spremembo se je zmanjševala s starostjo, povečevala pa s stopnjo izobrazbe. Tisti, ki so pripravljeni na spremembe, si želijo več priložnosti za to na delovnem mestu in več podpore v družini. Če posplošimo, pomembna je ugotovitev, da družbeni in demografski dejavniki opredeljujejo ljudi, ki so pripravljeni na spremembe, in ljudi, ki nanje niso pripravljeni, kar opravičuje usmerjene ali ciljane pobude. Za Slovenijo je bilo ugotovljeno, da je povezanost med stopnjo izobrazbe in telesno dejavnostjo visoka, čeprav se v zadnjih letih niža (Sila, 2010). Tudi Thogersen-Ntoumanijeva (2009) v svoj model napovedovanja telesne dejavnosti vključuje osebne dejavnike, kakršni so spol, starost, indeks telesne mase in zaznano zdravje, psihosocialne dejavnike, kakršni so pregrade za doseganje lastne učinkovitosti in število prijateljev, ki so telesno dejavni, ter okoljske dejavnike, kakršni so pločniki, gostota prometa, hribi, psi brez nadzora in drugo. Nizozemska raziskava (Droomers et al., 2001) kaže, da imajo manj izobraženi nižje obete za povečanje telesne dejavnosti v primerjavi s skupino bolj izobraženih (glej tudi Parks in drugi, 2003). Kot najboljši prediktor nižje telesne dejavnosti se v tej raziskavi pokaže zaznana kontrola. Pri skupini starejših od 45 let so materialne težave in slabše zdravje manj izobraženih dodatno napovedovali znižanje prostočasne telesne dejavnosti.

Predvsem v zadnjih dveh letih je bilo opravljenih veliko raziskav, v katerih avtorji preučujejo vpliv grajene infrastrukture na telesno dejavnost, kakršna je ureditev prometa in kolesarskih stez ter parkov oziroma zelenih površin, ki so namenjene predvsem neorganizirani vadbi (npr. Brownson et al., 2010; Stanis, Schneider in Pereira, 2010). Vsi dokazujejo, da so okoljski dejavniki pozitivno povezani s prostočasno telesno dejavnostjo. Redki so raziskovalci (npr. Lindstrom, Moghaddassi in Merlo, 2003; Humber et al., 2006), ki so z okoljskimi dejavniki pojasnili le manjši del variance telesne nedejavnosti.

3. Podatki in opisna statistika

Za testiranje domnev, da demografske, družbene in ekonomske lastnosti (strukture) prebivalstva opredeljujejo njegovo telesno dejavnost, da imajo te lastnosti različen vpliv in da se vplivi v Sloveniji ne razlikujejo od vplivov v drugih evropskih državah, uporabimo ordinalno logistično regresijo. Podatkovni niz dobimo iz baze International Social Survey Programme - Leisure Time and Sports, 2007 (ISSP). ISSP je stalni letni program mednarodnega sodelovanja pri raziskovanju družbenih ved. Standardni vprašalnik je bil leta 2007 nadgrajen z modulom »Prosti čas in šport«. ISSP upošteva najboljše prakse in izboljšane standarde za izvajanje anket javnega mnenja. Spremljanje stanja zagotavlja kakovost podatkov in postopkov. V modulu »Prosti čas in šport« je sodelovalo 34 držav z vsega sveta (GESIS, 2009).

Vzorec je reprezentativen za vse odrasle državljane, ne glede na nacionalnost, ki prebivajo v zasebnih gospodinjstvih in so starejši od 14 let. V bazi imamo na voljo 49,729 opazovanj. Modeli v naši raziskavi bodo vključevali 18 evropskih držav – Avstrija, Belgija (Flandrija), Bolgarija, Hrvaška, Češka, Finska, Francija, Nemčija, Madžarska, Irska, Latvija, Norveška, Poljska, Slovaška, Slovenija, Švedska, Švica in Velika Britanija. Evropski izbor vsebuje 14,353 opazovanj. Za našo raziskavo smo morali včasih spremeniti vrednosti obstoječih spremenljivk v bazi podatkov ISSP in ustvariti nove spremenljivke. Podrobnosti bodo opisane pozneje. Odgovore anketirancev, kodirane z 97 (zavrne odgovor), 98 (ne vem), 99 (brez odgovora) in 00 (se ne uporablja), smo prekoderirali v manjkajoče vrednosti.

Odvisna spremenljivka v modelih je prostočasna telesna dejavnost (leisure time physical activity; LTPA), ki jo označimo kot *šport*. Spremenljivka *šport* temelji na anketnem vprašanju: Kako pogosto se ukvarjate z športom, vadbo, hojo ... v prostem času? Anketiranci so izbirali odgovore na petstopenjski lestvici od »Vsak dan« do »Nikoli«. V sami analizi smo združili »Nikoli« in

»Večkrat na leto oz. manj pogosto« v kategorijo »Zelo redko, nikoli«.

S spremenljivko *st. izob.* merimo doseženo izobrazbo – višja ko je vrednost, višja je izobrazba: 0 = brez formalne izobrazbe, 1 = osnovna šola, 2 = 2- do 3-letna poklicna šola, 3 = srednja šola, 4 = višja šola, 5 = univerzitetna izobrazba. Spremenljivka *del. čas* lahko zavzema tri vrednosti: 1 = zaposleni za poln delovni čas, 2 = zaposleni za skrajšan delovni čas in gospodinja ter 3 = drugi. Spremenljivko *zdravje* (lastna ocena zdravja) merimo na petstopenjski lestvici v razponu od 1 (slabo zdravje) do 5 (odlično zdravje). Spremenljivka *družabnost* temelji na vprašanju: *Ali ste v prostem času raje sami ali ste raje v družbi z drugimi ljudmi?* Odgovori zavzemajo vrednosti od 1 od 4, tj. od *večino časa sam* (vrednost 1) do *večino časa v družbi z drugimi ljudmi* (vrednost 4). Naš podatkovni niz vključuje tudi binarne spremenljivke: *ženska* je enako 1, če je oseba ženskega spola, *urbano* je enako 1, če oseba živi v mestnem okolju, *par* je enako 1, če oseba živi s partnerjem (ne glede na zakonski status), in *D* je enako 1, če je oseba brez dohodka. Uporabimo tudi podatke o številu otrok, logaritem dohodka in samooceno družbenega statusa (anketiranci so naprošeni, da se umestijo na družbeni lestvici od 10 (zgornji del lestvice) do 1 (spodnji del lestvice)).

Opisno statistiko nekaterih ključnih spremenljivk prikazujemo v tabeli 1.

Povprečna starost anketiranca iz vzorca znaša 47,7 leta, pri čemer njegova starost variira med 15 in 98 leti. K temu naj dodamo, da je približno 45 % anketirancev moškega spola. Gospodinjstvo anketiranca ima v povprečju 2,8 člana, pri čemer število članov variira med 1 in 28. Povprečni neto mesečni dohodek anketiranca znaša 1.371 EUR¹.

Več od petine anketirancev v preučevanih evropskih državah telesne dejavnosti ne izvaja nikoli. Približno 45 % anketirancev pa se ukvarja z njo večkrat na teden ali celo vsak dan.

Tabela 1 : Opisna statistika ključnih spremenljivk

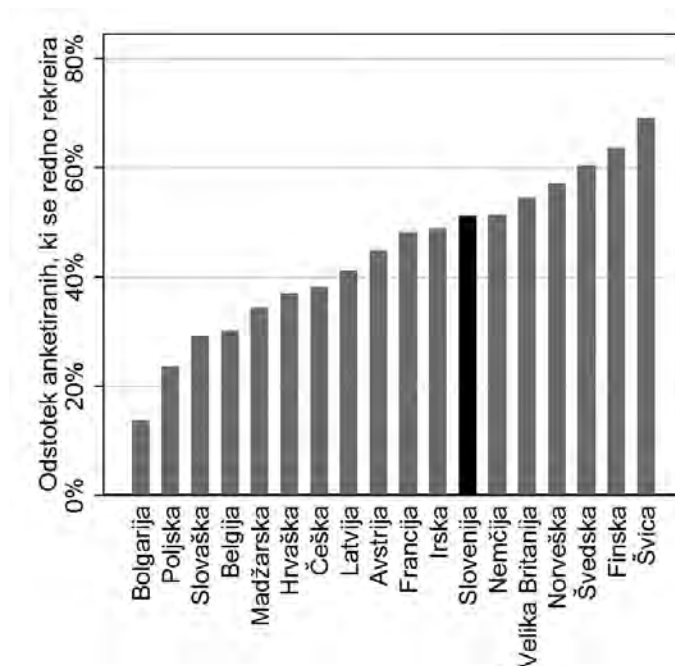
Spremenljivka	Aritmetična sredina	Standardni odklon	Najmanjša vrednost	Največja vrednost	n
Starost anketiranca	47,0	17,0	15	96	14353
Neto mesečni dohodek anketiranca v EUR	1478,7	2762,1	0	263746	14353
Število otrok	0,6	1,0	0	9	14353
Telesna aktivnost anketiranca 1-nikoli, večkrat na leto oz. manj pogosto, 2-večkrat na mesec, 3-večkrat na teden, 4-vsak dan	2,2	1,1	1	4	14353

¹ Kakor je običajno pri dohodku, je standardni odklon velik (vključeni so tudi anketiranci z dohodkom 0), kar bo zahtevalo ustrezno preoblikovanje spremenljivke v modelu.

Tabela 2: Porazdelitev anketirancev glede na njihovo telesno aktivnost

Razred	Frekvenca	Odstotek	Kumulativni odstotek
Nikoli, večkrat na leto oz. manj pogosto	5011	34,91	34,91
Večkrat na mesec	2974	20,72	55,63
Večkrat na teden	4361	30,38	86,02
Vsak dan	2007	13,98	100,00

Slika 1: Odstotek anketiranih, ki se redno (vsak dan ali večkrat na teden) ukvarjajo s prostočasno telesno dejavnostjo, po državah

Primerjava povprečnega deleža tistih, ki se redno rekreirajo (vsak dan ali večkrat na teden), po državah pokaže, da je Slovenija z 51 % anketiranci, ki se redno rekreirajo, v ugodnem položaju v družbi zahodnih držav. Izrazito nadpovprečne pri tej rekreaciji so skupine: posamezniki do 25 let, srednješolci, zaposleni za poln delovni čas, posamezniki odličnega zdravja in posamezniki slabega zdravja. Zelo podpovprečno pa se vsak dan rekreirajo tisti, ki jim ni uspelo pridobiti nobene formalne izobrazbe, in zaposleni za skrajšan delovni čas.

V Sloveniji imamo med anketiranci z osnovnošolsko izobrazbo 20 % takšnih, ki se redno dnevno rekreirajo – ta delež je kar za 5 odstotnih točk višji od evropskega povprečja. Višji delež dosegajo le Finci (29 %), Britanci (25 %), Švicarji (23 %) in Švedsi (22 %).

Delež anketirancev v Sloveniji brez formalne izobrazbe, ki se redno vsak dan rekreirajo, je več od polovice manjši glede na povprečje v Evropi, podpovprečen pa je tudi delež tistih, ki se rekreirajo tedensko (16 %). V tej skupini jih je nedejavnih več kakor polovica.

V Sloveniji je med anketiranci, ki so zaposleni za skrajšan delovni čas oziroma so gospodinje, 8 % takšnih, ki se redno dnevno rekreirajo. Ta delež je bistveno nižji od evropskega povprečja (19 %). Nižji delež vsakodnevnih rekreativcev v tej skupini imajo le Belgijci in Hrvati. Delež anketirancev, zaposlenih za skrajšan delovni čas, ki se rekreirajo večkrat na teden, v Sloveniji je 40 %, kar je nad evropskim povprečjem (31 %). Delež telesno nedejavnih v tej skupini pa je v Sloveniji 31 %, kar je polovica več od evropskega povprečja (20 %). Več telesno nedejavnih v tej skupini imajo le Bolgarija, Madžarska in Litva (za primerjavo – skandinavске države imajo v tej skupini nedejavnih od 1 % do 3 % anketiranih).

4. Rezultati

Ocenili smo dva ordinalna logistična modela (glej tabelo 4), ki se razlikujeta po vključitvi interakcijskih učinkov – spremenljivka *slo* je enaka 1 za osebe iz Slovenije. V tabeli 3 prikazujemo mejne učinke pri povprečni vrednosti za drugi model, saj koeficienti ne morejo biti interpretirani kot mejni učinki. Rezultati kažejo,

Tabela 3: Mejni učinki pri povprečni vrednosti za ordinalni logistični model

	Dnevno		Tedensko		Mesečno		Zelo redko, nikoli	
ženska	0,018***	(0,004)	0,025***	(0,005)	-0,003***	(0,001)	-0,040***	(0,008)
starost	-0,001***	(0,000)	-0,002***	(0,000)	0,000***	(0,000)	0,003***	(0,000)
del. čas = 2	0,073***	(0,006)	0,097***	(0,007)	-0,011***	(0,002)	-0,159***	(0,011)
del. čas = 3	0,074***	(0,005)	0,098***	(0,006)	-0,011***	(0,002)	-0,162***	(0,010)
družabnost = 2	0,020***	(0,007)	0,029***	(0,010)	-0,002***	(0,001)	-0,048***	(0,016)
družabnost = 3	0,017***	(0,006)	0,025***	(0,010)	-0,002***	(0,000)	-0,041***	(0,016)
družabnost = 4	0,018***	(0,007)	0,026**	(0,010)	-0,002***	(0,001)	-0,042**	(0,016)
st. izob. = 1	0,015	(0,012)	0,024	(0,021)	0,000	(0,002)	-0,039	(0,035)
st. izob. = 2	0,026**	(0,012)	0,039*	(0,021)	-0,001	(0,002)	-0,064*	(0,034)
st. izob. = 3	0,014	(0,012)	0,022	(0,021)	0,000	(0,001)	-0,036	(0,034)
st. izob. = 4	0,033**	(0,013)	0,048**	(0,021)	-0,003	(0,002)	-0,078**	(0,035)
st. izob. = 5	0,049***	(0,013)	0,066***	(0,021)	-0,007***	(0,002)	-0,107***	(0,035)
št. otrok	-0,007***	(0,002)	-0,010***	(0,002)	0,001***	(0,000)	0,016***	(0,004)
urbano	0,016***	(0,003)	0,022***	(0,005)	-0,003***	(0,001)	-0,036***	(0,007)
družbeni sts.	0,009***	(0,001)	0,012***	(0,001)	-0,002***	(0,000)	-0,019***	(0,002)
par	-0,005	(0,004)	-0,007	(0,005)	0,001	(0,001)	0,012	(0,008)
zdravje = 2	0,084***	(0,013)	0,084***	(0,009)	-0,027***	(0,005)	-0,141***	(0,017)
zdravje = 3	0,108***	(0,012)	0,118***	(0,010)	-0,028***	(0,004)	-0,198***	(0,018)
zdravje = 4	0,139***	(0,014)	0,129***	(0,008)	-0,044***	(0,005)	-0,224***	(0,016)
zdravje = 5	0,174***	(0,018)	0,117***	(0,005)	-0,067***	(0,008)	-0,225***	(0,014)
ln(dohodka)	0,051***	(0,002)	0,068***	(0,003)	-0,009***	(0,001)	-0,110***	(0,005)
D	0,478***	(0,036)	0,058***	(0,017)	-0,161***	(0,009)	-0,375***	(0,013)
slo	0,241*	(0,142)	0,323*	(0,189)	-0,043*	(0,025)	-0,521*	(0,306)
slo × ženska	-0,002	(0,017)	-0,002	(0,023)	0,000	(0,003)	0,004	(0,037)
slo × starost	-0,001	(0,001)	-0,001	(0,001)	0,000	(0,000)	0,001	(0,002)
slo × del. čas = 2	-0,070	(0,044)	-0,093	(0,059)	0,012	(0,008)	0,150	(0,096)
slo × del. čas = 3	0,006	(0,024)	0,008	(0,033)	-0,001	(0,004)	-0,013	(0,053)
slo × družabnost = 2	0,002	(0,036)	0,003	(0,048)	-0,000	(0,006)	-0,005	(0,078)
slo × družabnost = 3	-0,002	(0,034)	-0,003	(0,045)	0,000	(0,006)	0,005	(0,073)
slo × družabnost = 4	0,017	(0,035)	0,023	(0,047)	-0,003	(0,006)	-0,037	(0,076)
slo × st. izob. = 2	0,029	(0,045)	0,039	(0,061)	-0,005	(0,008)	-0,063	(0,098)
slo × st. izob. = 3	0,020	(0,047)	0,027	(0,063)	-0,004	(0,008)	-0,044	(0,101)
slo × st. izob. = 4	0,066	(0,047)	0,088	(0,063)	-0,012	(0,008)	-0,143	(0,102)
slo × st. izob. = 5	0,043	(0,057)	0,058	(0,076)	-0,008	(0,010)	-0,093	(0,123)
slo × st. izob. = 6	0,027	(0,054)	0,036	(0,072)	-0,005	(0,010)	-0,058	(0,116)
slo × št. otrok	-0,000	(0,010)	-0,001	(0,014)	0,000	(0,002)	0,001	(0,022)
slo × urbano	0,039**	(0,017)	0,052**	(0,023)	-0,007**	(0,003)	-0,084**	(0,037)
slo × družbeni sts.	0,002	(0,006)	0,003	(0,008)	-0,000	(0,001)	-0,004	(0,013)
slo × par	-0,016	(0,019)	-0,021	(0,026)	0,003	(0,003)	0,033	(0,042)
slo × zdravje = 2	-0,019	(0,033)	-0,026	(0,044)	0,003	(0,006)	0,041	(0,071)
slo × zdravje = 3	-0,070**	(0,033)	-0,093**	(0,044)	0,012**	(0,006)	0,151**	(0,070)
slo × zdravje = 4	-0,058	(0,036)	-0,078	(0,048)	0,010	(0,006)	0,126	(0,078)
slo × zdravje = 5	-0,074*	(0,043)	-0,100*	(0,057)	0,013*	(0,008)	0,161*	(0,093)
slo × ln(dohodek)	-0,024	(0,021)	-0,032	(0,028)	0,004	(0,004)	0,051	(0,045)
slo × D	-0,190	(0,133)	-0,253	(0,178)	0,034	(0,024)	0,409	(0,288)

*p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

Tabela 4: Ocene ordinalnega logističnega modela za Evropo in za Slovenijo

šport	Model 1 ¹		Model 2 ²	
	b	se	b	se
ženska	0,175***	(0,003)	0,176***	(0,034)
starost	-0,015***	(0,001)	-0,014***	(0,001)
del. čas = 2	0,680***	(0,050)	0,705***	(0,051)
del. čas = 3	0,729***	(0,044)	0,718***	(0,046)
družabnost = 2	0,207**	(0,068)	0,207**	(0,070)
družabnost = 3	0,178**	(0,065)	0,176**	(0,067)
družabnost = 4	0,196**	(0,069)	0,182**	(0,070)
st. izob. = 1	0,179	(0,135)	0,167	(0,145)
st. izob. = 2	0,276*	(0,134)	0,276	(0,143)
st. izob. = 3	0,193	(0,134)	0,152	(0,143)
st. izob. = 4	0,328*	(0,137)	0,335*	(0,146)
st. izob. = 5	0,473***	(0,138)	0,473**	(0,147)
št. otrok	-0,072***	(0,017)	-0,069***	(0,018)
urbano	0,170***	(0,032)	0,159***	(0,033)
družbeni sts.	0,087***	(0,010)	0,086***	(0,010)
par	-0,061	(0,036)	-0,051	(0,036)
zdravje = 2	0,643***	(0,086)	0,681***	(0,091)
zdravje = 3	0,864***	(0,084)	0,931***	(0,088)
zdravje = 4	1,033***	(0,087)	1,099***	(0,091)
zdravje = 5	1,128***	(0,094)	1,206***	(0,098)
ln(dohodka)	0,479***	(0,023)	0,488***	(0,023)
D	2,542***	(0,159)	2,619***	(0,162)
slo			2,311	(1,356)
slo × ženska			-0,018	(0,163)
slo × starost			-0,006	(0,007)
slo × del. čas = 2			-0,666	(0,425)
slo × del. čas = 3			0,057	(0,233)
slo × družabnost = 2			0,021	(0,345)
slo × družabnost = 3			-0,022	(0,323)
slo × družabnost = 4			0,162	(0,336)
slo × st. izob. = 2			0,278	(0,434)
slo × st. izob. = 3			0,195	(0,449)
slo × st. izob. = 4			0,633	(0,451)
slo × st. izob. = 5			0,413	(0,543)
slo × st. izob. = 6			0,258	(0,517)
slo × št. otrok			-0,004	(0,097)
slo × urbano			0,372*	(0,164)
slo × družbeni sts.			0,019	(0,056)
slo × par			-0,148	(0,185)
slo × zdravje = 2			-0,183	(0,315)
slo × zdravje = 3			-0,668*	(0,312)
slo × zdravje = 4			-0,560	(0,345)
slo × zdravje = 5			-0,713	(0,411)
slo × ln(dohodek)			-0,226	(0,199)
slo × D			-1,816	(1,277)
α_1	4,203***	(0,219)	4,363***	(0,228)
α_2	5,159***	(0,220)	5,324***	(0,229)
α_3	6,847***	(0,223)	7,018***	(0,232)

*p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

¹ $LTPA_i^* = x_i'\beta + u_i$, pri čemer je $LTPA_i^* = j$, če je $\alpha_{j-1} < LTPA_i^* \leq \alpha_j$, $j=1, \dots, 4$, x pa so regresorji prikazani v tabeli.² V regresijo je dodana spremenljivka *slo* ter interakcije med *slo* ter ostalimi regresorji.

da se verjetnost dnevnega ali tedenskega gibanja osebe znižuje s starostjo in številom otrok, povečuje pa z družbenim statusom in dohodkom. Kljub temu ugotavljamo, da je verjetnost dnevnega ali tedenskega gibanja večja za osebe brez dohodka kakor za tiste z dohodkom. Za ženske in osebe, ki živijo v mestnem okolju, je verjetnejše (v primerjavi z moškimi oz. osebami s kmečkem območja), da se gibljejo vsak dan ali večkrat na teden. Statistično značilnih razlik v telesni dejavnosti med tistimi, ki živijo s parterjem, in tistimi, ki živijo sami, nismo odkrili.

Verjetnejše je, da se bodo v prostem času vsak dan ali večkrat na teden ukvarjali s telesno dejavnostjo posamezniki, zaposleni za skrajšan delovni čas, gospodinje in drugi, npr. upokojeanci, kakor pa tisti, ki so zaposleni za poln delovni čas. Podobno na redno prostočasno telesno dejavnost vplivata družabnost in zdravje – bolj družabni oz. bolj zdravi se z večjo verjetnostjo gibljejo vsak dan ali večkrat na teden kakor pa nedružabni in osebe s slabim zdravjem. Prav tako je verjetnost dnevnega in tedenskega gibanja večja za osebe z visoko ali višjo izobrazbo kakor za osebe brez formalne izobrazbe.

Rezultati za Slovenijo se statistično značilno večinoma ne razlikujejo od rezultatov za evropske države. Opažamo le, da so razlike med posamezniki v mestnem in tistimi v kmečkem okolju v Sloveniji večje kakor v drugih evropskih državah. Poleg tega je zanimivo opaziti, da so razlike v telesni dejavnosti med ljudmi povprečnega zdravja in tistimi odličnega zdravja v primerjavi z osebami slabega zdravja v Sloveniji manjše kakor drugod (negativen interakcijski učinek). V splošnem še vedno lahko potrdimo našo tezo, da se vpliv demografskih in drugih lastnosti na telesno dejavnost prebivalstva v Sloveniji ne razlikuje od vplivov teh lastnosti v drugih državah.

5. Zaključek in razprava

S to raziskavo smo želeli odkriti najpomembnejše dejavnike prostočasne dejavnosti in morebitne razlike na tem področju med Slovenci in drugimi Evropejci. S pregledom in sintezo literature na športnem področju ter kakovosti življenja smo odkrili te dejavnike, ki smo jih vključili v modela: spol, starost, število otrok, življenje na mestnem ali kmečkem območju, življenje s partnerjem ali brez njega, dohodek, status zaposlitve, samoocena družbenega statusa, izobrazba, zdravstveno stanje in družabnost.

V nasprotju z drugimi raziskavami naši rezultati kažejo, da je večja verjetnost za redno telesno dejavnost pri ženskah kakor moških, ob kontroliranju vseh drugih spremenljivk. Razlog za to razlikovanje bi bila lahko odsotnost dohodka kot kontrolne spremenljivke v raziskavah, ki so pokazale, da so ženske manj dejavne od

moških (npr. Van Tuyckom in Scheerder, 2010). Znano je namreč, da ženske zaslužijo manj od moških. Poleg tega smo ugotovili, da je dohodek pozitivno povezan z redno telesno dejavnostjo. To bi pomenilo, da so ugotovitve raziskav, ki zanemarjajo dohodek, pristranske oziroma podcenjene.

Ugotovitev, da posameznikova izobrazba, družbeni status, zdravstveno stanje in dohodek povečujejo verjetnost redne telesne dejavnosti, ni presenetljiva. Bolj nepričakovan pa je pozitiven vpliv ničelnega dohodka na telesno dejavnost. Za to je možnih več razlag. Gre za ljudi, ki jih običajno podpirajo drugi, na primer študente, ter imajo več možnosti in časa za redno telesno dejavnost v prostem času. V skladu z obstoječimi raziskavami (npr. Van Tuyckom in Scheerder, 2010; Woitas-Slubowska, 2008) ugotavljamo negativen učinek starosti, števila otrok in življenja v kmečkem okolju na redno telesno dejavnost.

Temeljna ugotovitev je, da se vpliv demografskih in drugih lastnosti na telesno dejavnost prebivalstva v Sloveniji v splošnem ne razlikuje od vplivov teh lastnosti v drugih državah. Nakazujejo se sicer razlike pri vplivu mestnega okolja in povprečnega zdravja, vendar niso močno statistično značilne.

Po zadnjih podatkih (Eurobarometer 2010) se v Sloveniji večina vprašanih (83 %) rekreira individualno (neinstitucionalizirano), približno po 5 % pa v športnih klubih in centrih fitnesa. Tudi sicer so v Evropi vedno bolj značilni vzorci neinstitucionalizirane rekreacije, ki ustrezajo Beckovi tezi individualizacije posameznika v postindustrijski družbi (Beck, 1994). Posameznik teži k iskanju lastne identitete, osebnega razvoja, zadovoljstva ob prevzemanju tveganja in osebnih napak (Beck, 1994). Na takšne oblike rekreacije (individualizirane, neinstitucionalizirane) vpliva predvsem urbanizacija – negativen vpliv gostote poselitve in pozitiven vpliv bližine zelenih površin, gozdov. Praviloma se delež zelenih površin na prebivalca znižuje z gostoto prebivalstva. Slovenija je država z manjšo gostoto (približno 100 prebivalcev/km², povprečje v zahodni Evropi je okrog 200 prebivalcev/km²) in približno 80-odstotnim deležem zelenih površin, pogojenih zlasti z naravnimi razmerami (Simoneti in Nared, 2010), hkrati pa je v sprejemanju vzorcev obnašanja tradicionalno bolj odprta proti zahodu kakor druge postsocialistične države. To bi lahko bili razlogi oziroma pojasnila za večjo rekreacijo mestnega prebivalstva v Sloveniji v primerjavi z Evropo.

Čeprav je šport v 2. polovici 20. stoletja bistveno spremenil svoj značaj (postal je masoven, motivi rekreacije pa so različni: videz, zdravje, druženje) ter se zato dogaja t. i. destrukuiranje (strukturne razlike v športnem udejstvovanju se manjšajo) in individualizacija tega področja, še vedno primanjkuje empiričnih potrditev te teze. Poleg tega obstajajo družbene strukturne

razlike in predstavljajo izziv za oblasti pri uresničevanju ideje športa za vse (Schreeder et al., 2011). Tudi naše ugotovitve potrjujejo obstoj družbenih strukturnih razlik v športnem udejstvovanju. Ugotovili smo, da so v tem smislu prikrajšane naslednje skupine državljanov: starejši, prebivalci kmečkih območij, nižje izobraženi, osebe z otroki, osebe z nižjim dohodkom in družbenim statusom ter osebe slabšega zdravja.

Rezultati analize športne zakonodaje in politike v Sloveniji, ki kažejo na državno centralizirano politiko z močno regulacijo (več gl. Kustec Lipicer et al., 2011), so na prvi pogled v nasprotju s splošnim ugodnim stanjem športne rekreacije v praksi, saj imamo zelo veliko rekreativcev. Vendar so, ob poznavanju Beckove teze o individualizaciji na športnem področju in le majhnem vplivu politike nanj, razumljivi. Na podlagi teh empiričnih dokazov bi bilo smiselno razmisliti o spremembah športne politike tako, da bi se poudaril predvsem njen nadzorni in neintervencionistični del, kakor je to praksa v skandinavskih državah (Kustec Lipicer et al., 2011). Javni interes državne športne politike bi moral biti predvsem: ozaveščanje o zdravstvenih vidikih rekreacije, skrb za prikrajšane skupine državljanov, tj. specializirani programi rekreacije zanje, skrb za zeleno infrastrukturo in varnost individualnih rekreativcev (urejanje parkov, trmskih in kolesarskih stez, razsvetljava, pitniki) ter sistemska ureditev in spodbujanje institucionalizirane vadbe (klubi, društva, javno-zasebna partnerstva). Z vidika skupine mladih sistemska ureditev institucionalizirane vadbe odlično deluje (programi Zlasti sonček, Krpan, klubi), z vidika preostalih državljanov pa žal ne. Na ta vidik le opozarjamo, ker že presega meje naše raziskave.

Rezultati raziskave torej kažejo, da je treba premakniti fokus politike k javnemu interesu zdrave in zadovoljne družbe. Konkretni ukrepi bi morali biti usmerjeni na bolj prikrajšane skupine. Zaradi združljivih interesov in lažjega financiranja bi bilo smiselno okrepiti sodelovanje na športnem področju in z drugimi družbenimi področji, kakršna so zdravstvo, izobraževanje in turizem, ter s civilnodružbeno športno sfero in lokalnimi ravni.

Kakor pri vseh raziskavah je treba tudi pri naši opozoriti na več omejitev. Prvič, kljub temu da vključuje velik nabor evropskih podatkov, so ti podatki stari štiri ali pet let. To je dovolj časa za spremembe v družbi in je mogoče, da rezultati raziskave kažejo stanje, ki je danes veliko boljše. Zato bi bilo primerno, da se podobna raziskava opravi pozneje, ko bodo na voljo novi podatki. Drugič, smiselno bi bilo izpopolniti raziskavo z oceno stroškovne učinkovitosti ukrepov za povečanje telesne dejavnosti in primerjavo s stroški telesne nedejavnosti. Tretjič, čeprav teorija predlaga domnevne vzročne smeri med spremenljivkami, enkratno izvedena raziskava ne more dokazati enosmerne vzročne zveze, še posebno za spremenljivke, kakršni sta zdravje in družabnost, ampak lahko le podpre vrsto hipotetičnih smeri (Kline, 2005). Torej ne moremo popolnoma izločiti

možnosti nasprotno vzročnosti. Kline (2005) poudarja, da se da možnost nasprotno vzročnosti odpraviti z longitudinalno raziskavo, ki eksplicitno določa smer vzročnosti povezav in ugotavlja morebitne recipročne vzročnosti (kavzalnosti).

Literatura in viri

Abdullah, A. S. M., Wong, C. M., Yam, H. K., in Fielding, R. (2005). Factors Related to Non-Participation in Physical Activity among the Students in Hong Kong. *International Journal of Sports Medicine*, 26 (7), 611–615.

Ali, S. M., in Lindstrom, M. (2006). Psychosocial Work Conditions, Unemployment, and Leisure-Time Physical Activity: A Population-Based Study. *Scandinavian Journal of Public Health*, 34(2), 209–216.

Bartolj, T., in Slabe-Erker, R. (2011). Differences in Leisure Time Physical Activity Indicators between Transition and Non-Transition Countries in Quality of Life Context. Mimeo.

Beck, U., in Beck-Gernsheim, E. (1994). *Riskante Freiheiten. Individualisierung in modernen Gesellschaften*. Frankfurt: Suhrkamp.

Blair, S. N., Booth, M., Gyafas, I., Iwane, H., Mati, B., Matsudo, V., et al. (1996). Development of Public Policy and Physical Activity Initiatives Internationally. *Sports Medicine*, 21 (3), 157–163.

Blomstrand, A., Bjorkelund, C., Ariai, N., Lissner, L., in Bengtsson, C. (2009). Effects of Leisure-Time Physical Activity on Well-Being among Women: A 32-Year Perspective. *Scandinavian Journal of Public Health*, 37 (7), 706–712.

Brownson, R. C., Chiqui, J. F., Burgeson, C. R., Fisher, M. C., in Ness, R. B. (2010). Translating Epidemiology into Policy to Prevent Childhood Obesity: The Case for Promoting Physical Activity in School Settings. *Annals of Epidemiology*, 20 (6), 436–444.

Čebokli, N., Videmšek, M., Karpljuk, D., in Štihec, J. (2009). Analiza razlogov za vključevanje otrok v športno vadbo. *Šport*, 57(20–23), 1–2.

Dagkas, S., in Stathi, A. (2007). Exploring Social and Environmental Factors Affecting Adolescents' Participation in Physical Activity. *European Physical Education Review*, 13 (3), 369–384.

Droomers, M., Schrijvers, C. T. M., in Mackenbach, J. P. (2001). Educational Level and Decreases in Leisure Time Physical Activity: Predictors from the Longitudinal GLOBE Study. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 55 (8), 562–568.

- Dugan, S. A., Everson-Rose, S. A., Karavolos, K., Sternfeld, B., Wesley, D., in Powell, L. H. (2009). The Impact of Physical Activity Level on SF-36 Role-Physical and Bodily Pain Indices in Midlife Women. *Journal of Physical Activity & Health*, 6 (1), 33–42.
- Evrobarometer (2010). Sport and Physical Activity. Special Eurobarometer 334/Wave 72.3 – TNS Opinion & Social, Bruselj: EK.
- Evropska komisija (2007). Bela knjiga o športu, Luxembourg: Urad za uradne publikacije Evropskih skupnosti.
- Frisby, W., in Hoerber, L. (2002). Factors Affecting the Uptake of Community Recreation as Health Promotion for Women on Low Incomes. *Canadian Journal of Public Health - Revue Canadienne de Sante Publique*, 93 (2), 129–133.
- GESIS, 2009. Scholz, E., in Heller, M. (2009). ISSP Study Monitoring 2007. Technical Reports 2009/05. Mannheim: GESIS.
- Hughes, S. L., Seymour, R. B., Campbell, R. T., Whitelaw, N., in Bazzarre, T. (2009). Best-Practice Physical Activity Programs for Older Adults: Findings from the National Impact Study. *American Journal of Public Health*, 99 (2), 362–368.
- Humbert, M. L., Chad, K. E., Bruner, M. W., Spink, K. S., Muhajarine, N., Anderson, K. D., et al. (2008). Using a Naturalistic Ecological Approach to Examine the Factors Influencing Youth Physical Activity across Grades 7 to 12. *Health Education & Behavior*, 35 (2), 158–173.
- Humbert, M. L., Chad, K. E., Spink, K. S., Muhajarine, N., Anderson, K. D., Bruner, M. W., et al. (2006). Factors that Influence Physical Activity Participation among High- and Low-SES Youth. *Qualitative Health Research*, 16 (4), 467–483.
- Jurak, G. (2005) Športno nadarjeni otroci in mladina v slovenskem šolskem sistemu. Ljubljana: Fakulteta za šport, Inštitut za kineziologijo; Univerza na Primorskem, Znanstvenoraziskovalno središče, Inštitut za kineziološke raziskave, Založba Annales.
- Kline, R. B. (2005). Principles and Practice of Structural Equation Modeling: Methodology in the Social Sciences. New York: Guilford Press.
- Kovač, M. (ur.) (1995). Šport v Republiki Sloveniji: dileme in perspektive. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport. Kovač, M., Jurak, G., in Starc, G. (ur.) (2010). Youth Sport 2010 – book of abstracts. Ljubljana: Fakulteta za šport.
- Kustec Lipicer, S., Slabe Erker, R., Bartolj, T., in Grčić, I. (2011). Učinkovita državna podpora za športno aktivnost državljanov. Mednarodno primerjalni pregled – analiza ISSP podatkov, športne zakonodaje in javne politike. Ljubljana: Univerza v Ljubljani: Fakulteta za družbene vede, Inštitut za družbene vede, Center za politološke raziskave, Inštitut za ekonomska raziskovanja.
- Lee, J., Macdonald, D., in Wright, J. (2009). Young Men's Physical Activity Choices: The Impact of Capital, Masculinities, and Location. *Journal of Sport & Social Issues*, 33 (1), 59–77.
- Lewis, B., in Ridge, D. (2005). Mothers Reframing Physical Activity: Family Oriented Politicism, Transgression and Contested Expertise in Australia. *Social Science & Medicine*, 60 (10), 2295–2306.
- Lindstrom, M., Moghaddassi, M., in Merlo, J. (2003). Social Capital and Leisure Time Physical Activity: A Population Based Multilevel Analysis in Malmo, Sweden. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 57 (1), 23–28.
- Lloyd, K., in Little, D. E. (2010). Self-Determination Theory as a Framework for Understanding Women's Psychological Well-Being Outcomes from Leisure-Time Physical Activity. *Leisure Sciences*, 32 (4), 369–385.
- Luszczynska, A., Gibbons, F. X., Piko, B. F., in Tekozel, M. (2004). Self-Regulatory Cognitions, Social Comparison, and Perceived Peers' Behaviors as Predictors of Nutrition and Physical Activity: A Comparison among Adolescents in Hungary, Poland, Turkey, and USA. *Psychology & Health*, 19 (5), 577–593.
- Majerič, M., in Markelj, N. (2009). Analiza nekaterih dejavnikov ukvarjanja s športom pri študentih. *Šport*, 57(3–4), 14–17.
- Martinez-Gonzalez, M. A., Varo, J. J., Santos, J. L., De Irala, J., Gibney, M., Kearney, J., in Martinez, J. A. (2001). Prevalence of Physical Activity during Leisure Time in the European Union. *Medicine and Science in Sports and Exercise*, 33 (7), 1142–1146.
- McIntyre, C. A., in Rhodes, R. E. (2009). Correlates of Leisure-Time Physical Activity during Transitions to Motherhood. *Women & Health*, 49 (1), 66–83.
- Misra, K. B., Endemann, S. W., in Ayer, M. (2005). Leisure Time Physical Activity and Metabolic Syndrome in Asian Indian Immigrants Residing in Northern California. *Ethnicity & Disease*, 15 (4), 627–634.
- Osler, M., Clausen, J. O., Ibsen, K. K., in Jensen, G. B. (2001). Social Influences and Low Leisure-Time Physical Activity in Young Danish Adults. *European Journal of Public Health*, 11 (2), 130–134.
- Parks, S. E., Housemann, R. A., in Brownson, R. C. (2003). Differential Correlates of Physical Activity in Urban and

- Rural Adults of Various Socioeconomic Backgrounds in the United States. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 57 (1), 29–35.
- Pedersen, P. V., Kjoller, M., Ekholm, O., Gronbaek, M., in Curtis, T. (2009). Readiness to Change Level of Physical Activity in Leisure Time among Physically Inactive Danish Adults. *Scandinavian Journal of Public Health*, 37 (8), 785–792.
- Piko, B. (2000). Health-Related Predictors of Self-Perceived Health in a Student Population: The Importance of Physical Activity. *Journal of Community Health*, 25 (2), 125–137.
- Piko, B. F., in Keresztes, N. (2008). Sociodemographic and Socioeconomic Variations in Leisure Time Physical Activity in a Sample of Hungarian Youth. *International Journal of Public Health*, 53 (6), 306–310.
- Schreerder, J., Vandermeersch, H., Van Tuyckom, C., Hoekman, R., Breedveld, K., in Vos S. (2011). Understanding the Game Sport Participation in Europe. *Sport Policy & Management Report 10*. Leuven: KUL.
- Seabra, A. F., Mendonca, D. M., Goring, H. H. H., Thomis, M. A., in Maia J. A. (2008). Genetic and Environmental Factors in Familial Clustering in Physical Activity. *European Journal of Epidemiology*, 23 (3), 205–211.
- Seo, D. C., in Li, K. G. (2010). Leisure-Time Physical Activity Dose-Response Effects on Obesity among US Adults: Results from the 1999-2006 National Health and Nutrition Examination Survey. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 64 (5), 426–431.
- Shores, K. A., in West, S. T. (2010). Pursuing Leisure During Leisure-Time Physical Activity. *Journal of Physical Activity and Health*, 7 (5), 685–94.
- Sila, B. (2010): Delež športno dejavnih Slovencev in pogostost njihove športne dejavnosti. Šport. Priloga: športno-rekreativna dejavnost Slovencev 2008, 58, 94–99.
- Simoneti, M., in Nared, P. V. (2010). Green Oslo Symposium. Norwegian School of Management, Oslo.
- Stanis, S. A. W., Schneider, I. E., in Pereira, M. A. (2010). Parks and Health: Differences in Constraints and Negotiation Strategies for Park-Based Leisure Time Physical Activity by Stage of Change. *Journal of Physical Activity & Health*, 7(2), 273–284.
- Starc, G., in Sila, B. (2010). Kdo zmore in si zna privoščiti zdravje. Šport, Priloga: športno-rekreativna dejavnost Slovencev 2008, 58, 115–123.
- Steffen, L. M., Arnett, D. K., Blackburn, H., Shah, G., Armstrong, C., Luepker, R. V., in Jacobs, D. R. (2006). Population Trends in Leisure-Time Physical Activity: Minnesota Heart Survey, 1980-2000. *Medicine and Science in Sports and Exercise*, 38 (10), 1716–1723.
- Thorgensen-Ntoumani, C. (2009). An Ecological Model of Predictors of Stages of Change for Physical Activity in Greek Older Adults. *Scandinavian Journal of Medicine & Science in Sports*, 19 (2), 286–296.
- Van Tuyckom, C., in Scheerder, J. (2010a). A Multilevel Analysis of Social Stratification Patterns of Leisuretime Physical Activity among Europeans. Accepted for publication in *Science & Sports*.
- Van Tuyckom, C., in Scheerder, J. (2010b). Sport for All? Insight into Stratification and Compensation Mechanisms of Sporting Activity in the 27 European Union Member States. *Sport Education and Society*, 15 (4), 495–512.
- Woitak-Slubowska, D. (2008). Factors Determining Participation in Leisure Time Physical Activity among Former Athletes and Male non Athletes. *Journal of Human Kinetics*, 20, 111–120.

PORAZDELITEV PLAČ IN DOHODKOV ZAPOSLENIH V SLOVENIJI V OBDOBJU 1991–2009

dr. Tine Stanovnik, Ekonomska fakulteta Univerze v Ljubljani in Inštitut za ekonomska raziskovanja, Ljubljana
dr. Miroslav Verbič, Ekonomska fakulteta Univerze v Ljubljani in Inštitut za ekonomska raziskovanja, Ljubljana
UDK 338.31 (497.4)
JEL: J310, D310

Povzetek

V prispevku analiziramo neenakost v porazdelitvi dohodkov zaposlenih v Sloveniji v obdobju 1991–2009. Analiza temelji na dveh različnih dohodkovnih virih, ki pa oba izhajata iz podatkovne zbirke o dohodninskih zavezancih. Čeprav se je dohodkovna neenakost pri porazdelitvi dohodka zaposlenih v tem dolgem obdobju nekoliko povečala, je neenakost porazdelitve neto dohodka zaposlenih dokaj stabilna in kaže celo znake zniževanja. To pomeni, da se je progresivnost dohodnine v tem obdobju povečala, kar je ovrednoteno s Kakwanijevim indeksom progresivnosti. Progresivnost se je povečevala v skokih, predvsem ob novih dohodninskih zakonih. Izjema od tega pravila je zakon o dohodnini, ki je začel veljati leta 2007; z vidika progresivnosti je imel nevtralen učinek.

Ključne besede: dohodkovna neenakost, dohodkovne porazdelitve, plače, Slovenija

Abstract

This paper analyses the distribution of employee income in Slovenia in the period 1991–2009. The analysis is based on two different datasets, both derived from the personal income tax files. Separate analysis of these two datasets shows that income inequality of employees – based on an individual's gross income – has increased somewhat in this period. However, income inequality of employees' net income (i.e. net of employee social contributions and personal income tax) remained stable and was even reduced somewhat. In other words, personal income tax progressivity has increased substantially in this period of time. This was also established using the Kakwani's index of progressivity. Increases in progressivity came in leaps, as a rule following the introduction of new income tax legislation. The only exception was the income tax legislation that came into force in 2007, which did not change income tax progressivity.

Key words: income inequality, income distribution, wages, Slovenia

1. Uvod

Pričujoča analiza predstavlja nadaljevanje in »osvežitev« raziskav, ki so deloma že bile predstavljene domači in tuji strokovni javnosti. Leta 2005 je bil objavljen prispevek »Wage and income inequality in Slovenia, 1993–2002« v reviji *Post-Communist Economies* (Stanovnik in Verbič, 2005b), leta 2008 pa je bila v *IB reviji* objavljena raziskava »Analiza neenakosti v porazdelitvi dohodkov zaposlenih v Sloveniji v obdobju 1991–2005« (Stanovnik in Verbič, 2008).

Analiza se – tako kakor prejšnje – omejuje na proučevanje neenakosti v porazdelitvi dohodkov delovno aktivnega prebivalstva, natančneje zaposlenih oseb. Analiza torej ne vključuje samozaposlenih, kmetov in drugih aktivnih oseb, ki nimajo statusa zaposlene osebe. V raziskavi jemljemo kot statistično enoto zaposleno osebo, tj. posameznika. Če bi hoteli analizirati blaginjo prebivalstva, bi naša enota opazovanja seveda moralo biti gospodinjstvo. Kljub takšni »delnosti« pa analiza podaja dober vpogled v dohodkovno neenakost na ravni gospodinjstev. Velja namreč, da primarni dohodki

zaposlenih (tj. dohodki, ki ne vključujejo transferjev) predstavljajo več kakor 60 odstotkov razpoložljivih sredstev gospodinjstev, zato npr. povečana neenakost v porazdelitvi primarnih dohodkov zaposlenih nakazuje, da se tudi neenakost v porazdelitvi razpoložljivega dohodka gospodinjstev povečuje.

Glede delnosti analize lahko navedemo Binderja (1993, str. 308), ki je, sklicujoč se na ZDA, izjavil: »Če hočete razumeti porast dohodkovne neenakosti v osemdesetih letih, morate začeti z analizo porasta neenakosti v porazdelitvi plač.« Atkinson (1998, str. 19) je ob komentarju na to Blinderjevo opombo izjavil: »Se strinjam, toda ne smemo se ustaviti pri analizi plač.« Atkinsona to sicer ni motilo pri pripravi podrobne analize porazdelitve dohodkov od dela v dvajsetih državah OECD (Atkinson, 2008). Tudi v tem primeru gre za analizo na ravni posameznika.

V našem delu bomo nekaj več pozornosti namenili tudi vrhnjemu delu dohodkovne porazdelitve. V raziskovalnem smislu je to v zadnjih letih postal nekakšen »hit«, predvsem zaradi tega, ker je v nekaterih razvitih

državah prišlo do velikih sprememb prav v tem delu dohodkovne porazdelitve. Tako se najnovejša raziskava Atkinsona, Pikettyja in Saeza (2011) osredotoča zgolj na vrh porazdelitve in ugotavlja, da se je delež dohodka, ki gre zgornjemu odstotku, povečal v mnogih razvitih državah, medtem ko je v državah centralne Evrope ta delež v zadnjih desetih letih dokaj stabilen. Podobno tudi raziskava OECD (2008) kaže, da je dohodkovna neenakost v državah centralne Evrope (brez novih članic EU) primerjalno gledano zmerna. V zvezi s tem bi lahko rekli, da je Slovenija po svojih značilnostih podobna drugim državam centralne Evrope s stabilno in zmerno dohodkovno neenakostjo.

Zgradba našega dela je naslednja: v drugem razdelku predstavljamo oba podatkovna vira, ki smo ju pridobili in pripravili posebej za potrebe pričujoče analize. Nato v tretjem razdelku primerjamo nekatere ključne kazalce, kakor sta zaposlenost in povprečna plača, dobljene iz uradnih in pa že omenjenih podatkovnih virov. V četrtem razdelku prikazujemo strukturo bruto dohodka v obdobju 1991–2009 (dohodnino, delojemalčeve prispevke za socialno varnost in neto dohodek). V petem razdelku je predstavljena analiza dohodkovne neenakosti za obdobje 1991–2009, v šestem razdelku pa nekoliko podrobneje prikazujemo dinamiko dohodninske progresije, ki jo merimo s Kakwanijevim indeksom progresivnosti. Članek zaključujemo z nekaterimi ključnimi ugotovitvami.

2. Podatkovni viri

Analiza temelji na dveh podatkovnih virih. Oba vira nista splošno dostopna, temveč smo jih pridobili (posebej za namene te raziskave) od Statističnega urada RS in od Davčnega urada RS. Na kratko ju predstavljamo v nadaljevanju.

Podatkovni vir A

Ta podatkovni vir smo pridobili od Statističnega urada RS, ki je na podlagi statističnega registra delovno aktivnega prebivalstva (SRDAP) in dohodninske datoteke določil populacijo zaposlenih, ki hkrati zadošča dvema meriloma: (a) so zaposleni za polni delovni čas (kar pomeni, da je v registru navedeno, da oseba dela najmanj 36 ur na teden) in (b) so bili pri istem delodajalcu zaposleni celo leto. Podatki so podani v obliki tabel, pri čemer imamo 14 dohodkovnih razredov (vrstic) in 10 dohodkovnih virov (stolpcev). Posamezna celica vsebuje agregatne zneske, podano pa je tudi število zavezancev (v danem dohodkovnem razredu). Statistični urad je pripravil ločene tabele za javni sektor in zasebni sektor ter glede na spol (moški, ženske). To pomeni, da imamo za vsako leto štiri tabele (javni sektor – moški, javni sektor – ženske, zasebni sektor – moški, zasebni sektor – ženske). V posameznih vrsticah so podani tudi zneski akontacije dohodnine in zneski delojemalčevih socialnih prispevkov. Tabele so na voljo za obdobje 1993–2008.

Podatkovni vir B

Ta podatkovni vir smo pridobili od Davčnega urada RS. Gre za velike enostavne slučajne vzorce iz dohodninske datoteke. Vsak od teh letnih vzorcev vključuje okoli 60 tisoč dohodninskih zavezancev, kar predstavlja okoli 5 odstotkov vseh dohodninskih zavezancev. Za obdobje 2005–2009 smo od DURS-a dobili še večje vzorce, ki letno vključujejo okoli 10 odstotkov vseh dohodninskih zavezancev¹. Za vsakega zavezanca iz vzorca so podani podatki o starosti in spolu ter za vsak dohodkovni vir bruto znesek prejema, akontacija dohodnine in plačani socialni prispevki. Za razliko od podatkovnega vira A podatkovni vir B vsebuje tudi dokončno dohodninsko obveznost. Ta podatkovni vir se začneja z letom 1991.

Podatkovna vira imata svoje prednosti in pomanjkljivosti. Glede na Atkinsonovo klasifikacijo A/B/C (Atkinson, 2007; Atkinson, 2008) bi lahko oba podatkovna vira razvrstili v skupino A, tj. kot visoko kakovostne podatke. V primerjavi s podatkovnim virom B, podatkovni vir A daje možnosti za primerjavo neenakosti tudi med zaposlenimi v zasebnem in javnem sektorju. Po drugi strani pa se ta vir začneja z letom 1993 in torej ne vključuje zelo burnega začetnega obdobja tranzicije. Prav tako podatkovni vir vključuje samo podatke o akontaciji dohodnine, ne pa tudi podatkov o dokončni dohodninski obveznosti. Prav tako podatkovni vir A ne vključuje vseh zaposlenih, temveč samo tiste, ki so delali za polni delovni čas in so bili v posameznem letu zaposleni pri istem delodajalcu.

Podatkovni vir B predstavlja vzorec vseh dohodninskih zavezancev, tako da bo za analizo treba izluščiti skupino zaposlenih. Prav tako ni mogoče ugotavljati sektorja zaposlitve (zasebni, javni). Dodatna pomanjkljivost podatkovnega vira B je, da vsebuje letne podatke, tako da ne vemo, v kakšnem obdobju znotraj posameznega leta je bil dohodek ustvarjen. Tako je npr. posameznik – dohodninski zavezanec lahko prejemal dohodke le dva meseca in je kljub temu vključen v dohodninsko datoteko². Prednost tega podatkovnega vira je, da se začneja z letom 1991 in da vsebuje tudi podatke o dokončni dohodninski obveznosti. Ker gre za vzorec, so dobljene ocene podvržene statističnim napakam, vendar so glede na dejstvo, da gre za velike enostavne slučajne vzorce, tako da so ocene statističnih napak ocenjenih vrednosti zelo nizke.

3. Primerjava kazalcev, dobljenih iz podatkovnih virov in uradnih kazalcev Statističnega urada RS

V tem razdelku bomo podali primerjave posameznih kazalcev, pridobljenih na podlagi uporabljenih

¹ V naši analizi bomo dosledno uporabljali manjši, 5-odstotni vzorec za obdobje 1991–2004 in 10-odstotni vzorec za obdobje 2005–2009.

² Takšen posameznik bo seveda vključen v dohodninsko datoteko le, če njegovi dohodki presegajo znesek splošne olajšave.

podatkovnih virov (A in B). Oglejmo si najprej število zaposlenih. Uradni podatki o številu zaposlenih, ki jih objavlja Statistični letopis Statističnega urada, vključujejo vse zaposlene³. Podatkovni vir A je nekoliko ožji, ker vključuje (kakor smo že omenili) samo (a) zaposlene, ki delajo za polni delovni čas, tj. vsaj 36 ur tedensko in ki so hkrati bili pri istem delodajalcu zaposleni celo leto.

Pri podatkovnem viru B smo celotno število zaposlenih ocenili na podlagi vzorca. Zaposlene osebe smo izluščili iz vzorca na podlagi merila, da mora biti plača ali nadomestilo plače večje od nič. V prejšnjih raziskavah (Stanovnik in Verbič, 2005a) smo zaposlene izluščili na podlagi dveh kumulativnih meril, tj. zgornjega in dodatnega merila, da mora znesek regresa za letni dopust biti večji od nič. Drugo, dodatno merilo smo določili zato, ker je regres obvezni sestavni del plače, minimalni letni znesek pa je določen na podlagi pogajanj med socialnimi partnerji in določil v kolektivnih pogodbah⁴. Če je delavec zaposlen za čas, krajši od polnega delovnega časa, prejema sorazmerni del regresa⁵. Podobno je, če npr. delavec dela pri enem delodajalcu tri mesece v letu in prejme 3/12 minimalnega zneska regresa.

Ne glede na zakonska določila kaže, da številni delodajalci kršijo zakon in delavcem ne izplačujejo regresa; iz vzorca dohodninskih zavezancev ugotavljamo, da naj bi bilo takih delavcev kar okoli 10 odstotkov! Izločitev te skupine delavcev se nam – glede na nove ugotovitve – ni zdela smiselna. Zaradi tega smo se odločili, da v analizo vključimo vse osebe, ki so prejemale plačo in/ali nadomestila plač, pri čemer so upoštevana le nadomestila, ki jih izplačujejo delodajalci. S tem podajamo tudi nekoliko bolj »verodostojno« slika dejanskega stanja na trgu dela in stanja na področju dohodkovne neenakosti med vsemi zaposlenimi.

Tabela 1 podaja primerjavo števila zaposlenih na podlagi Statističnega letopisa, števila zaposlenih na podlagi podatkovnega vira A in ocenjeno število zaposlenih na podlagi podatkovnega vira B.

Podatke iz tabele 1 je treba dodatno pojasniti in komentirati. Število zaposlenih, podanih v Statističnih letopisih Statističnega urada RS, se nanaša na povprečno letno število zaposlenih. To število je do vključno leta 2004 pridobljeno iz dveh statističnih virov: ZAP/M in Statističnega registra delovno aktivnega prebivalstva (SRDAP), od leta 2005 pa le na podlagi SRDAP. Zaradi

³ Od leta 2005 ti podatki vključujejo tudi lastnike podjetij (tudi podjetij z enim zaposlenim) in posameznike, ki niso zavarovani kot samozaposlene osebe. Te osebe torej dejansko sami sebi izplačujejo plačo. Podatki o zaposlenih so pridobljeni iz Statističnega registra delovno aktivnega prebivalstva (SRDAP), ki ga vzdržuje Statistični urad RS.

⁴ Poleg kolektivnih pogodb je tu še dodatna zakonska prisila. Od leta 1994 dalje zneski, ki so presežali minimalni znesek regresa, niso zniževali osnove za davek od dohodka pravnih oseb. Od leta 1998 so zneski, ki so presežali minimalne zneske, obdavčeni tudi s socialnimi prispevki.

⁵ Tudi nekatere osebe, ki ne delajo polni delovni čas, prejemajo polni znesek regresa. Tako delavci, ki prejemajo nadomestilo plače za delo s skrajšanim delovnim časom od ZPIZ, prejemajo polni znesek regresa. Teh delavcev je med 10 in 15 tisoč, odvisno od leta (obdobje 1991–2005).

te spremembe zajetja je tudi nastal skok v podatku o številu zaposlenih za leto 2005. Glede zajetja zaposlenih oseb pri podatkovnem viru A lahko rečemo, da ta vir ne vključuje: (a) zaposlenih za nepolni delovni čas, (b) zaposlenih, ki so v danem letu spremenili delodajalca in (c) zaposlenih, ki niso bili v delovnem razmerju vseh 12 mesecev v letu.

Tabela 1: Število zaposlenih po različnih statističnih virih (v tisočih)

Leto	Statistični letopis	Podatkovni vir A	Podatkovni vir B
1991	746		762
1992	692		725
1993	666	525	741
1994	647	517	733
1995	642	533	743
1996	635	527	740
1997	651	528	736
1998	652	545	745
1999	671	563	747
2000	683	575	747
2001	695	584	755
2002	698	579	769
2003	699	570	763
2004	703	582	774
2005	732	596	764
2006	742	594	774
2007	766	606	779
2008	790	614	799
2009	752		798

Vir: Statistični letopis RS (SURS, 1992–2010); lastni izračuni.

Glede podatkovnega vira B lahko rečemo, da naj bi ta vir vključeval vse zaposlene v danem letu – razen tistih, ki imajo dohodke, manjše od splošne olajšave⁶. Je pa še ena, bistvena razlika med podatkovnim virom A ter uradnimi podatki SURS-a in podatki iz podatkovnega vira B. Pri podatkovnem viru B ne gre za letna povprečja, temveč se štejejo vse osebe, ki so bile zaposlene v danem letu, ne glede na zaposlitveni status in trajanje zaposlitve. Iz zgoraj povedanega izhaja, da je število zaposlenih na podlagi podatkovnega vira B za analitske potrebe manj uporabno, še posebej v obdobju hitrih sprememb na trgu dela.

Kaj lahko rečemo o plačah? Izračunane povprečne plače na podlagi podatkovnih virov A in B primerjamo s povprečno plačo, ki je objavljena v Statističnem letopisu RS. Povprečna plača, ki jo objavlja Statistični urad RS,

⁶ Tem zaposlenim osebam ni treba vložiti dohodninske napovedi in zato tudi niso vključeni v dohodninsko datoteko.

je izračunana na podlagi določenega restriktivnega nabora vseh zaposlenih⁷. Tako npr. leta 1991 pri izračunu niso bili upoštevani zaposleni v zasebnih podjetjih in zaposleni pri samozaposlenih. Nabor se je razširil že leta 1992, ko so bili vključeni zaposleni v večjih zasebnih podjetjih (s tremi ali več zaposlenimi). Od leta 2005 so v uradni izračun vključeni vsi zaposleni v zasebnih podjetjih, tako da so edina izključena skupina zaposleni pri samozaposlenih osebah. Ker ta izvzeta skupina delavcev praviloma prejema nizke »registrirane« plače, ne preseneča, da je »uradna« objavljena povprečna plača višja od povprečne plače, izračunane iz podatkovnega vira A, kakor je razvidno iz tabele 2.

Ocenjena povprečna plača na podlagi podatkovnega vira B je še nižja od vrednosti iz podatkovnega vira A. Pri podatkovnem viru B namreč povprečno plačo posameznika dobimo tako, da podatek o letnem znesku plače delimo z 12. Ta postopek je edini mogoč, saj ne vemo, koliko mesecev v danem letu je bila oseba zaposlena, prav tako tudi ne, ali je bila oseba zaposlena za polni delovni čas ali za čas, krajši od polnega.

Tabela 2: Povprečna plača po različnih podatkovnih virih

Leto	Statistični letopis	Podatki vir A	Podatki vir B
1991	16,8		15,4
1992	51,0		45,3
1993	75,4	77,5	68,3
1994	94,6	94,6	83,1
1995	112,0	108,8	97,1
1996	129,1	123,5	111,5
1997	144,3	135,4	123,0
1998	158,1	152,2	135,5
1999	173,2	166,5	149,1
2000	191,7	184,8	165,7
2001	214,6	206,3	184,9
2002	235,4	227,3	204,7
2003	253,2	248,5	221,7
2004	267,6	261,4	235,4
2005	277,3	275,5	252,0
2006	290,6	290,7	267,4
2007	1.285	1.286	1.184
2008	1.391	1.400	1.286
2009	1.439		1.319

Vir: Statistični letopis RS (SURs, 1992–2010); lastni izračuni.

Opomba: Za obdobje 1991–2006 so prikazane nominalne bruto plače v tisoč SIT, za obdobje 2007–2009 pa nominalne bruto plače v tisoč EUR.

⁷ Ob tem je treba izrecno opozoriti, da se pri izračunu povprečne plače upoštevajo zaposleni za določen in nedoločen čas, za polni delovni čas ali delovni čas, krajši od polnega. Osebi, ki je v danem letu delala le dva meseca, se povprečni mesečni dohodek izračuna na podlagi teh dveh mesecev.

Iz slike 1 vidimo zelo usklajeno, »sinhrono« gibanje realne povprečne bruto plače, ne glede na podatkovni vir. Ta je naraščala od leta 1993. Po pričakovanju najvišje realne vrednosti povprečne bruto plače v danem letu izkazuje uradni statistični vir, tj. Statistični letopis Statističnega urada RS. Najnižje vrednosti pričakovano izkazuje realna povprečna bruto plača podatkovnega vira B. Kakor smo omenili, se pri uradnem statističnem viru pri izračunu povprečne plače upošteva dejansko število mesecev dela oziroma zaposlitve. Tudi izračun povprečne vrednosti pri podatkovnem viru A je natančen, ker ta vir vključuje (poleg drugih pogojev) le osebe, ki so bile zaposlene celo leto. Pri podatkovnem viru B povprečno vrednost realne bruto plače izračunavamo, kakor da bi vsi zaposleni delali 12 mesecev, kar seveda ne drži.

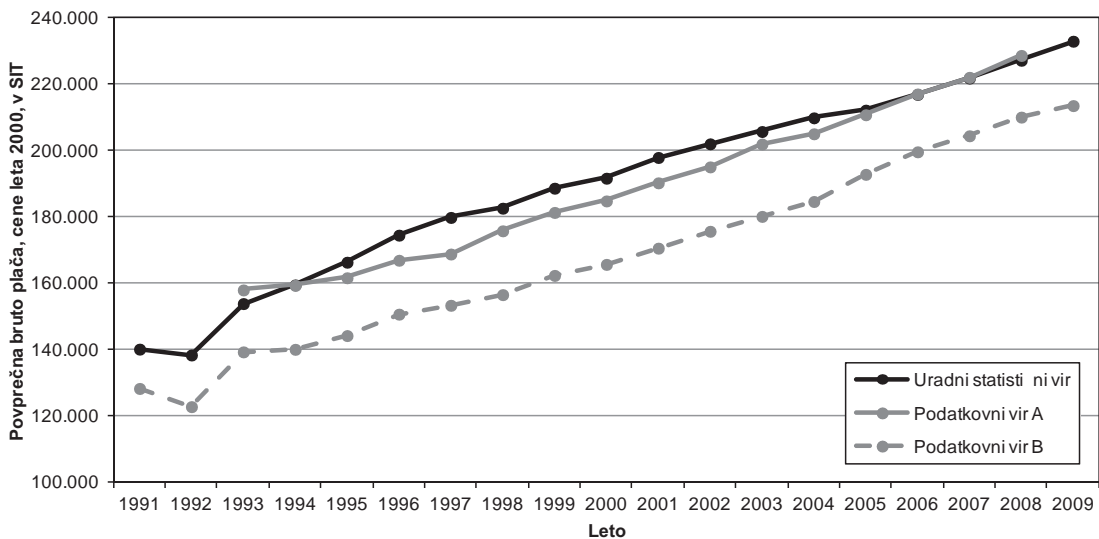
4. Struktura bruto dohodka: dohodnina, prispevki za socialno varnost in neto dohodek

V razdelku 3 smo ugotovili, da je realna povprečna plača naraščala od leta 1992 dalje. Ta ugotovitev drži ne glede na to, kateri podatkovni vir uporabimo. Velja poudariti, da je bil porast neto dohodka še večji od porasta bruto dohodka. To je razvidno iz tabele 3 in (še bolj) iz tabele 4, ki kaže, da se je delež neto dohodka v bruto dohodku zaposlenih v obdobju od osamosvojitve do leta 2009 povečeval. Zrcalna podoba tega povečevanja je trendno zmanjševanje deleža dohodnine v bruto dohodku zaposlenih. To zmanjševanje je izrazitejše pri podatkovnem viru B, kjer »dohodnina« predstavlja dokončno dohodninsko obveznost, medtem ko pri podatkovnem viru A prikazani podatek predstavlja zgolj akontacijo dohodnine. Zaradi boljše primerjave smo tudi za podatkovni vir B izračunali delež akontacije dohodnine v celotnem bruto dohodku zaposlenih. Primerjava akontacij dohodnine (podatkovnega vira A in B) je prikazana na sliki 2, iz katere je razvidno njuno zelo »sinhrono« gibanje.

Tabela 4 kaže, da se je delež (dejansko plačane) dohodnine zmanjšal od 14,9 odstotka leta 1991 na 12,6 odstotka bruto dohodka zaposlenih leta 2009, medtem ko se je delež delojemalčevih socialnih prispevkov v istem obdobju zmanjšal od 22,9 odstotka na 20,3 odstotka bruto dohodka zaposlenih. Tako pri dohodnini kakor pri socialnih prispevkih je zmanjšanje posledica zakonskih sprememb; pri dohodnini je do skokovitih zmanjšanj prišlo v letih 1994, 2005 in 2007, tj. v letih, ko je začela veljati nova dohodninska zakonodaja. Zmanjševanje deleža socialnih prispevkov zaznavamo predvsem v prvih letih tranzicije, ko se je (do vključno leta 1994) zmanjševal delež delojemalčevih socialnih prispevkov.

Slika 1: Realna bruto plača (v cenah leta 2000) v tolarjih, 1991–2009

Vir: Statistični letopis RS (SURS, 1992–2010); lastni izračuni.

Opomba: Za preračun nominalnih bruto plač v realne je uporabljen indeks cen življenjskih potrebščin. Za obdobje 2007–2009 so bruto plače preračunane iz EUR v SIT po tečaju 239,64 SIT/EUR.

Tabela 3: Akontacija dohodnine, socialni prispevki in »neto« dohodek kot delež bruto dohodka zaposlenih, podatkovni vir A

Leto	Bruto dohodek	Akontacija dohodnine	Delojemalčevi socialni prispevki	»Neto« dohodek
1993	1,000	0,140	0,218	0,642
1994	1,000	0,142	0,205	0,654
1995	1,000	0,143	0,200	0,658
1996	1,000	0,146	0,198	0,656
1997	1,000	0,145	0,198	0,657
1998	1,000	0,147	0,202	0,652
1999	1,000	0,148	0,202	0,649
2000	1,000	0,150	0,204	0,647
2001	1,000	0,150	0,204	0,646
2002	1,000	0,151	0,204	0,645
2003	1,000	0,152	0,204	0,644
2004	1,000	0,152	0,203	0,645
2005	1,000	0,142	0,201	0,657
2006	1,000	0,144	0,204	0,653
2007	1,000	0,131	0,204	0,665
2008	1,000	0,134	0,204	0,662

Vir: Lastni izračuni.

Opomba: Pri »neto« dohodku je pri izračunu upoštevana le akontacija dohodnine.

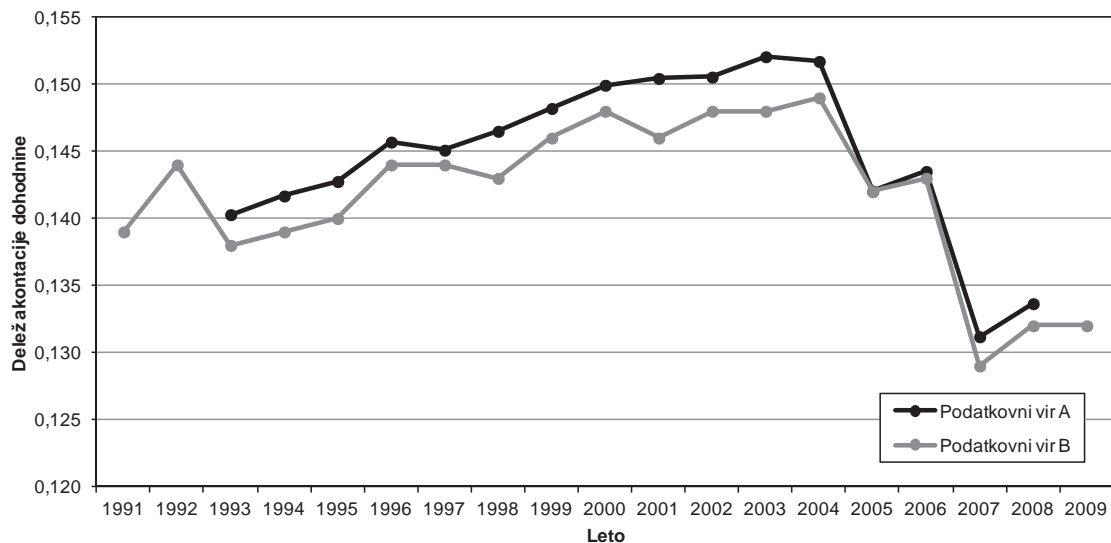
Tabela 4: Dohodek, socialni prispevki in neto dohodek kot delež bruto dohodka zaposlenih, podatkovni vir B

Leto	Bruto dohodek	Dohodnina	Delojemalčevi socialni prispevki	Neto dohodek
1991	1,000	0,149	0,229	0,623
1992	1,000	0,146	0,226	0,628
1993	1,000	0,147	0,217	0,636
1994	1,000	0,136	0,203	0,661
1995	1,000	0,139	0,197	0,664
1996	1,000	0,141	0,195	0,664
1997	1,000	0,140	0,195	0,664
1998	1,000	0,138	0,199	0,663
1999	1,000	0,139	0,200	0,661
2000	1,000	0,139	0,200	0,661
2001	1,000	0,138	0,202	0,660
2002	1,000	0,141	0,201	0,658
2003	1,000	0,141	0,201	0,658
2004	1,000	0,143	0,201	0,657
2005	1,000	0,133	0,199	0,668
2006	1,000	0,133	0,201	0,665
2007	1,000	0,126	0,201	0,673
2008	1,000	0,128	0,201	0,672
2009	1,000	0,126	0,203	0,671

Vir: Lastni izračuni.

Slika 2: Delež akontacije dohodnine v bruto dohodku zaposlenih

Vir: Lastni izračuni.

Od osamosvojitve do leta 2009 ni prišlo samo do sprememb v agregatni obremenitvi z dohodnino, temveč tudi do velikih sprememb v porazdelitvi tega davčnega bremena. To je razvidno iz tabel 5 in 6, ki kažeta strukturo plačane akontacije dohodnine oziroma strukturo plačane dohodnine po dohodkovnih skupinah. Tudi tu obravnavamo le zaposlene osebe. Spremembe v strukturi so – razumljivo – izrazitejše pri podatkovnem viru B (tabela 6), ki prikazuje strukturo plačane dohodnine. Poleg tega tabela 6 vključuje vse

zaposlene, ki so oddali dohodninski obrazec, medtem ko tabela 5 vključuje – kakor smo že pojasnili – le zaposlene za polni delovni čas, ki niso spreminjali delodajalca v danem letu. V obeh tabelah posebej prikazujemo tudi delež dohodnine, ki ga plačuje zgornjih 5 % in zgornji 1 % zaposlenih.

Spremembe v strukturi plačane dohodnine nastanejo na več načinov: (a) zaradi zakonskih sprememb, ki vključujejo spremembe dohodninskih razredov,

Tabela 5: Struktura akontacije dohodnine po dohodkovnih razredih, podatkovni vir A

Leto	Najnižjih 20 %	Kvintilni razredi od 2 do 4	Najvišjih 20 %	Najvišjih 5 %	Najvišji 1 %
1993	7,33	45,64	47,03	21,03	7,34
1994	5,56	41,36	53,08	26,00	9,58
1995	5,48	40,61	53,91	26,55	9,58
1996	5,55	40,15	54,30	26,87	9,76
1997	5,44	39,92	54,63	27,22	10,00
1998	5,47	39,36	55,17	27,70	10,64
1999	5,33	38,82	55,85	28,13	10,78
2000	5,34	39,19	55,47	27,81	10,72
2001	5,42	38,85	55,73	27,67	10,66
2002	5,51	39,22	55,27	27,12	10,59
2003	5,49	39,08	55,43	26,86	10,45
2004	5,69	39,12	55,18	26,48	10,34
2005	4,67	37,73	57,60	27,94	11,06
2006	4,65	38,45	56,91	27,11	10,59
2007	4,85	37,38	57,77	28,78	11,47
2008	4,33	38,00	57,66	28,35	10,92

Vir: Lastni izračuni.

Tabela 6: Struktura plačane dohodnine po dohodkovnih razredih, podatkovni vir B

Leto	Najnižjih 20 %	Kvintilni razredi od 2 do 4	Najvišjih 20 %	Najvišjih 5 %	Najvišji 1 %
1991	6,61	49,36	44,03	19,01	6,99
1992	5,60	47,54	46,86	21,62	8,28
1993	5,26	46,73	48,01	22,31	8,37
1994	2,31	39,67	58,02	29,48	11,70
1995	2,37	39,30	58,33	29,50	11,23
1996	2,43	38,15	59,42	30,51	12,03
1997	2,37	37,71	59,93	31,29	12,38
1998	2,43	37,34	60,23	31,66	13,18
1999	1,10	36,71	62,19	33,12	13,51
2000	1,01	36,49	62,49	33,54	14,29
2001	2,30	36,97	60,74	31,25	12,55
2002	2,28	36,46	61,26	31,75	12,89
2003	2,31	36,85	60,84	31,32	13,06
2004	2,34	36,58	61,08	31,91	13,49
2005	1,55	34,42	64,02	33,52	14,08
2006	1,74	35,19	63,07	32,50	13,70
2007	2,01	34,86	63,14	33,44	13,33
2008	0,86	35,01	64,13	33,95	13,63
2009	0,72	35,23	64,04	33,12	13,01

Vir: Lastni izračuni.

stopenj in olajšav, (b) zaradi sprememb v dohodkovni porazdelitvi in (c) zaradi zakonskih rešitev, ki vsebujejo »neprimerno« usklajevanje dohodninske lestvice. Za ponazoritev posledic »neprimerne« usklajevanja lahko navedemo primer, da se dohodninska lestvica usklajuje na podlagi rasti cen (in ne na podlagi rasti plač). Takšno usklajevanje povzroči naraščanje števila zavezancev v višjih dohodninskih razredih, ker je rast povprečne plače praviloma višja od rasti cen. V Sloveniji so se dohodninske lestvice vse do leta 2004 usklajevale na podlagi rasti povprečne plače. Zakon o dohodnini, sprejet maja 2004 (ZDoh-1, Uradni list RS 54/2004)⁸, je določil usklajevanje na podlagi rasti cen življenjskih potrebščin in takšen način usklajevanja je določen tudi v zakonu o dohodnini, sprejetem leta 2006 (ZDoh-2, Uradni list RS 117/2006). Vpliv sprememb v dohodkovni porazdelitvi na strukturo plačane dohodnine je prikazan v tabeli 6. Hitro povečevanje dohodkovne neenakosti v letih od 1991 do 1993 je povzročilo občutno povečanje dohodnine, ki ga je plačeval zgornji kvintilni razred, ter zmanjševanje deleža dohodnine, ki so ga plačevali spodnji kvintilni razred in »srednji« kvintilni razredi (od 2 do 4).

Do največjih sprememb v strukturi plačane dohodnine je nedvomno prišlo zaradi zakonskih sprememb. Tako npr. »kvantni« skok v deležih dohodnine, ki ga plačujejo

dohodkovne skupine, zaznavamo leta 1994, ko je začel veljati novi dohodninski zakon (Zdoh, Uradni list RS 71/93). Ta zakon je bistveno spremenil dohodninsko lestvico in uvedel splošno olajšavo (v višini 11 odstotkov povprečne plače), ki jo prejšnji zakon ni poznal. S tem se je občutno znižala dohodninska obremenitev za zavezance z nizkimi dohodki ter zvišala za zaposlene z visokimi dohodki.

Nadaljnji velik upad deleža dohodnine, ki ga je plačeval spodnji kvintilni razred, je nastal s sprejetjem Zakona o izjemnem znižanju davčne obveznosti (ZIZDO) maja 2000 (Uradni list RS 44/2000). Ta zakon je za leti 1999 (torej za nazaj) in 2000 določil znižanje davčne obveznosti za dohodninske zavezance z nizkimi dohodki. Šlo je pač za predvolilno potezo takratne vlade dr. Janeza Drnovška. Ker ni bilo nobene »spremljajoče« aktivnosti, se je delež dohodnine v spodnjem kvintilnem razredu leta 2001 spet dvignil na raven iz leta 1998. Do nadaljnjih sprememb je prišlo leta 2005, ko je začel veljati ZDoh-1, ki je precej povišal znesek splošne olajšave. Že konec istega leta je prišlo do novih sprememb (Uradni list RS 115/2005), od katerih je najpomembnejša zagotovo izločitev nekaterih oblik dohodka od kapitala iz celovite obdavčitve z dohodnino. Tako so z 20-odstotno stopnjo obdavčene obresti, dividende in kapitalski dobički.

Povsem nov zakon, ZDoh-2, je začel veljati leta 2007 (Uradni list RS 117/2006) in je poenostavil dohodninsko

⁸ Ta dohodninski zakon je določil usklajevanje lestvice na podlagi rasti cen življenjskih potrebščin, podobno tudi ZDoh-2.

lestvico (število razredov se je zmanjšalo od pet na tri) ter mejno stopnjo v najvišjem razredu znižal s 50 odstotkov na 41 odstotkov. Zakonodajalci na tem področju niso mirovali in so v začetku leta 2008 (Uradni list RS 10/2008) sprejeli pomembne novosti – predvsem diferencirano splošno olajšavo, ki je odvisna od posameznikovega dohodka pred obdavčitvijo; višji ko je dohodek, nižja je splošna olajšava⁹. Zelo verjetno so bile razlog za takšno, »nenavadno« splošno olajšavo, ki je povsem v nasprotju z davčno doktrino, predvsem bližajoče se državnozborske volitve. Razumljivo se je ponovno občutno zmanjšal delež dohodnine, ki ga plačuje spodnji kvintilni razred zavezancev – zaposlenih oseb (primerjaj tudi Majcen in dr. 2009). Še več. Rečemo lahko, da v zgodovini samostojne Slovenije spodnji kvintilni razred (dohodninskih zavezancev – zaposlenih oseb) še nikoli ni plačeval tako malo dohodnine kakor v zadnjih letih.

5. Dohodkovna neenakost

Kaj lahko rečemo o dohodkovni porazdelitvi, pri čemer imamo v mislih bruto dohodke zaposlenih oseb? Tabeli 7 in 8 podajata dohodkovno strukturo po kvintilnih razredih ter še posebej za zgornjih 5 % in zgornji 1 % zavezancev – zaposlenih.

Oba podatkovna vira kažeta, da je v tem obdobju prišlo do rahlega povečanja dohodkovne neenakosti; deleži bruto dohodka spodnjega kvintilnega razreda in kvintilnih razredov od 2 do 4 so se nekoliko zmanjšali, povečal pa se je delež prizgornjem kvintilnem razredu. Če iz obravnave izločimo prva tri leta tranzicije, tj. obdobje 1991–1993, so spremembe v dohodkovni neenakosti zelo skromne. Zdi se, da je še zlasti »dinamično« dogajanje na zgornjem delu dohodkovne porazdelitve. Tako se je na podlagi podatkovnega vira A delež bruto dohodka zgornjega kvintilnega razreda od leta 1993 do leta 2008 povečal za 2,38 odstotne točke (z 38,13 odstotka na 40,51 odstotka), vendar je velik del tega povečanja v zgornjem 1 % zaposlenih – dohodninskih zavezancev. Pri tem zgornjem 1 % zaposlenih se je delež povečal za 0,89 odstotnih točk (z 4,69 % na 5,58 %). Podobna ugotovitev izhaja tudi iz tabele 8, ki prikazuje strukturo bruto dohodka po podatkovnem viru B. V obdobju 1993–2008 je zgornji kvintilni razred povečal svoj delež za 1,92 odstotne točke (s 40,01 % na 41,93 %), ob tem pa je samo zgornji 1 % povečal svoj delež za 0,88 odstotne točke (s 5,25 % do 6,13 %).

Podobno »zgodbo« o dohodkovni neenakosti lahko sestavimo tudi iz sumarnih kazalcev dohodkovne neenakosti, ki so prikazani v tabelah 9 in 10. Ti tabeli kažeta Ginijeve koeficiente dohodkovne neenakosti (za bruto dohodek) ter koeficiente koncentracije za dohodnino, delojemalčeve socialne prispevke ter za neto dohodek. Iz primerjave rezultatov, prikazanih v teh

Tabela 7: Struktura bruto dohodka zaposlenih po dohodkovnih razredih, podatkovni vir A

Leto	Najnižjih 20 %	Kvintilni razredi od 2 do 4	Najvišjih 20 %	Najvišjih 5 %	Najvišji 1 %
1993	9,60	52,27	38,13	14,83	4,69
1994	9,66	51,65	38,69	15,76	5,09
1995	9,33	51,40	39,27	16,05	5,08
1996	9,34	51,00	39,66	16,37	5,27
1997	9,16	51,02	39,82	16,50	5,35
1998	9,21	50,58	40,21	16,82	5,66
1999	9,01	50,18	40,81	17,24	5,84
2000	9,06	50,27	40,67	17,05	5,76
2001	9,16	49,93	40,91	17,03	5,75
2002	9,25	50,12	40,63	16,73	5,69
2003	9,23	49,90	40,87	16,75	5,70
2004	9,42	49,73	40,85	16,69	5,72
2005	9,44	49,79	40,77	16,63	5,81
2006	9,48	50,15	40,37	16,13	5,43
2007	9,34	50,08	40,59	16,45	5,75
2008	9,21	50,27	40,51	16,35	5,58

Vir: Lastni izračuni.

⁹ Zavezanci z letnim bruto dohodkom do 6.800 evrov so imeli v letu 2008 za 4.959,60 evra splošnih olajšav; zavezanci z letnim bruto dohodkom od 6.801 do 9.000 za 3.959,60 evra in zavezanci z letnim dohodkom nad 9.001 pa za 2.959,60 evrov splošnih olajšav.

Tabela 8: **Struktura bruto dohodka zaposlenih po dohodkovnih razredih, podatkovni vir B**

Leto	Najnižjih 20 %	Kvintilni razredi od 2 do 4	Najvišjih 20 %	Najvišjih 5 %	Najvišji 1 %
1991	8,36	54,07	37,57	14,23	4,52
1992	7,64	53,16	39,20	15,58	5,15
1993	7,20	52,79	40,01	16,04	5,25
1994	7,11	52,30	40,59	16,91	5,65
1995	7,20	51,83	40,97	17,09	5,53
1996	7,33	51,05	41,62	17,56	5,87
1997	7,37	50,86	41,77	17,82	5,94
1998	7,46	50,64	41,90	18,00	6,32
1999	7,26	49,99	42,74	18,62	6,41
2000	7,22	49,96	42,82	18,75	6,73
2001	7,51	50,17	42,32	17,90	6,08
2002	7,49	49,81	42,69	18,21	6,24
2003	7,52	49,99	42,49	17,99	6,29
2004	7,58	49,66	42,76	18,34	6,53
2005	7,64	49,84	42,52	18,06	6,35
2006	7,93	49,95	42,12	17,64	6,21
2007	8,14	50,05	41,81	17,45	6,04
2008	8,12	49,95	41,93	17,62	6,13
2009	8,03	50,03	41,93	17,28	5,93

Vir: Lastni izračuni.

dveh tabelah, izhaja, da je Ginijev koeficient, dobljen na podlagi podatkovnega vira B, dosledno višji od Ginijevega koeficienta, dobljenega na podlagi podatkovnega vira A. To je tudi razumljivo, kajti podatkovni vir B vključuje bolj mešano skupino zaposlenih. Za razliko od podatkovnega vira A, podatkovni vir B vključuje tudi tiste, ki so delali s skrajšanim delovnim časom, tiste, ki niso delali celo leto, tiste, ki so menjali službo itd. Ginijev koeficient je pri obeh serijah (A in B) dosegel vrh konec devetdesetih let, v prvih letih novega tisočletja pa se je vrednost tega koeficienta celo rahlo znižala.

Kakšno je pojasnilo za veliko povečanje Ginijevega koeficienta v začetku devetdesetih let, ki je še posebej izrazito vidno v tabeli 10, ki vključuje tudi zelo burni leti 1991 in 1992? Nedvomno se je »kompresija« plač, značilna za naše socialistično in samoupravno obdobje, povsem odprla v prvih letih tranzicije in s tem se je razpršitev plač bistveno povečala. Nedvomno lahko veliko povečanje neenakosti v bruto dohodkih zaposlenih pripišemo tudi neurejenemu institucionalnemu okolju, ki je značilno za začetna leta tranzicije. Štoka-Debevec (1997, str. 176) navaja, da so bili šele leta 1994 vzpostavljeni trdnejši mehanizmi socialnega sporazumevanja, in sicer z dogovorom o politiki plač in z ustanovitvijo Ekonomsko-socialnega sveta – tristranskega organa delodajalcev, delojemalcev in vlade.

Leta 1995 je državni zbor sprejel Zakon o izvajanju dogovora o politiki plač in drugih prejemkov zaposlenih

v gospodarstvu in socialnega sporazuma za leto 1995 ter o najvišji in najnižji plači (Uradni list RS 29/95). S tem se je dejansko uvedel institut minimalne plače. Minimalna plača se je tudi za leto 1996 določala v okviru socialnega sporazuma (in zakona o izvajanju socialnega sporazuma), od leta 1997 dalje pa se je minimalna plača določala v posebnem zakonu. Torej so primerni družbeni mehanizmi preprečili nadaljnje povečevanje dohodkovne neenakosti.

Kaj lahko rečemo o dohodnini in njenem vplivu na dohodek po obdavčitvi? Kakor je razvidno iz tabel 9 in 10, je povečanje neenakosti v porazdelitvi neto dohodkov zaposlenih precej manj izrazito kakor povečanje neenakosti v porazdelitvi bruto dohodkov. Zasluge za to gre pripisati precej močni progresiji naše dohodnine. Iz primerjave vrednosti koeficientov koncentracije za akontacijo dohodnine (tabela 9) in vrednosti koeficientov koncentracije plačane dohodnine (tabela 10) za leti 1993 in 1994 je razvidno, da se je progresija občutno povečala ob uvedbi novega dohodninskega zakona v letu 1994. Nova dohodninska zakonodaja je očitno presenetila prav vse in posledično se je leta 1994 neenakost v porazdelitvi neto dohodka zaposlenih zmanjšala. Na podlagi podatkovnega vira A se je koeficient koncentracije za »neto« dohodek med letoma 1993 in 1994 zmanjšal od 0,259 na 0,248, pri podatkovnem viru B pa se je koeficient koncentracije zmanjšal od 0,307 na 0,291. Zaradi že omenjenega

Tabela 9: Ginijev koeficient za bruto dohodek in koeficienti koncentracije za akontacijo dohodnine, delodajalčeve socialne prispevke ter »neto« dohodek, podatkovni vir A

Leto	Ginijev koeficient za bruto dohodek	Koeficient koncentracije za akontacijo dohodnine	Koeficient koncentracije za delojemalčeve socialne prispevke	Koeficient koncentracije za »neto« dohodek
1993	0,282	0,389	0,279	0,259
1994	0,285	0,464	0,282	0,248
1995	0,295	0,472	0,293	0,257
1996	0,299	0,476	0,295	0,261
1997	0,302	0,480	0,297	0,265
1998	0,305	0,485	0,302	0,266
1999	0,313	0,492	0,309	0,273
2000	0,312	0,490	0,310	0,272
2001	0,314	0,491	0,312	0,273
2002	0,310	0,486	0,308	0,269
2003	0,311	0,486	0,309	0,270
2004	0,308	0,480	0,303	0,269
2005	0,308	0,514	0,304	0,264
2006	0,303	0,509	0,305	0,258
2007	0,307	0,510	0,307	0,266
2008	0,307	0,515	0,308	0,265

Vir: Lastni izračuni.

»interventnega« zakona (ZIZDO) iz leta 2000 se je koeficient koncentracije dohodnine pri seriji B v letih 1999 in 2000 zelo povečal. Serija B namreč upošteva dokončno dohodninsko obveznost. Ta zakon je določil zniževanje obračunane dohodnine in ni vplival na določanje akontacije dohodnine, zato tudi ne zaznavamo izrazitih sprememb v koeficientu koncentracije pri seriji A. Ob tem se zastavlja zanimivo raziskovalno vprašanje, na katerega nimamo odgovora, namreč, ali je zakon o izjemnem znižanju davčne obveznosti nastal kot odgovor na povečanje dohodkovne neenakosti v letu 1999?

Kaj lahko rečemo o vrednostih koeficienta koncentracije za delojemalčeve socialne prispevke? Če bi bili vsi dohodki zaposlenih obdavčeni z delojemalčevimi socialnimi prispevki, potem bi bil koeficient koncentracije za delojemalčeve socialne prispevke enak Ginijevemu koeficientu za bruto dohodek. Vendar to ne drži; regres za letni dopust (ki predstavlja okoli 5 % bruto dohodka zaposlenih) ni obdavčen s socialnimi prispevki¹⁰, od leta 2000 pa so tudi minimalni zneski regresa enaki v gospodarskih in t.i. »negospodarskih« panogah in le redki delodajalci izplačujejo višje regrese od minimalno določenega zneska. Ker torej vsi zaposleni večinoma prejemajo enake zneske regresa, je posledica neobdavčitve tega dohodkovnega vira s socialnimi prispevki, da je koeficient koncentracije delojemalčevih prispevkov za socialno varnost višji od Ginijevega

koeficienta bruto dohodka¹¹. Socialni prispevki se ne plačujejo od dohodkov od kapitala, kapitalskih dobičkov in nekaterih oblik pogodbenega dela (med drugim tudi avtorskih honorarjev). Ker so ti dohodki v glavnem med višjimi dohodkovnimi razredi, to pomeni, da je koeficient koncentracije za delojemalčeve socialne prispevke nižji od Ginijevega koeficienta bruto dohodka¹².

Tretji faktor, ki lahko vpliva na razmerje med koeficientom koncentracije delojemalčevih socialnih prispevkov in Ginijevim koeficientom bruto dohodka, je prispevna osnova za socialne prispevke, ki je navzdol omejena. Tako za prispevke za pokojninsko in invalidsko zavarovanje prispevna osnova za zaposlene ne more biti nižja od minimalne plače. To velja od leta 2000 dalje, vendar je bila tudi pred tem letom najnižja možna osnova zakonsko določena¹³. To pravilo vpliva na to, da je koeficient koncentracije delojemalčevih socialnih prispevkov nižji od Ginijevega koeficienta za bruto dohodek. Iz tabel 9 in 10 izhaja, da je bil koeficient koncentracije delojemalčevih socialnih prispevkov v zelo dolgem obdobju 1991—2005 nekoliko nižji od

¹¹ To pomeni, da regres predstavlja večji delež bruto dohodka pri zaposlenih z nizkimi dohodki v primerjavi z zaposlenimi z visokimi dohodki.

¹² Dohodki od kapitala predstavljajo večji delež bruto dohodka pri zaposlenih z visokimi dohodki v primerjavi z zaposlenimi z nizkimi dohodki.

¹³ Na podlagi zakona o pokojninskem in invalidskem zavarovanju iz leta 1992 ta osnova ni mogla biti nižja od najnižje pokojninske osnove, povečane za davke in prispevke, določene po tem zakonu (231. člen zakona).

¹⁰ Govorimo o zneskih, ki ne presegajo zneska minimalno dogovorjenega regresa, kakor je določen v kolektivnih pogodbah.

Tabela 10: Ginijev koeficient za bruto dohodek in koeficienti koncentracije za plačano dohodnino, delodajalčeve socialne prispevke ter neto dohodek, podatkovni vir B

Leto	Ginijev koeficient za bruto dohodek	Koeficient koncentracije za plačano dohodnino	Koeficient koncentracije za delojemalčeve socialne prispevke	Koeficient koncentracije za neto dohodek
1991	0,290	0,360	0,285	0,276
1992	0,313	0,395	0,309	0,296
1993	0,326	0,411	0,323	0,307
1994	0,330	0,523	0,330	0,291
1995	0,333	0,525	0,331	0,294
1996	0,339	0,535	0,335	0,298
1997	0,340	0,540	0,335	0,299
1998	0,341	0,541	0,338	0,299
1999	0,351	0,573	0,348	0,305
2000	0,352	0,576	0,350	0,306
2001	0,345	0,547	0,346	0,302
2002	0,348	0,553	0,349	0,304
2003	0,346	0,549	0,346	0,302
2004	0,347	0,552	0,346	0,303
2005	0,345	0,586	0,344	0,297
2006	0,337	0,576	0,342	0,289
2007	0,333	0,572	0,336	0,287
2008	0,334	0,596	0,336	0,284
2009	0,336	0,599	0,339	0,285

Vir: Lastni izračuni.

Ginijevega koeficienta za bruto dohodek. Očitno je prevladal drugi faktor, tj. vpliv dohodkov od kapitala.

Od leta 2006 je koeficient koncentracije delojemalčevih socialnih prispevkov dosledno višji od Ginijevega koeficienta bruto dohodka. Kaj se je zgodilo? Spremembe v dohodninskem zakonu koncem leta 2005 so uvedle cedularnost in iz dohodninske napovedi izločile skoraj vse oblike dohodka od kapitala in kapitalske dobičke, tako da se ti dohodki ne upoštevajo pri izračunu dohodkovne neenakosti bruto dohodka. Ta sprememba je vplivala na spremembo relativnega razmerja med koeficientom koncentracije delojemalčevih prispevkov za socialno varnost, pa tudi na spremembo (nižjo vrednost) Ginijevega koeficienta za leto 2006 in naslednja leta.

6. Dodatni pogled na dohodninsko progresijo

Kako progresivna je slovenska dohodnina in kakšna je dinamika te progresivnosti? Iz tabele 9 (podatkovni vir A) in še zlasti iz tabele 10 (podatkovni vir B) je razvidno, da so dohodki zaposlenih po obdavčitvi z dohodnino in socialnimi prispevki precej bolj »izenačeni« v primerjavi z

dohodki pred obdavčitvijo. To pomeni, da so koeficienti koncentracije za »neto« dohodek (podatkovni vir A) oziroma neto dohodek (podatkovni vir B) manjši od Ginijevih koeficientov za bruto dohodek. To tudi pomeni, da je dohodnina progresivni davek, ki relativno bolj obdavčuje zavezance z visokimi dohodki.

Obstaja nekaj mer dohodninske progresivnosti. Ena teh je Musgrave-Thinova (1948) mera, ki je podana z izrazom:

$$MT = G - G^*,$$

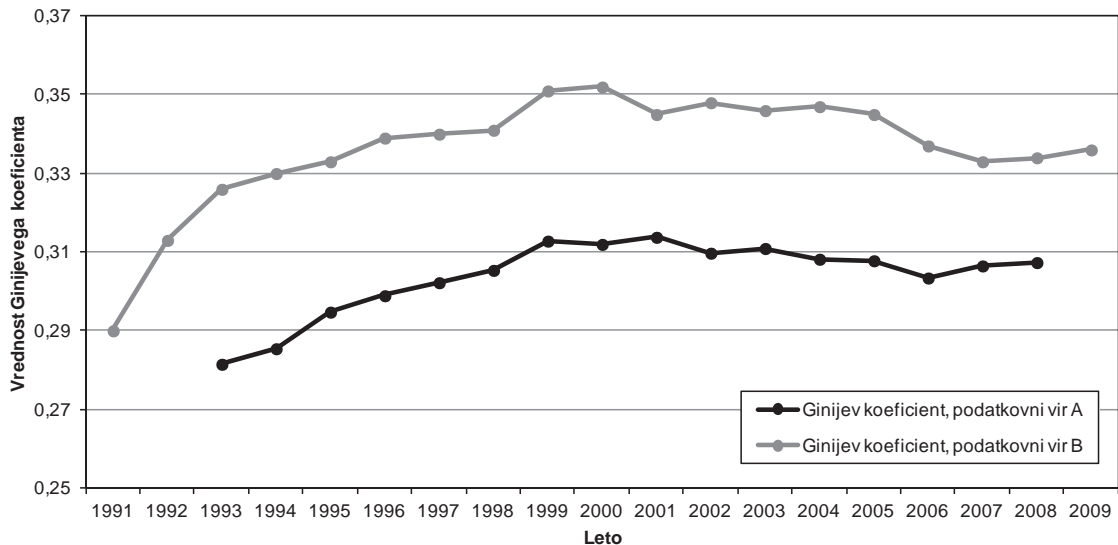
kjer je G Ginijev koeficient za bruto dohodek, G^* pa Ginijev koeficient za neto dohodek, tj. dohodek po obdavčitvi. Kakwani (1977) je kot mero progresivnosti predlagal:

$$K = C - G,$$

kjer C pomeni koeficient koncentracije za davke, G pa Ginijev koeficient za bruto dohodek. Izkaže se, da ima ta mera progresivnosti bolj »zaželeno« lastnost kot kakwanijeva mera (glej Kakwani, 1977), zato bomo v nadaljevanju podali le vrednosti Kakwanijevega indeksa progresivnosti.

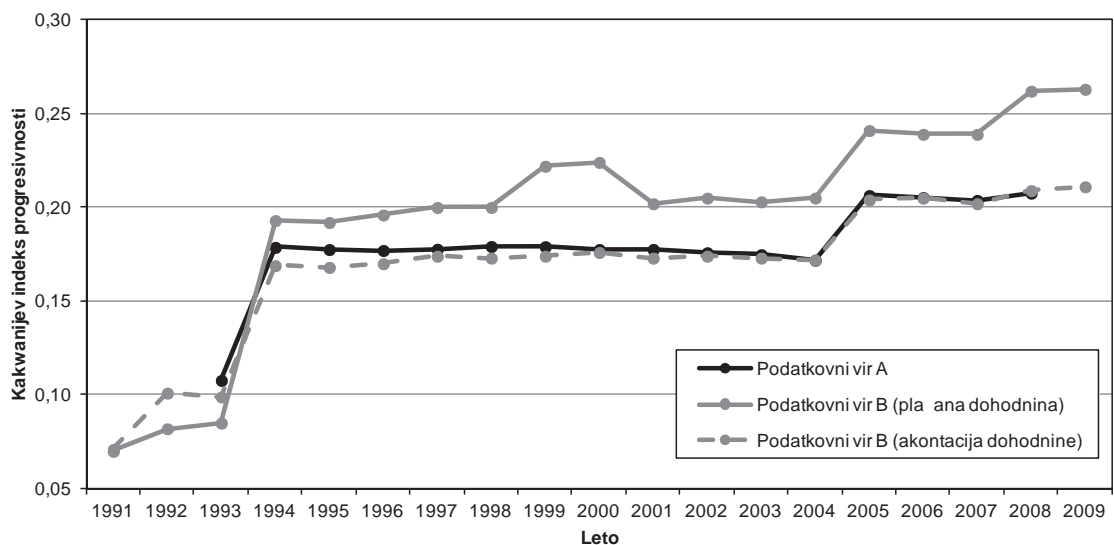

Slika 3: Ginijev koeficient za bruto dohodek

Vir: Lastni izračuni.

Slika 4: Kakwanijev indeks progresivnosti

Vir: Lastni izračuni.

Opomba: Kakwanijev indeks progresivnosti je pri podatkovnem viru A izračunan samo na podlagi koeficienta koncentracije za akontacijo dohodnine, pri dohodkovnem viru B pa na podlagi koeficienta koncentracije za akontacijo dohodnine in tudi koeficienta koncentracije za plačano dohodnino.

Slika 4 podaja vrednosti indeksa progresivnosti za tri različne podatkovne osnove. Pri podatkovnem viru A, kakor je bilo že večkrat omenjeno, upoštevamo le akontacijo dohodnine, ker pri tem podatkovnem viru nimamo podatka o dejansko plačani dohodnini. Pri podatkovnem viru B izračunavamo Kakwanijev indeks tako na podlagi akontacije dohodnine kakor tudi na podlagi dejansko plačane dohodnine. Vrednosti

tega indeksa, pri katerem upoštevamo koeficient koncentracije akontacije dohodnine, kaže na veliko skladnost med podatkovnim virom A in podatkovnim virom B. Povsem pričakovano je tudi, da je Kakwanijev indeks progresivnosti višji, če upoštevamo dejansko plačano dohodnino namesto akontacije dohodnine; podatki DURS-a namreč kažejo, da so povračila dohodnine višja predvsem v nižjih dohodkovnih

razredih, doplačila dohodnine pa v višjih dohodkovnih razredih.

Iz slike 4 je razvidno, da je Kakwanijev indeks progresivnosti –pričakovano – naraščal v skokih, praviloma v letih, ko je začela veljati nova dohodninska zakonodaja. Tako je do prvega velikega skoka prišlo ob uvedbi nove dohodninske zakonodaje (ZDoh) leta 1994. Skok tega indeksa (pri plačani dohodnini) zaznavamo tudi leta 1999, ko je ZIZDO občutno znižal že obračunano davčno obveznost dohodninskih zavezancev z nizkimi dohodki. Leta 2001, ko je ZIZDO prenehal veljati, je bil indeks spet tak kakor leta 1999. Do ponovnega skoka v dohodninski progresiji je prišlo leta 2005, ko je začela veljati nova dohodninska zakonodaja (ZDoh-1).

Zanimivo je, da dohodninska zakonodaja, ki je začela veljati leta 2007 (ZDoh-2), ni vplivala na dohodninsko progresijo in na Kakwanijev indeks, in to kljub temu, da je bila najvišja mejna davčna stopnja znižana s 50 % na 41 %. Podrobnejša primerjalna analiza dohodninskih parametrov, veljavnih leta 2006, in »novih« dohodninskih parametrov, določenih v ZDoh-2 za leto 2007, kaže, da je prišlo do zmanjševanja inframarginalnih davčnih stopenj¹⁴, medtem ko so se marginalne stopnje pri visokih dohodkih celo povečale¹⁵. Povedano bolj razumljivo: primerjava dohodninske obremenitve leta 2007 z letom 2006 kaže, da so bile nižje mejne efektivne davčne stopnje zavezancev z nižjimi dohodki »kompenzirane« z višjimi efektivnimi mejnimi stopnjami zavezancev z visokimi dohodki. Uvedba diferencirane splošne olajšave leta 2008 je (pričakovano) delovala v smeri večanja progresivnosti dohodnine.

7. Sklepne ugotovitve

Kaj lahko rečemo o neenakosti dohodkov zaposlenih v Sloveniji v dolgem obdobju od osamosvojitve do danes? Če iz primerjave izločimo leto 1991, ki je bilo zelo nemirno leto, ko se je Slovenija osamosvojila in uvedla lastno valuto, potem lahko rečemo, da se je neenakost v porazdelitvi bruto dohodkov v tem dolgem obdobju nekoliko povečala. Tako je na podlagi podatkovnega vira B Ginijev koeficient za bruto dohodek zaposlenih znašal leta 1992 0,313, leta 2009 pa 0,336. Vendar drži, da je davčni sistem povsem »nevtraliziral« povečano neenakost primarnih dohodkov; koeficient koncentracije za neto dohodek (na podlagi podatkovnega vira B) se je v tem obdobju celo zmanjšal, in to z 0,296 leta 1992 na 0,285 leta 2009. To in pa dejstvo, da je v tem obdobju prišlo tudi do povečanja povprečnega realnega dohodka zaposlenih, pomeni, da se je »dohodkovna« blaginja v

Sloveniji nedvomno povečala¹⁶.

Iz naše raziskave tudi izhaja, da ima dohodninski sistem v Sloveniji močno prerazdelitveno vlogo, ki zagotavlja relativno nizko raven dohodkovne neenakosti. Zelo pogoste trditve, da je v Sloveniji »konec socialne države«, zato nimajo nikakršne podlage v empiričnih dejstvih.

Zahvala

Za veliko pomoč in izjemno sodelovanje se avtorja zahvaljujeta Mateju Divjaku s Statističnega urada RS, Mojci Centi Debeljak in Branku Gorjanu z Davčnega urada RS ter Stanetu Grosu z RRC-ja.

Literatura in viri

Atkinson, A. B. (1998). "The Distribution of Income in Industrialized Countries", v *Income Inequality: Issues and Policy Options, a Symposium Sponsored by the Federal Reserve Bank of Kansas City, The Federal Reserve Bank of Kansas City, Kansas City*, str. 11—32.

Atkinson, A. B. (2007). "The Long Run Earnings Distribution in Five Countries: Remarkable Stability, U, V or W?" *Review of Income and Wealth*, 53, str. 1—24.

Atkinson, A. B. (2008). "The Changing Distribution of Earnings in OECD Countries." Oxford University Press, Oxford.

Atkinson, A. B., T. Piketty in E. Saez (2011). "Top Incomes in the Long Run of History", 46(1), *Journal of Economic Literature*, str. 3—71.

Blinder, A. S. (1993). "Comment", v D. B. Papadimitriou in E. N. Wolff (ur.), *Poverty and Prosperity in the USA in the Late Twentieth Century*, Macmillan, Basingstroke.

Kakwani, N. (1977). "Measurement of Tax Progressivity: An International Comparison." *The Economic Journal*, 87, 345, str. 71—80.

Lambert, P. (1993). "The Distribution and Redistribution of Income", v Jackson, P. (urednik), *Current Issues in Public Sector Economics*. London: Macmillan.

Majcen, B., M. Verbič, A. Bayar in M. Čok (2009). "The Income Tax Reform in Slovenia: Should the Flat Tax Have

¹⁴ Gre za marginalne stopnje, ki so »znotraj« porazdelitve.

¹⁵ Res je, da so se marginalne stopnje znižale tudi pri zavezancih z zelo visokimi dohodki, vendar je pomen teh zavezancev pri izračunu tega indeksa progresivnosti skorajda zanemarljiv.

¹⁶ Ta trditev temelji na nekaterih predpostavkah. Splošne Lorenzove krivulje, ki ponazarjajo dohodkovno porazdelitev iz novejših let (stanje 1), so očitno dosledno nad splošnimi Lorenzovimi krivuljami iz zgodnjih devetdesetih let (stanje 2). Če predpostavimo Benthamovo funkcijo družbene blaginje in individualne funkcije koristnosti (ki so samo funkcije dohodka) in ob zaželenih lastnostih teh individualnih funkcij (striktna konkavnost, tj. $U'(x) > 0$, $U''(x) < 0$ za vse x), potem je na podlagi Shorrocksovega izreka (Lambert, 1993) družbena blaginja v stanju enkrat večja od družbene blaginje v stanju 2.

Prevailed?" *Eastern European Economics*, 47, 5, str. 5—24.

Musgrave, R. A. in T. Thin (1948). "Income Tax Progression 1929–48". *Journal of Political Economy*, 56, str. 498–514.

OECD – Organisation for Economic Co-operation and Development (2008). "*Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries*", Organisation for Economic Co-operation and Development, Paris.

Stanovnik, T. in M. Verbič (2005a). "Prispevek k analizi dohodkovne neenakosti v Sloveniji." *IB revija*, 1-2, str. 50—66.

Stanovnik, T. in M. Verbič (2005b). "Wage and Income Inequality in Slovenia, 1993-2002." *Post-Communist Economies*, 17, str. 381—397.

Stanovnik, T. in M. Verbič (2008). "Analiza neenakosti v porazdelitvi dohodkov zaposlenih v Sloveniji v obdobju 1991–2005." *IB Revija*, 42, 3—4, str. 30—42.

Štoka-Debevec, M. (1997). "Plačna politika od leta 1990 dalje ter razlogi zanjo." *Slovenska ekonomska revija*, 1-2, str. 166—184.

MED DEKLARATIVNOSTJO IN AKTIVIZMOM – JAVNO MNENJE IN IZVAJANJE NOVIH PROMETNIH UREDITEV V LJUBLJANI

dr. Matjaž Uršič, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Center za prostorsko sociologijo
UDK 711.7 (497.4)
JEL: R410

Povzetek

Vsaka sprememba prometne ureditve v Ljubljani se odraža v delovanju širše urbane regije in ima velik vpliv na družbenogospodarski razvoj Slovenije. Zaradi občutljivosti spreminjanja prometne ureditve, ki bi lahko ob morebitnih napačnih ukrepih pri preoblikovanju posameznih prometnih infrastruktur okrnila razvoj Ljubljane in zmanjšala kakovost življenja, je treba načrtovane spremembe v prometni ureditvi predložiti v podrobni pregled prebivalcem. Načrtovanje prometne ureditve je glede tega dojeta kot oblika posvetovanja in interaktivnega upravljanja, kjer se skuša oceniti stopnja legitimnosti načrtovanih sprememb in uravnavati interese med različnimi skupinami, ki so navzoče v prostoru. Besedilo analizira, kako različne skupine prebivalcev v Ljubljani in ljubljanski regiji dojemajo predlagane spremembe pri urejanju javnega prometa v Ljubljani. Podlaga za analizo so številne javnomnenjske raziskave v zvezi z urejanjem prometa, ki so bile opravljene v okviru večletnega projekta CIVITAS Elan. Analiza raziskovalnih podatkov je kritičen vpogled v procese formalnega načrtovanja sprememb v prometni ureditvi, ki temeljijo na pristopu »od zgoraj navzdol«, in skuša poudariti pomen načrtovanja prometne ureditve »od spodaj navzgor«, ki temelji na večji vključenosti in participaciji različnih skupin prebivalstva.

Ključne besede: javno mnenje, prometna ureditev, legitimizacija, deklarativnost, participacija

Abstract

Any change in the organization of traffic in Ljubljana reflects in the functioning of the wider urban region and consequently the socio-economic development of Slovenia. Due to the sensitivity of traffic rearrangement, which could in the case of implementation of wrong decisions disrupt Ljubljana's development and decrease the quality of life, it is necessary to submit the planned decisions to the population for detailed examination. In this context, traffic rearrangement planning is presented as a form of consultation or interactive governance, which seeks to assess the degree of legitimacy of the planned changes and regulate the interests of different groups that are present in the city. The text analyzes how different population groups in Ljubljana and the Ljubljana region perceive the proposed changes in the regulation of public transport. In doing so, we rely on a series of opinion polls related to mobility management, which were carried out during the CIVITAS Elan project. The analysis of research data provides a critical insight into the processes of formal planning of traffic regulations based on a 'top down' approach and tries to emphasize the importance of a 'bottom up' approach, which relies on participation and a higher degree of inclusivity of different population groups.

Key words: public opinion, traffic rearrangement, legitimacy, declarativity, participation

1. Uvod – »pasivni aktivizem« v raziskavah javnega mnenja

Probleme v prostoru je mogoče le izjemno redko reševati s preprostimi in formaliziranimi ukrepi, vse večkrat pa se kaže potreba po povezovanju skupin prebivalstva in načrtovalskih praks, ki prinašajo bolj »informirane odločitve« glede posegov v prostor. Načrtovanje prometne ureditve je glede tega dojeta kot oblika posvetovanja in interaktivnega upravljanja, kjer se poskušajo uravnavati interesi med različnimi družbenoekonomskimi (političnimi, razrednimi, etničnimi, kulturnimi, kapitalskimi) skupinami, ki so navzoče v prostoru. Zaradi občutljivosti urejanja prometa

naj bi se prostorski načrtovalci skušali čimbolj prilagoditi potrebam različnih skupin oziroma javnosti in pri tem upoštevali formalne postopke ter izbrane cilje urbanih politik, ki naj bi omejile negativne in pospeševale tiste prostorske procese, ki delujejo v dobro celotne skupnosti.

Raziskave javnega mnenja kot oblika posvetovalnega mehanizma predstavljajo pomembno orodje pri zagotavljanju večje stopnje vključevanja javnosti in pri (so)načrtovanju prometne ureditve, odločanju o nadaljnjih posegih v prostor in določanju prostorsko razvojnih prednostnih nalog. Kljub temu, da informacije, pridobljene med raziskavami javnega mnenja, prinašajo

številna mnenja in stališča o načinih urejanja prometa, pa hkrati razkrivajo tudi nekatere navidez paradoksalne situacije, kjer anketiranci hkrati sprejemajo in zavračajo nekatere prometno razvojne usmeritve. Eno izmed navidezno paradoksalnih situacij, ki smo jo zaznali v raziskavah javnega mnenja, opravljenih za potrebe projekta CIVITAS Elan¹, predstavlja zaznavanje visoke in deklarativno močne podpore ukrepom, povezanim s trajnostnim razvojem prometa, in hkratnim zavračanjem praktičnega izvajanja teh ukrepov, tj. poskusom prenosa trajnostnih praks v vsakdanje življenje prebivalcev.

V članku predstavljamo, kako in predvsem zakaj v raziskavah javnega mnenja o urejanju prometa v Sloveniji in ljubljanski regiji pogosto prihaja do navideznih nasprotij v stališčih anketirancev pri pojasnjevanju zelenih sprememb v prometni ureditvi in mobilnostnih praksah. Pri tem poudarjamo, da gre v primeru deklarirane podpore in hkratnega zavračanja praktične izvedbe trajnostnih prometnih ureditev le za navidezna nasprotja v odgovorih anketirancev, saj je navidezno nasprotujoča si stališča anketirancev mogoče pojasnjevati z določenimi družbeno-teoretskimi koncepti, kakor je na primer »pasivni aktivizem« (Gladwell, 2010, 2011).

Pri pasivnem aktivizmu prihaja do navidezne socialne angažiranosti, ki se ne uresničuje v praksi. Podobno tudi ne gre za samoorganiziranost in samodelovanje, ki se ju pogosto povezuje z aktivizmom civilnodružbenih gibanj, pričakovanja glede uspešnosti izvajanja sprememb v okolju pa so nizka. Od pasivnega aktivizma se ne pričakuje veliko, saj temelji le na deklarativni želji po spreminjanju razmer v okolju. V tem pomenu lahko pasivni aktivizem razmejimo v odnosu do aktivizma na podlagi načela, da želeči nekaj spremeniti pomeni nekaj drugega kakor hoteti spremeniti in postati aktivno vključen v procese spreminjanja svojega lokalnega okolja. To razliko v stopnji socialne angažiranosti dobro ponazarjajo prav raziskave javnega mnenja, kjer prihaja do izražanja posebnih vrednotnih usmeritev, idej, zasnov, ki včasih niso usklajena z realnimi pričakovanji anketiranih. Kako močno si kdo v resnici želi sprememb v svojem okolju, je včasih težko razbrati, saj anketiranci zaradi različnih razlogov (nezaupanje, želja po anonimnosti, samovšečnost, lokalne razmere ipd.) svojega mnenja in odnosa do posamezne tematike ne izrazijo v celoti.

Pri podrobnejšem pojasnjevanju značilnosti pasivnega aktivizma v izbranih raziskavah naša analiza temelji tudi na individualni analizi koristi in stroškov v prometu ter skuša prikazati, kateri deli in značilnosti prometa v Sloveniji predstavljajo ključne dejavnike dajanja

¹ Projekt CIVITAS Elan (City – Vitality – Sustainability) je skupna pobuda petih evropskih mest: Ljubljane, Genta, Zagreba, Porta in Brna. Cilj projekta je preskušanje in izvajanje inovativnih strategij v mestnem prometu, ki prispevajo k uresničevanju evropskih politik na področju prometa, učinkovite rabe energije in alternativnih virov v prometu ter varstva okolja. Projekt je finančno podprla Evropska komisija in spada v 7. okvirni program Evropske komisije (za več glej www.civitasljubljana.si).

prednosti najpogostejšim prevoznim sredstvom — avtomobilom. Ugotovitve, ki izhajajo iz analize pasivnega aktivizma v raziskavah javnega mnenja na temo prometa, skušajo prikazati ne le možne ovire in morebitna nasprotovanja prebivalcev Ljubljane in ljubljanske regije pri uveljavljanju načel trajnostne prometne ureditve, temveč tudi podati usmeritve za reševanje prometne problematike in predlagati orodja in mehanizme, ki bi jih bilo morda smiselno uporabiti pri nadaljnjih poskusih uvajanja trajnostno naravnanih prometnih ureditev.

2. Problem navidezne javne podpore spremembam v prometni ureditvi mest

Polanyi (1983) navaja, da v vsakdanjih komunikacijskih situacijah nastajajo in se prepletajo različne razsežnosti (spo)razumevanja. Pri tem navaja, da se posamezniki, vključeni v posebno komunikacijsko situacijo, zavedajo, da med njimi obstajajo razlike v razumevanju in znanju glede določene tematike. Posamezniki pravzaprav v praksi uporabljajo le znanje, ki olajša njihovo delovanje v vsakdanjih življenjskih situacijah, pri čemer navzven kažejo, ali v komunikacijski situaciji uporabijo le del znanja, medtem ko drugi deli znanja ostajajo neuporabljene, prikriti ali nerazpoznavni. Polanyi (ibid.) znanje zato deli na t. i. eksplicitno² in »acitno ali skrito znanje, ki ga posamezniki bodisi namensko ali nenamensko prikrivajo pred drugimi. Primerna primerjava za navedeni koncept prikrivanja določenih oblik znanja v komunikacijskih situacijah predstavlja je ledena gora, ko je s površja nad vodno gladino mogoče zaznati le njen vrh, medtem ko je večji del ledene gore skrit pod vodo.

Navedeno primerjavo je v določeni meri mogoče uporabiti tudi pri raziskavah javnega mnenja o prometu v Ljubljani in ljubljanski regiji. Anketiranci včasih izrazijo mnenje o neki problematiki ali pripišejo velik pomen tematikam, povezanim s trajnostnim razvojem, čeprav na praktični ravni ravnajo drugače in zato pri preverjanju in poskusih prenosa stališč v prakso pride do pomembnih sprememb, ki kažejo, da na njihove dejanske odločitve vplivajo skriti dejavniki in prikrite ideje ter tacitne zaloge informacij, ki jih navzven, tj. v javnosti, izrecno ne izpostavljajo.

V teh primerih se kaže razlika med izražanjem navidezne, deklarativne podpore in dejansko legitimizacijsko močjo odločitev, ki bi vodile v spreminjanje prometne ureditve. Zakaj ljudje niso pripravljeni sprejemati (legitimizirati) praktičnih ukrepov, ki bi vodili v bolj trajnostne prometne ureditve, kljub deklarativni podpori tem ukrepom na splošni, konceptualni ravni? Za razumevanje te

² Gre za znanje, ki ga je mogoče ovrednotiti, je jasno razpoznavno in vključuje poznavanje konteksta ter jasno razvidna mnenja in stališča o posamezni tematiki.

problematike je bistveno, da se pravilno določijo razlike med kategorijama »deklarativnosti« in »legitimnosti« trditev, ki se ju pri analizah javnega mnenja pogosto zamenjuje ali pa celo zmotno povezuje. Kljub temu, da se zdi, da velika deklarativna podpora trajnostnemu razvoju prometa omogoča tudi uresničitev njihovih praktičnih ukrepov, se hitro pokaže, da to ne zadošča za njihovo izvedbo na terenu. Če bi deklarativna argumentacija zadoščala za izvajanje bolj trajnostno usmerjenih prometnih odločitev, potem v prostoru in pri prostorskem načrtovanju ne bi prihajalo do nasprotovanj in zastojev pri njihovem uresničevanju.

Odzivi in nasprotovanja različnih družbenih skupin na posege v prostor kažejo, da mnoge deklarativno sprejete odločitve glede posegov v prostor ne morejo biti izvedene zaradi nizke stopnje legitimnosti in premajhne podpore ter odprte/skrite opozicije pomembnih akterjev (lokalnih, mnenjskih voditeljev, interesnih skupin) na posameznih urbanih območjih.³ Pri tem je »vsakomur jasno, da nelegitimnost ne ukinja in niti ne zmanjšuje legalnosti projekta« (Kos, 2002: 22–25), temveč le preprečuje sprejetje in izvajanje določenih deklarativno izraženih odločitev. S tega vidika se lahko zgodi, da posamezne deklarativno izražene odločitve o bolj trajnostno usmerjenih prometnih rešitvah v Ljubljani morda niti niso napačne in bi njihova izvedba prispevala k boljšemu razvoju in večji kakovosti življenja na območju, vendar njihovo uresničitev preprečuje neformalni posebni družbeno-kulturni sistem, ki ni pripravljen na spreminjanje ustaljenih, rutiniziranih življenjskih vzorcev, ki temeljijo na dajanju prednosti avtomobilskemu prevozu. V takih družbenih razmerah je lahko vsaka manjša sprememba v smeri razvoja bolj trajnostnih oblik prometa razumljena kot nelegitimen ukrep ali potencialna nevarnost, ki prinaša nepredvidljive posledice za lokalno skupnost.

2.1. Pasivni aktivizem kot posledica individualne analize koristi in stroškov udeležencev v (avtomobilskem) prometu

Kakšen odnos zavzamejo ljudje do sprememb, ki naj bi nastale v njihovem življenjskem okolju, je v veliki meri odvisno od informacij, ki jih pridobijo prek različnih informacijskih mrež. Poleg informacij, ki jih dobijo od javnih občil, od strokovnjakov in drugih referenčnih skupin med pomembne informacijske vire nedvomno spadajo tudi posameznikove lastne izkušnje oziroma predznanje za predelavo informacij iz okolja. Pri ocenjevanju najprimernejšega prevoznega sredstva

v posebnem lokalnem okolju posamezniki napravijo lastno lestvico prednostnih nalog, ki jo uveljavljajo med postopkom odločanja. Opirajo se na t. i. analizo koristi in stroškov (*cost-benefit*) in se odločijo bodisi za zaobidenje, sabotazo ali odkrito nasprotovanje spremembam mobilnostnih vzorcev, takrat ko se jim zazdi, da bi jim brezkompromisno sprejemanje novosti prineslo prevelike ali pa nepotrebne stroške.

Analiza koristi in stroškov temelji na izločanju (*tapping*) ali v našem primeru – na izbiri najprimernejše prometne infrastrukture (ponudbe storitev), ki je na voljo za vsakodnevne poti na delo, v šolo, trgovino ipd. Uporabniki pri tem strogo ocenjujejo vse mogoče značilnosti infrastrukture, ki jim lahko prinašajo bodisi koristi ali izgubo. Slika 1 prikazuje, kako prihaja do zmanjševanja koristnosti uporabe infrastrukture (storitve) skladno z naraščanjem stroškov, ki so merjeni bodisi s porabo časa, vlaganjem fizičnega napora, (psihološkimi) čustvenimi razlogi ali porabo denarja. Bolj ko stroški naraščajo, manjša je koristnost in večja je možnost, da bo posameznik izbral drugo, ugodnejšo infrastrukturo za opravljanje vsakodnevnih dejavnosti. Če posameznik prekorači točko ravnotežja med koristnostjo in nekoristnostjo, se njegovi stroški še naprej povečujejo, zato točka ravnotežja predstavlja trenutek streznitve, ko se posameznik zave, da obstajajo drugačne, stroškovno ugodnejše možnosti uporabe prevoznih sredstev. Vsako nadaljnje vlaganje časa, napora ali denarja bi bilo glede na posameznikovo subjektivno analizo koristi in stroškov nesmotrno. Po točki ravnotežja, ko stroški prevladajo nad donosnostjo oziroma koristnostjo, se posameznik znajde v območju t. i. »strukturalne prisile«⁴ (Giddens, 1984) in izbere drugačen način delovanja ali se odloči bodisi za zaobidenje, sabotazo ali odkrito nasprotovanje oziroma v našem primeru – zamenjavo prevoznega sredstva za opravljanje svojih vsakdanjih dejavnosti.

Zasnova individualne analize koristi in stroškov je pomemben mehanizem, ki pojasnjuje posameznikovo navidez nesmotrno ali nerazumno delovanje.⁵ V Ljubljani in ljubljanski regiji avtomobil predstavlja vsakdanje, tj. najpogostejše uporabljeno prevozno sredstvo, kar je z vidika trajnostnega razvoja prometa (npr. vidik onesnaževanja zraka, problematike uporabe površin za parkiranje, gradnje dodatnih cest v mestnem središču, prometnih zastojev itd.) dolgoročno morda nerazumno delovanje, vendar je z vidika kratkoročne subjektivne analize koristi in stroškov za povprečnega udeleženca v prometu popolnoma razumno in upravičeno dejanje, saj zanj uporaba avtomobila prinaša manjše stroške (v času,

³ Najpogosteje se razlike med deklarativnim sprejemanjem in legitimnostjo posegov v prostor opažajo pri t. i. sindromu NIMBY, ko umestitev določenih socialnih, ekonomskih, kulturnih dejavnosti na nekem območju sproža močna nasprotovanja lokalne skupnosti (npr. umestitev odlagališča odpadkov, centra za odvisnike, lokacija mošeje itd.). V teh primerih civilna sfera preprečuje izvedbo uradnih sistemskih prostorskih odločitev, ki imajo podporo zgolj na deklarativni ravni, ne pa tudi potrebne legitimnosti za dejansko uresničitev v prostoru (za več glej Kos, 2002).

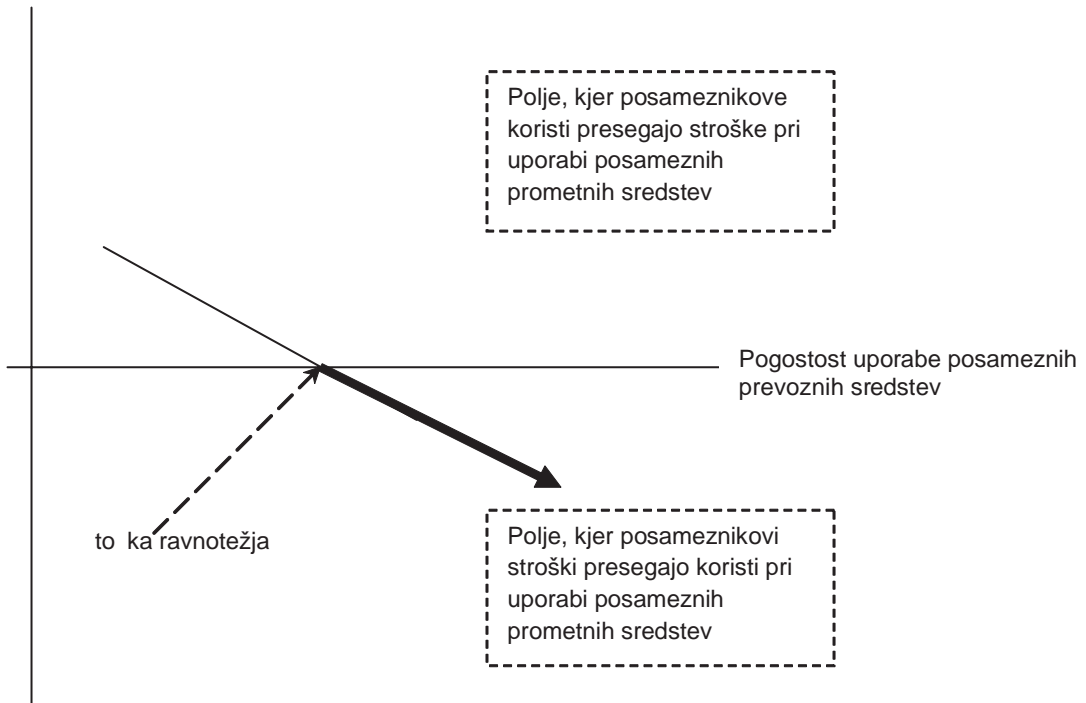
⁴ Strukturalna prisila je mehka oblika prisile, pri čemer posamezniki niso izrecno (zakonsko) sankcionirani ob nadaljnjem neupoštevanju lastne stroškovne sheme. Posameznik deluje v okolju, ki mu ponuja različne možnosti za zadovoljitev nekaterih potreb, vendar vedno izbere ali je mehko prisiljen v izbiro tistih možnosti, za katere meni, da mu prinašajo največ individualnih koristi.

⁵ Za ustrežnejšo in podrobnejšo ponazoritev sistema delovanja neformalnega družbenega delovanja v prostoru glej Racionalnost neformalnih prostorov (Kos, 1993).

Slika 1: Usklajevanje individualnih koristi in stroškov (analiza cost-benefit), ki izhajajo iz uporabe posameznih prometnih sredstev

(+) »koristnost« uporabe posameznih prometnih sredstev

(-) nekoristnost uporabe posameznih prometnih sredstev

denarju in naporu) glede na druga prevozna sredstva in zanj predstavlja najugodnejše prevozno sredstvo. Individualna analiza koristi in stroškov deluje v dveh smereh in prinaša širši skupnosti bodisi pozitivne bodisi negativne posledice. Po eni strani lahko posameznik ugotovi, da mu določeno delovanje stroškovno prinaša izgubo, vendar bo širša skupnost kot celota z njegovim delovanjem nekaj pridobila in prepoznala »altruistični presežek« (Faulkner, Tideswell, 1997), ki ga on žrtvuje za dobrobit skupnosti. Po drugi strani pa obstajajo situacije, kjer individualne motivacije ljudi usmerjajo k delovanju, ki škoduje širši skupnosti; na primer pri poskusih uresničevanja dolgoročnejših ciljev prometnih politik, kjer takojšnjih učinkov altruističnega presežka posameznikov širša skupnost sprva ne prepozna. V tem primeru lahko pride do t. i. »ljudske tragedije«, ki jo Hardin (1968) opisuje kot samouničevalni scenarij.

V samouničevalnem scenariju posamezniki izkoriščajo prostorske vire, ki so »last« celotne skupnosti, pri čemer se zavedajo, da bo dolgoročni trend tega delovanja škodljiv za skupno dobro, vendar delovanja ne prekinajo, ker bi to pomenilo le zmanjšanje njihovih neposrednih koristi, tekmeči pa bi hkrati imeli možnost nadaljnega črpanja virov in pridobivanja koristi (Deadman, 1999, Russell, 1996: 269). Takšen primer je poskus zmanjševanja uporabe avtomobilskega prevoza (zmanjševanje emisij

toplogrednih plinov), kjer sprememba delovanja, tj. prenehanje uporabe avtomobilskega in prehod na uporabo alternativnega prevoza (kolo, avtobus, železnica) le enega posameznika širši skupnosti ne prinaša neposrednih koristi, hkrati pa se posamezniku, ki se odloči za altruistično delovanje, le zvišujejo stroški, merjeni v času, naporu in denarju. Posledica tega je odpoved scenariju altruističnega presežka in samouničevalni scenarij, ki vodi v izčrpavanje skupnih virov in postopno dolgoročno zmanjševanje kakovosti življenja za širšo skupnost in posameznike.

Analiza koristi in stroškov razlaga, zakaj anketiranci včasih podajajo močna deklarativna mnenja, s katerimi se na načelni ravni morda strinjajo in za katera se jim zdi, da se skladajo z njihovimi življenjskimi nazori in samopodobo. Šele njihova individualna analiza koristi in stroškov, s katero se soočijo na praktični ravni kot udeleženci v prometu, kjer se skuša izvajati nove prometne usmeritve, pa razkrije njihovo dejansko pripravljenost na spremembe mobilnosti v vsakdanjem življenju. Pri tem se pogosto izkaže, da gre le za pasivni aktivizem, kjer deklarirana mnenja nimajo prave teže in zadostne legitimnosti, ki bi omogočali dejansko izvajanje sprememb v realnem okolju. Interna analiza kratkoročnih koristi in stroškov, ki naj bi jih prinesle predvidene spremembe vsakdanjih življenjskih navad,

Tabela 1: Prosimo, označite v kolikšni meri se strinjate ali ne strinjate z naslednjimi trditvami.

	sploh se ne strinjam	se ne strinjam	niti se ne strinjam niti strinjam	se strinjam	popolnoma se strinjam
1 – Pri urejanju prometa ima učinkovitost prednost pred varstvom okolja.	24,6	37,9	19,2	13,0	5,3
2 – Kolo in javni potniški promet morata imeti prednost pred drugimi prevoznimi sredstvi.	1,4	6,6	13,9	40,1	38,0
3 – Prehod z avtomobilskega na javni potniški promet bi zmanjšal prometne obremenitve v mestnem središču.	0,9	2,2	8,2	47,4	41,4
4 – Gradnja novih prog javnega potniškega prometa je predraga, denar raje namenimo za nova parkirišča.	21,5	32,4	28,4	13,4	4,3
5 – Delodajalci naj spodbujajo zaposlene k uporabi javnega potniškega prometa s finančno spodbudo.	2,3	6,9	14,8	42,1	33,9

Vir: Spreminjanje ureditve javnega prometa v Ljubljani in ljubljanski regiji, UL – FDV, MOL, 2009.*

* Raziskava je bila izvedena na vzorcu 1069 oseb (N=1069) na območju Ljubljane in ljubljanske regije.

Tabela 2: Katere ukrepe bi podprli ali katerih ne bi podprli v Ljubljani?

	v nobenem primeru ne podpiram	ne podpiram	niti ne podpiram niti podpiram	podpiram	zelo podpiram
1 – gradnja dodatnih parkirišč P&R (t. i. <i>Park & Ride</i> – parkiraj in se pelji z avtobusom!)	0,8	2,9	13,0	40,9	42,3
2 – uvedba organizirane izposoje in souporabe avtomobilov za krajši čas (t. i. <i>Car Sharing</i>)	4,7	17,7	36,4	29,2	11,9
3 – uvedba posredovalnice za skupinsko uporabo avtomobila, npr. za prevoz na delo (t. i. <i>Car Pooling</i>)	4,2	15,9	34,9	30,8	14,2
4 – uvedba vinjet za dostop v mestno središče	21,6	29,4	18,3	19,4	11,3
5 – uvedba plačila za enkratni vstop z osebnim avtomobilom v središče mesta	22,8	31,2	18,9	17,2	9,9
6 – uvedba enotne vozovnice za vlak in avtobus	2,4	5,6	14,8	41,0	36,2
7 – dodatna omejitev hitrosti prometa v določenih conah (npr. na 30 km na uro)	7,3	17,3	25,6	33,3	16,5
8 – uvedba sistema enosmernih cest v mestnem središču	5,6	18,8	29,9	32,3	13,5
9 – uvajanje naprav za umirjanje prometa (t. i. ležeči policaji)	11,7	22,6	25,9	29,5	10,3
10 – uvedba posebnega pasu, rezerviranega izključno za javni prevoz (t. i. rumeni pas)	1,0	4,9	11,7	41,6	40,8
11 – razširitev delovanja javnega potniškega prometa na 24 ur (<i>non-stop</i>).	0,9	5,0	20,0	38,8	35,3
12 – elektronski informacijski zasloni o prihodu avtobusov na postajališča	1,1	3,8	14,8	41,4	38,9
13 – ekološko manj obremenjujoči avtobusi (hibridna vozila, vozila na električni pogon)	0,5	1,3	7,0	31,1	60,1

Vir: Spreminjanje ureditve javnega prometa v Ljubljani in ljubljanski regiji, UL – FDV, MOL, 2009.

uporabnikom avtomobilskega prevoza⁶ preprečuje takojšnjo sprejetje ukrepov, povezanih z razvojem bolj trajnostno usmerjene prometne ureditve. V nadaljevanju je na podlagi podatkov iz raziskav javnega mnenja, ki so bile opravljene za potrebe projekta CIVITAS Elan, prikazano, kako se pasivni aktivizem odraža v primerih, povezanih z razvojem bolj trajnostne prometne ureditve v Sloveniji, še posebej pa v Ljubljani in ljubljanski regiji.

⁶ Podatki iz raziskave CIVITAS Elan (2009) kažejo, da več kakor 70 odstotkov anketiranih za vsakodnevno pot na delo ali v šolo uporablja avtomobilski prevoz, medtem ko so avtobus, kolo in druga prevozna sredstva uporabljena v bistveno manjši meri.

3. Javno mnenje in možnosti izvajanja ukrepov trajnostne prometne ureditve v Ljubljani in ljubljanski regiji

Anketiranci v raziskavah o prometu, ki so nastale v okviru projekta CIVITAS Elan (2008, 2009, 2011), navidezno močno zagovarjajo ekološke in trajnostne vzorce mobilnosti (tabela 1), ki naj bi zmanjševali prevoz z avtomobilom. Pri tem izredno pozitivno vrednotijo in podpirajo večino ukrepov trajnostne prometne ureditve, ki naj bi bili izvedeni v okviru projekta CIVITAS Elan (tabela 2), in za katere menijo, da izboljšujejo prometno

Tabela 3: Prosimo, označite v kolikšni meri se strinjate ali ne strinjate z naslednjimi trditvami.

	sploh se ne strinjam	se ne strinjam	niti ne strinjam niti strinjam	se strinjam	popolnoma se strinjam
1 – Raje plačujem dostop z avtom v mestno središče, kakor da bi se odpovedal vožnji v mestnem središču.	33,1	30,9	21,4	11,6	2,9
2 – Gneča in hrup sta nujni posledici življenja v mestnih središčih.	13,9	26,6	20,7	31,4	7,6
3 – Obstoječe štiripasovne mestne vpadnice je treba razširiti v šestpasovnice.	11,6	19,7	28,3	24,9	15,5
4 – Zaradi obstoječih prometnih razmer v Ljubljani razmišljam o preselitvi.	37,9	30,9	18,9	8,4	3,9

Vir: Spreminjanje ureditve javnega prometa v Ljubljani in ljubljanski regiji, UL – FDV, MOL, 2009.

ureditev v Ljubljani. V zvezi s tem omenjeni podatki kažejo, da se anketiranci zavedajo prometnih težav v Ljubljani in skladno s tem zagovarjajo spremembe, ki naj bi omilile trenutno stanje.

Pri zagovarjanju sprememb v prometni ureditvi Ljubljane so anketiranci dokaj neselektivni in na splošno podpirajo večino ukrepov projekta CIVITAS Elan. Neselektivno oziroma splošno podpiranje ukrepov, povezanih s trajnostno prometno mobilnostjo, kaže na željo prebivalcev po drugačni prometni ureditvi, hkrati pa se iz njihovih odgovorih zrcali tudi nerazdelanost predstav glede možnosti uresničevanja teh želja v praksi. Hkrati je treba omeniti, da se neselektivna oziroma deklarirana podpora ukrepom, povezanih s trajnostno prometno ureditvijo, izraziteje kaže predvsem pri mehkih ukrepih, ki vključujejo izboljšave javnega prometa, gradnjo P&R parkirišč (parkiraj in se odpelji) ter uvedbo t. i. sistemov *car-sharing* in *car-pooling*.⁷ Precej manjša podpora ali celo nasprotovanje se kaže pri konkretnih oziroma trdih, restriktivnih ukrepih, kakor so zgoščevalna taksa, ki pomeni vpeljavo različnih oblik plačila (vinjet, vstopnic, cestnine) za dostop v mestno središče z avtomobilom.⁸

Pomanjkanje jasnih stališč, idej in usmeritev, na podlagi katerih bi anketiranci lahko bolje razločevali med vplivi, vlogo, pomenom, časovno izvedljivostjo in primernostjo vpeljave posameznih trajnostnih prometnih ukrepov v Ljubljani kaže, da so spremembe sicer zaželeno, večje vprašanje pa se odpira glede dejanske pripravljenosti anketirancev na sprejemanje teh ukrepov. Kako veliki sta legitimnost in podpora ukrepom, povezanim s trajnostno

prometno ureditvijo, kažejo t. i. kontrolna vprašanja, ki se nanašajo na prenos ukrepov trajnostne prometne ureditve v prakso in kjer se izkaže, da anketiranci ne le niso pripravljeni utrpeti dodatnih finančnih obremenitev (npr. vprašanja 4 in 5 v tabeli 2), temveč so pripravljeni tudi na stranske učinke prekomerne rabe avtomobilskega prevoza (tabela 3).

Pri kontrolnih vprašanjih, kjer so bili anketiranci vprašani o konkretnih ukrepih, s katerimi naj bi zmanjševali odvisnost od avtomobilskega prevoza, se ti večinoma odločajo za spremembe, ki so povezane s čim manjšimi ekonomskimi stroški in povečevanjem pretočnosti avtomobilskega prometa. Anketiranci zlasti zavračajo ukrepe, ki so povezani s povečevanjem denarnih sredstev za avtomobilski prevoz po mestnem središču Ljubljane, čeprav bi to dolgoročno morda prineslo nekatere pozitivne učinke na kakovost življenja (izboljšanje zraka, zmanjšanje hrupa ipd.). Pri tem je treba poudariti, da anketiranci načeloma podpirajo druge ukrepe za zmanjšanje pretočnosti avtomobilskega prevoza v mestu (npr. uvajanje omejitev hitrosti prometa na 30 km/h), vendar kategorično zavračajo vse ukrepe, ki bi jih dodatno finančno obremenili. Kategorično zavračanje ukrepov, ki so povezani s povečevanjem ekonomskih stroškov, je sicer izredno močno tudi v drugih raziskavah javnega mnenja (glej npr. Hočevar, 2004), kar kaže na izrazito materialistično vrednotno usmerjenost⁹ anketirancev ne le na območju Ljubljane in ljubljanske regije, temveč celotne Slovenije.

Odgovori anketirancev opozarjajo na močno vkoreninjenost avtomobilske kulture¹⁰ in na vrednotni

⁷ Koncept *Car sharing* temelji na organizirani izposoji in souporabi avtomobila za zelo kratka časovna obdobja (običajno za eno uro), medtem ko koncept *Car-pooling* temelji na organizaciji posredovanja pri skupinski souporabi avtomobila za določena opravila, kakor so prevoz na delo, nakupovanje ipd. Namen različnih praks, ki na svetu obstajajo pod temi imeni, je racionalnejša raba avtomobilov. Gre za sodelovanje dveh ali več ljudi, ki skupaj uporabljajo ali si lastijo manjše število avtomobilov, kakor je sicer v navadi. Posledično se zmanjšajo tako finančni stroški za posameznika kakor tudi okoljski, infrastrukturni in drugi stroški, ki nastajajo zaradi gneče na cestah in zaradi izpušnih plinov.

⁸ Nekatera evropska mesta (npr. London, Stockholm) že poznajo različne načine zaračunavanja vožnje z avtomobilom v mestu (vinjete, plačevanje vsakokratne uporabe cest) in pri tem gre za preusmerjanje uporabnikov avtomobilskega prevoza k uporabi alternativnih načinov prevoza v mestu.

⁹ Inglehart (1997) v analizah vrednot v evropskih državah navaja, da je v nekaterih vzhodnoevropskih državah zaznati premik k »postmaterialističnim« vrednotam (zanje je značilen večji poudarek na izražanju stališč, kakovosti življenja in družbeni pripadnosti), vendar so materialistične vrednotne usmeritve (temeljijo na značilnostih, kakor so vrednost dobrin, preživetje in individualnost) še vedno prevladujoče.

¹⁰ Urry (1999: 1) zahodne civilne družbe zaradi odvisnosti od avtomobilskega prevoza poimenuje za družbe avtomobilije, saj je naraščanje stopnje avtomobilizacije tesno povezano z nastankom družbenih vzorcev vedénja, ki temeljijo na avtomobilskem prevozu. Avtomobilija spreminja dožemanje časovno-prostorskih razsežnosti in omogoča nastajanje novih družbenih prostorov, ki zgoščujejo tokove ljudi ob določenih poteh ali cestah in avtocestah.

sistem in življenjski slog, ki sta močno vezana na uporabo avtomobilskega prevoza. Poleg strahu pred denarnim sankcioniranjem je prav izredno močna navezanost na uporabo avtomobila kot ključnega prevoznega sredstva eden izmed ključnih razlogov za pasivni aktivizem in nizko stopnjo pripravljenosti na uvajanje bolj trajnostne prometne ureditve v Ljubljani. Na primer pri vprašanju: »Kaj vas najbolj moti pri prometu v Ljubljani?« večinoma navajajo probleme, povezane z zagotavljanjem nemotenega avtomobilskega prevoza (zastoji, gneča na cesti in pomanjkanje parkirišč) (glej tabelo 4). Opaziti je tudi, da anketiranci svoje vsakodnevne dejavnosti in prostorsko-časovne ritme ter dnevne navade v določenih primerih prilagajajo avtomobilskemu prevozu ali pa se v primeru omejene rabe avtomobila celo odpovejo gibanju po mestu (tabela 5).

Tabela 4: Kaj vas najbolj moti pri prometu v Ljubljani?

RANG	MOTNJE V PROMETU	%
1	zastoji, gneča na cesti	63,6
2	pomanjkanje parkirišč	45,9
3	nevarna vožnja udeležencev v prometu	28,0
4	slabo urejene kolesarske steze	26,1
5	neučinkovit javni potniški promet	22,3
6	onesnaževanje zraka	21,3
7	previsoke cene parkiranja	20,4
8	preredke vožnje mestnih avtobusov	17,5
9	previsoke cene javnega potniškega prometa	16,4
10	hrup	9,8
11	slabo povezane proge mestnih avtobusov	9,6
12	slabo prilagojen javni potniški promet za hendikepirane	8,7
13	način kaznovanja nepravilnega parkiranja	7,8
14	previsoke kazni za voznike	5,6
15	neurejen promet za pešce	4,9
16	prenizke kazni za voznike	3,1

Vir: Spreminjanje ureditve javnega prometa v Ljubljani in ljubljanski regiji, UL – FDV, MOL, 2009.

Tabela 5: Ali se kdaj odpoveste vožnji po mestu samo zaradi zastojev?

%	Odgovori anketirancev
40,6	pogosto
29,2	občasno
9,5	le izjemoma
5,8	nikoli
14,8	ne vozim se z avtomobilom

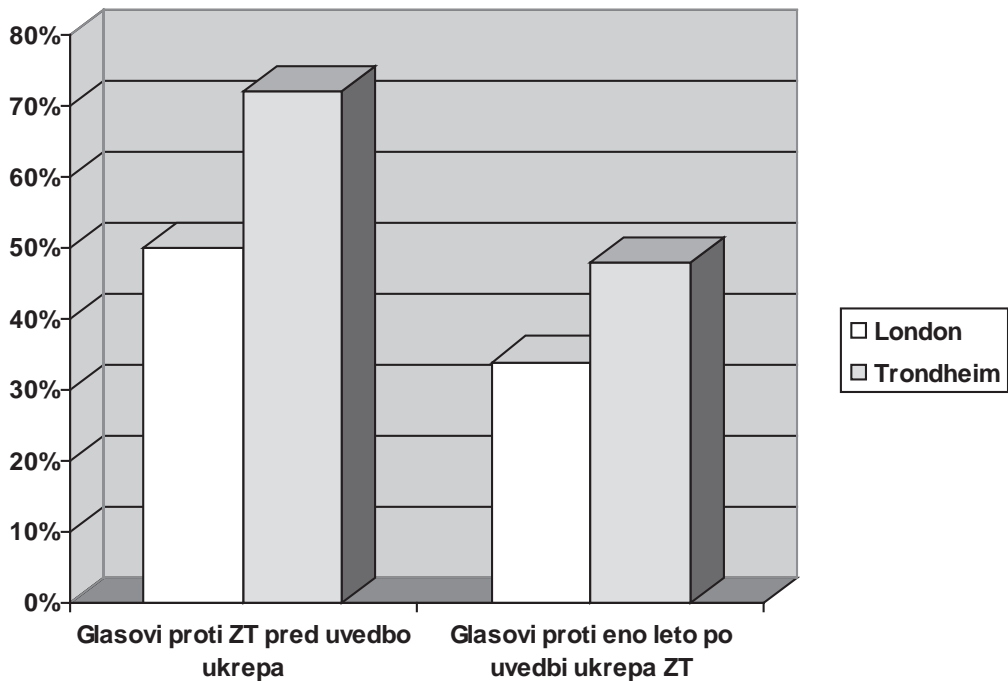
Vir: Spreminjanje ureditve javnega prometa v Ljubljani in ljubljanski regiji, UL – FDV, MOL, 2009.

Kako močno je uporaba avtomobilskega prevoza zakoreninjena med anketiranci, kaže tudi križanje podatkov in odgovorov na vprašanja o uvedbi vinjet in drugih denarnih nadomestil za vstop v mestno središče z odgovori po različnih skupinah anketirancev, ki vključujejo tako uporabnike avtomobilskega prevoza kakor tudi javnega prevoza. Analiza vprašanj, povezanih z uvajanjem vinjet ali plačila za dostop/vstop v mestno središče, je pokazala, da ni velikih razlik glede na skupino anketirancev, ki uporabljajo ali ne uporabljajo avtomobilskega prevoza za prevoz na delo (v šolo). Anketiranci, ki uporabljajo avtomobil, sicer v nekoliko večji meri zavračajo plačilo kakršnega koli nadomestila za dostop/vstop v mestno središče, vendar tudi znotraj skupine neavtomobilistov zaznavamo visoko stopnjo zavračanja navedenih ukrepov. Visoke deleže zavračanja denarnih stroškov, povezanih z uporabo avtomobila v mestnem središču pri neavtomobilistih, lahko pojasnjujemo bodisi s slabo stopnjo informiranja, pomanjkanjem informacij glede možnih dolgoročnih učinkov avtomobilskega prevoza na življenjsko okolje ali pa z občasno uporabo avtomobila tudi pri teh skupinah anketirancev. Čeprav ta skupina anketirancev ne uporablja avtomobila za prevoz na delo (v šolo), pa velik delež teh anketirancev avtomobil uporablja občasno ali za opravljanje posameznih dejavnosti in pri tem noče biti denarno sankcionirana.

Rezultati raziskav javnega mnenja iz projekta CIVITAS Elan kažejo, kako zaradi vkoreninjenosti avtomobilskega prevoza prihaja do oblikovanja pasivnega aktivizma, ki zavira hitrejšo uveljavljanje bolj trajnostno usmerjene prometne ureditve v Ljubljani in ljubljanski regiji. Pri tem se odpira vprašanje, na kakšne načine bi bilo morda mogoče preseči pasivni aktivizem in omogočiti uvajanje ukrepov za trajnostno prometno ureditev. Tuji primeri uvajanja nadomestila za vstop v mestno središče (zgoščevalna taksa) kažejo, da je v nekaterih okoljih, kjer obstaja načelna, deklarativna podpora ukrepom trajnostne prometne ureditve kljub odklonilnim mnenjem večine glede prenosa teh načel v prakso mogoče uvajati, torej praktično izvajati tovrstne ukrepe. Kljub precejšnji nepriljubljenosti ali odkritemu nasprotovanju uvajanju praktičnih ukrepov, ki bi privedli do zmanjšanja obremenjenosti mestnega središča z avtomobili, podatki kažejo, da se je nepriljubljenost teh ukrepov v dokaj kratkem času po uvedbi zmanjšala (slika 2). Izvajanje ukrepov je namreč povzročilo, da je določen delež prebivalstva kljub začetnemu odklonilnemu stališču, ki je bil posledica povečanja denarnih obremenitev v individualni analizi koristi in stroškov, prepoznal dolgoročne pozitivne vidike in pridobitve novih ukrepov za trajnostno prometno ureditev.

V Londonu je zgoščevalno takso kljub začetnemu odporu večine anketirancev uvedel župan mesta, ki je uvedbo zgoščevalne takse uvrstil v svoj zmagoviti predvolilni program. Podobno so v Stockholmu zgoščevalno takso uvedli po poskusnem obdobju, po katerem so

Slika 2: Primerjava podpore javnega mnenja pred in po uvedbi zgoščevalne takse v Londonu in Trondheimu

Vir: Trondheim Toll Scheme. Dostopno na: <http://www.trondheim.com/engelsk/> (10. 12. 2011)

Transport for London, Congestion Charging. Dostopno na: <http://www.tfl.gov.uk/roadusers/congestioncharging/> (10. 12. 2011)

izvedli referendum o upravičenosti tovrstnega ukrepa. Trondheim je zgoščevalno takso uvedel zaradi pridobitve sredstev za izgradnjo nujno potrebnih obvoznic za tranzitni promet, ki naj bi potekale skozi mestno središče. Kljub močnemu začetnemu odporu je imel program leto dni po uvedbi ukrepa velik krog privrženec, ki so prepoznali prednosti manjše avtomobilske obremenitve mesta, delež anketirancev, ki odklanjajo uvedbo ukrepa, pa je padel pod 50 odstotkov.

Izkušnje z uvajanjem ukrepov, kakršen je zgoščevalna taksa, v evropskih mestih kažejo, da je eden pomembnih pogojev, da prebivalci prepoznajo pozitivne učinke sprva nepriljubljenih ukrepov, prav prikaz celovitega pristopa pri obravnavanju prometne problematike¹¹, ki nima vpliva le na posamezne lokalne skupnosti, temveč na kakovost življenja v celotni urbani regiji. Šele ko negativne učinke avtomobilske odvisnosti prepozna večina prebivalstva, pride tudi do večje podpore sprva nepriljubljenim ukrepom, ki v začetni fazi sicer povečajo obremenitve v individualni analizi koristi in stroškov, vendar dolgoročno prispevajo k boljši kakovosti življenja vseh skupin prebivalcev. Najbolj nazoren, a hkrati okoljsko škodljiv prikaz prepoznanja negativnih učinkov

avtomobilske obremenjenosti mest je prekomerna stopnja onesnaženosti, ki v tem primeru lahko doseže vse skupine prebivalcev. Na primer v Milanu je bil sistem ECOPASS (omejitev vstopa avtomobilov v mesto) uveden po tem, ko je raven onesnaženosti zraka v mestu v zimskem obdobju v daljšem obdobju presejala kritične meje onesnaženosti in je bilo v mestu uvedeno izredno stanje z nekajdnevno ustavitvijo vsega motornega prometa (pozimi 2005). Pri tem velja opozoriti, da lahko preventivni prikaz pozitivnih učinkov uvajanja ukrepov trajnostne prometne ureditve, kakor se je to zgodilo v Trondheimu, deluje enako učinkovito kakor prikaz negativnih vplivov in prisilni učinki, ki z ogrožanjem zdravja sprožajo izvajanje ustreznih trajnostnih prometnih ukrepov.

4. Zaključek – družbena konstrukcija prostora in urejanje prometa

Mehanizem posameznikovega računanja individualnih koristi in stroškov kaže, kako celovit je sistem družbene konstrukcije prostora in kakšne dejavnike je potrebno upoštevati, če hočemo doseči večjo sprejemljivost ukrepov trajnostne prometne ureditve med prebivalstvom, ki je v veliki meri odvisno od avtomobilskega prevoza. Analiza družbene konstrukcije prostora predstavlja poskus napovedovanja posledic izvajanja sprva nepriljubljenih ukrepov trajnostne

¹¹ Gre za hkratno zagotavljanje večje stopnje vključenosti in participacije prebivalcev in uporabnikov prometa v načrtovanje nove trajnostne prometne ureditve in nazoren prikaz učinkov in posledic sprememb, ki jih na različnih ravneh vsakdanjega življenja prinese nova prometna ureditev.

prometne ureditve, kjer se skuša ugotoviti, kako se bodo na posege v prostor odzvale različne skupine ljudi. Pri tem je treba v procesu prostorskega načrtovanja poskrbeti, da bodo interesi različnih (socialnih, ekonomskih, političnih) skupin približno enakomerni zastopani, saj bi nepravilna razporeditev stroškov le med pripadnike ene skupine lahko privedlo do nesoglasij in odkritega nasprotovanja uvajanju bolj trajnostno naravnane prometne ureditve. Koristi in stroški morajo torej biti v procesu prometnega načrtovanja približno enakomerno porazdeljeni. Še več, v analizo družbene konstrukcije prostora je treba zajeti tudi dolgoročno načrtovanje in časovno »opredeliti eksternalije« (Tietenberg, 1994: 36) ter skušati ugotoviti, kje lahko po določenem času najverjetneje nastanejo težave in ovire.

Uvedba zgoščevalne takse v Londonu in Trondheimu kaže, kako pomemben je v prostorskem načrtovanju čas in kako pomembna je izbira pravilne dolgoročne strategije prometnega razvoja. Kos (2002: 30) s tem v zvezi pojasnjuje, da je s tega vidika zmotno, da: »prostorski planerji predstavljajo sami sebe predvsem kot strokovnjake za prostor, čeprav naj bi bili skladno z gornjo opredelitvijo načrtovanja prostora strokovnjaki za prostor IN čas«. Fizičnost prostora je prepogosto v ospredju, medtem ko so nefizične kategorije, vezane na čas, in družbeno delovanje prevečkrat potisnjeni v ozadje in se njihova pomembnost pokaže šele ob nepričakovanih dogodkih, ki omajajo prvotno zastavljeni načrt posegov v prostor.

Če je za moderne pristope pri urejanju prometa veljalo, da so temeljili na samoumevni podpori ukrepom, ki temeljijo na večji pretočnosti prometa, se skuša v postmodernih sistemih zajeti čimveč možnih pogledov, povezanih z zagotavljanjem visoke stopnje mobilnosti ob hkratni visoki kakovosti življenja v mestu. Postmoderni pristopi temeljijo na domnevi, da so vsi urbani prostori simbolični odraz vrednot, družbenega vedenja in individualnih dejanj ljudi, ki so zaznamovali posebno lokacijo v nekem času. Urejanje prostora in s tem tudi prometa je torej dojeno kot »produkt dialektične interakcije med družbo in prostorom« (Soja, 1995). Interakcija med družbo in prostorom je dinamičen proces, ki je odvisen od množice dejavnikov, ki ga nenehno spreminjajo in ki določajo raven komunikacije med kategorijama. Jasno je namreč, da obstaja več različnih političnih in ekonomskih sistemov, ki prek svojih formalnih, institucionaliziranih sistemov na različne načine vključujejo in določajo raven interakcije med družbo in prostorom. Pri tem lahko v večji ali manjši meri upoštevajo posameznike in lokalne skupnosti pri posegih v prostor ter se posledično srečujejo z različnimi vrstami problemov. Ne glede na različne vrste pristopov k interakciji med družbo in prostorom pa na splošno velja, da je za zahodnoevropske, gospodarsko visoko razvite države značilen poziv k odmiku od modernističnih načinov planiranja in vse večje upoštevanje postmodernističnih konceptov prostorskega načrtovanja, ki skušajo zagotoviti čim

višjo stopnjo aktivne participacije uporabnikov pri načrtovanju prostora.

Zagotavljanje večje stopnje participacije prebivalstva in uporabnikov je nedvomno pomanjkljivost trenutnega sistema načrtovanja prometne ureditve v Ljubljani, ljubljanski regiji in Sloveniji. Neselektivna deklarativna podpora in hkratno zavračanje izvajanja ukrepov trajnostne prometne ureditve v Ljubljani opozarjata na nezaupanje, predvsem pa na pomanjkanje informacij in slabo komunikacijo med prebivalci, prometnimi udeleženci (uporabniki) in institucijami, ki se ukvarjajo z načrtovanjem prometne ureditve. Nasprotujoči odgovori anketirancev kažejo, da je načrtovanje prometnih tokov in urejanje prometa v Sloveniji zaradi precejšnje nedozorelosti še posebej občutljivo na spremembe v družbenem delovanju, kar se kaže v pogostih manjših (mikro) nasprotjih pri poskusih spreminjanja navad uporabnikov avtomobilskega prevoza. Največja težava, ki izhaja iz psevdoplaniranja prometa v Sloveniji, je ozka naravnost posegov v prostor, ki upošteva le fizično in začasno urejanje posameznih prometnih situacij in ne išče povezav s širšo okolico in družbo.

Pri oblikovanju strategij vključevanja uporabnikov v načrtovanje prometne ureditve vedno nastane osnovna dilema, ko se institucionalne strukture sprašujejo, do katere mere je smiselno vključevati uporabnike in javnost v postopke načrtovanja, da ti ne bodo ogrozili ciljev načrtovanja prometne ureditve. Koliko moči naj se torej prenese na državljane, da bodo zadovoljni s svojim vplivom na načrtovanje prometne ureditve, hkrati pa se ohranja učinkovit formalni (birokratski) sistem, ki je nujen sestavni del izvajanja urbanih politik? Bistveno vprašanje je torej, kako uskladiti podsisteme, da bo čim manj napetosti med producenti, načrtovalci, oblastnimi strukturami in uporabniki prometnih sistemov. Pri tem ne gre za poskus neposrednega vključevanja posameznikovih nepričakovanih in za zdaj še nezanih potreb v načrtovanje prometne ureditve, temveč izpopolnjevanje mehanizmov, s katerimi bi zmanjšali razkorak v komunikaciji med načrtovalci in uporabniki, ko do njega pride.

Na tej točki je jasno, da neposredno fizično urejanje prometa ni dovolj in da ne more odpraviti nezaželenih družbenih vplivov, ki včasih nastanejo kot odgovor na novo prometno ureditev. Pravzaprav je določena mera nasprotovanja pri načrtovanju prometa neizbežna in jo je treba obravnavati kot pomembno silo spreminjanja in prilagajanja prometne ureditve družbenim trendom. V zvezi s tem sta občutljivost in potencialna konfliktnost uporabnikov avtomobilskih prevoznih sredstev v Sloveniji rezultat individualne prilagoditve trenutnim razmeram, nuja komunikacije z njimi pa neizpodbitno dejstvo, ki se mu bo moralo načrtovanje prometa ne glede na vztrajanje pri višjih ciljnih prometnih politik prilagoditi, če načrtovalci nočejo tvegati prekomernih stroškov med spreminjanjem prometne ureditve.

Literatura in viri

CIVITAS Elan Ljubljana (2011). Dostopno na: www.civitasljubljanasi.si (15. 3. 2011).

Deadmann, P.J. (1999). Modelling individual behaviour and group performance in intelligent agent-based simulation of the tragedy of the commons. *Journal of Environmental Management*, št. 56, str. 159–172.

Ecopass-Milano (2011). Dostopno na: <http://www.ecopassmilano.com/ecopassarea.asp> (10. 12. 2011).

Faulkner, B. in Tideswell, C. (1997). A framework for monitoring community impacts of tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, št. 5, let. 1, str. 3–28.

Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society - Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge, Polity Press.

Gladwell, M. (2010). Small Change - Why the revolution will not be tweeted. *The New Yorker*, 4 October. Dostopno na: http://www.newyorker.com/reporting/2010/10/04/101004fa_fact_gladwell (12. 3. 2011).

Gladwell, M. (2011). Does Egypt need Twitter? *The New Yorker*. Dostopno na: <http://www.newyorker.com/online/blogs/newsdesk/2011/02/does-egypt-need-twitter.html> (12. 10. 2011).

Hardin, G. (1968). The tragedy of the commons. *Science*, št. 162, str. 1243–1248.

Hočevar, M., D. Kos, et al. (2004). Vrednote prostora in okolja (3-fazno in končno poročilo). Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, Center za prostorsko sociologijo.

Inglehart, R. (1997). *Modernization and postmodernization: cultural, economic, and political change in 43 societies*. Princeton, N. J., Princeton University Press.

Kos, D. (1993). Racionalnost neformalnih prostorov. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.

Kos, D. (2002). Praktična sociologija za načrtovalce in urejevalce prostora. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.

Kos, D., Zavratnik, S., Uršič, M., Trček, F., Hočevar, M. (2010). Potovalne navade udeležencev v ljubljanski urbani regiji: poročilo o anketni raziskavi. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, Center za prostorsko sociologijo.

Polanyi, M. (1967, 1983). *The Tacit Dimension*. New York, Anchor Books.

Russel, R.V. (1996). *Pastimes: the context of contemporary leisure*. London, Brown and Benchmark.

Soja, E. W. (1995). *Postmodern Urbanization: The Six Restructurings of Los Angeles*. V: *Postmodern Cities*. S. Watson in Gibson, K. (ur.). Oxford, Blackwell, str. 125–137.

Tietenberg, T. (1994). *Environmental economics and policy*. New York, Harper Collins.

Transport for London (2011). *Congestion Charging*. Dostopno na: <http://www.tfl.gov.uk/roadusers/congestioncharging/> (10. 12. 2011).

Trondheim Toll Scheme (2011). Dostopno na: <http://www.trondheim.com/engelsk/> (10. 12. 2011).

Urry, J. (1999). "Automobility, Car Culture and Weightless Travel" Dostopno na: <http://www.comp.lancs.ac.uk/sociology/soc008ju.html> (10.11.2003).

Uršič, M., Zavratnik, S., Kos, D., Hočevar, M., Trček, F., Zorman, A. (2011). Javnomnenjska raziskava o možnostih izboljšanja prometne ureditve v Ljubljani – analiza percepcije zgoščevalne takse. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Center za prostorsko sociologijo.

Uršič, M., Zavratnik, S., Trček, F., Kos, D., Hočevar, M., Zorman, A. (2009). Končno poročilo o rezultatih 1. dela javnomnenjske raziskave: Spreminjanje ureditve javnega prometa v Ljubljani in ljubljanski regiji. Ljubljana, Univerza v Ljubljani. Fakulteta za družbene vede.

Navodila avtorjem za oblikovanje in pošiljanje znanstvenih in strokovnih prispevkov za objavo v IB reviji

Prispevke objavljamo v slovenskem jeziku, na avtorjevo željo in v skladu z uredniškim programom IB revije pa tudi v angleškem jeziku, v takem primeru mora biti povzetek v slovenskem jeziku nekoliko daljši (ena stran).

Za vse članke oziroma prispevke velja obojestransko anonimni recenzentski postopek. Recenzenta sta lahko dva in ju izbere uredništvo. Uredništvo si pridržuje pravico zavrnitve članka brez zunanjega recenziranja.

Zaradi anonimnega recenziranja naj bodo podatki o avtorju priloženi na posebni naslovni strani. Ta naslovna stran naj vsebuje ime in priimek avtorja, strokovni naziv, domači naslov in polni naslov ustanove, telefonsko številko, ter predlog tipa po tipologiji, ki se uporablja pri vodenju bibliografij v sistemu COBISS, ter izjavo, da predloženo besedilo še ni bilo objavljeno oziroma ni v pripravi za tisk. Če je naslov članka zelo dolg, naj avtor predlaga tudi skrajšani naslov.

V primeru, da je delo skupinsko, je treba navesti soavtorje skupaj z ustreznimi podatki.

IB revija je bila sprejeta v mednarodno bazo revij Journal of Economic Literature (JEL). Zato je potrebno članek opremiti s trištevlično kodo JEL klasifikacijskega sistema, ki ga najdete na spletni strani: http://www.econlit.org/subject_descriptors.html#J.

Vse prispevke lektoriramo. Če ob lektoriranju prihaja do večjih sprememb, uredništvo članek vrne v avtorizacijo.

Dolžina besedila naj ne presega eno avtorsko polo (16 strani - avtorska stran obsega 30 vrstic v širini 60 znakov ali skupaj 1800 znakov s presledki in ločili) oziroma 30.000 znakov. Prispevek naj bo opremljen s ključnimi besedami in povzetkom v angleškem in slovenskem jeziku. Tabele, grafe, slike je treba kot priloge predložiti v izvirniku, opremljene z naslovi in legendo.

Besedilo celotnega prispevka, skupaj z morebitnimi formulami, vključenimi v besedilo mora biti napisano v pisavi Myriad Pro (alternativa Arial), velikosti 9, opombe pod besedilom pa v velikosti 7. Besedilo mora biti poravnano na obeh straneh, z enim razmikom med odstavki. Besedilo povzetka in ključne besede morajo biti v kurzivi.

Dolžina posamezne formule med besedilom ne sme biti daljša od 7cm. V primeru, da je formula daljša jo je treba razbiti na več vrstic.

Besedilo prispevka mora biti oddano v .doc formatu ter opremljeno z vsemi tabelami in grafikoni

Grafikone je treba predložiti tudi v izvirniku, v .xls formatu, v črnobeli grafiki (ne v barvah). Velikost grafikona je 7,5 cm x 7,5 cm. Oblika pisave je Myriad Pro (alternativa Arial), velikost pisave 9.

Tabele se lahko predložijo v .doc ali .xls formatu, Oblika pisave je Myriad Pro (alternativa Arial), velikost pisave 8.

Uporabljeno literaturo in vire je treba navesti v seznamu na koncu članka in urejeno po abecednem redu priimka avtorjev. Osnovna oblika reference v besedilu je (Kovač, 1998), v seznamu na koncu članka pa: Priimek, začetnico imena. (Leto). Naslov knjige (Prispevka. Naslov revije ali zbornika, številka, strani). Kraj: Založba.

Opombe je treba v besedilu označiti z zaporednimi številkami od začetka do konca besedila, nadpisanimi na ustreznem mestu v besedilu in po enakem vrstnem redu razvrščene pod besedilom.

Prispevek je treba oddati v tiskanem izvodu in v elektronski obliki.

Prispevke pošljite na naslov uredništva:

Urad RS za makroekonomske analize in razvoj, Gregorčičeva 27, 1000 Ljubljana, ali na e-pošto tehnične urednice: urska.sodja@gov.si.

Za vse nadaljnje informacije se obrnite na uredništvo IB revije.

Uredništvo

ib revija

št. 1 let. XLVI, 2012

ISSN 1318-2803

9 771318 280019